

Szépirodalom

Karácsonyi Zsolt versei	5
Székely Szabolcs: Szökés	7
Tompa Gábor: Ünnepeyes szónoklat	8
Káli István: Krökönél	10
Bene Zoltán: Szekerek, gömbök, vérfű	18
Ferencz Imre versei	27
Bajna György versei	32
B. Tomos Hajnal versei	35
Nádasi Krisztina rövidprózái	38
Somogyi Tibor: A macskás nő	46
Ráday Zsófia versei	55
Gere Nóra versei	58
Kovács Újszászy Péter versei	60
Szentgyörgyi László: Sára asszony balladája	61

Ujlenyomat

Oláh Sándor: „Az ellenség nem tudta magáról, hogy ellenség...” . . .	69
--	----

Aranyág

Szabó A. Töhötöm: Politikai és etnikai határok Dél-Erdélyben: fakuló etnikai mozaik a Kis-Küküllő térségében	95
---	----

Kelet Népe

Halász Péter: „Kezem fejemre kulcsoltam, szegény Csíkot úgy sirattam”	119
--	-----

Ködoszlás

Cserey Zoltán: A burgonya termesztésének kezdetei és meghonosodása Háromszéken a XVIII. század utolsó harmadától a XIX. század közepéig	131
---	-----

Vox Temporis

Bálványos, ahol nem csak legendák élnek (Csinta Samu beszélgetése Szarvadi Lóránd háromszéki vállalkozóval)	166
--	-----

Szemle

Purosz Leonidasz: Helyet foglalni a sorban (Székely Szabolcs: <i>A beszélgetés története</i>)	173
Zsidó Ferenc: „Álom hazudhat – önéletírás nem” (Bereményi Géza: <i>Magyar Copperfield</i>)	177
Előfizetők névsora	181

SZERKESZTŐSÉG:

FŐSZERKESZTŐ: Zsidó Ferenc (zsidoferenc@yahoo.com)
FŐSZERKESZTŐ-HELYETTES: Fekete Vince (feketevince@gmail.com)
SZERKESZTŐK: György Attila (attilius@gmail.com)
Magyarosi Sándor (sandormagyarosi@gmail.com)
Mirk Szidónia-Kata (mirksz@yahoo.com)
MENEDZSER: Mihály Gergő (gergomihaly80@gmail.com)
SZERKESZTŐSÉGI TITKÁR: Bodor Zsolt (bodorazsolt@gmail.com)
KORREKTOR: Ferencz S. Csilla (achilla76@gmail.com)
GRAFIKAI SZERKESZTŐ: Léstyán Csaba (lestyancsaba@yahoo.com)
ÜGYVEZETŐ: Máthé Zsejke (zsejkemathe@gmail.com)
TITKÁRNŐ: Simon Ildikó (ildiko.simon@ymail.com)
KÖNYVELŐ: Nagy Csilla (harmatcsepp.nagy@gmail.com)

KÜLSŐ MUNKATÁRSAK: Lakatos Mihály, Lőrincz György,
Lővétei Lázár László,
Nagy Koppány Zsolt, Tánczos Vilmos,
Zsigmond Andrea

TÖRDELŐ: Botár Emőke – Pro-Print

ALAPÍTÓ-FŐSZERKESZTŐ: Ferenczes István (1997–2010)

KIADÓ: Hargita Megye Tanácsa
Hargita Kiadóhivatal
Székelyföld Alapítvány

FELELŐS KIADÓ: Borboly Csaba,
Hargita Megye Tanácsának elnöke

NYOMTA: Magic Print, Ónfalva
FELELŐS VEZETŐ: Dohotaru Maria

ISSN 1453-3871

ELÉRHETŐSÉGEINK:

Postacím: 530170 Csíkszereda, Tudor Vladimirescu u. 5. sz., Pf. 149
Telefonszámok: (004)0266–311 775, (004)0266–311 026 (fax), (004)0746–195 413
E-mail cím: szekelyfold@hargitamegye.ro; honlap: www.szekelyfoldfolyoirat.ro

ELŐFIZETÉSI DÍJ:

Belföldieknek: egy évre 84,00 lej
Külföldieknek: egy évre 90,00 lej (6600 Ft / 28 EUR)

Belföldi előfizetőinktől a díjat kérjük postai utalványon, a következő címre küldeni:
Simon Ildikó – Editura Harghita, Pf. 149

Folyószámláink: RO20 TREZ 3512 1G33 5000 XXXX/RON
Editura Harghita, Trezoreria M-Ciuc, Sucursala Harghita
RO53 RNCB 0152 0423 6585 0003/EUR
RO26 RNCB 0152 0423 6585 0004/HUF

Fundația Székelyföld, Banca Comercială Română M-Ciuc, Sucursala Harghita
SWIFTCOD: RNCBROBU

Karácsonyi Zsolt

A MAROS ÁTÚSZÁSA

Mert annyira divatos immár, hogy anyánkról,
apánkról, öregapánk vasalatlan ingéről
feltárulkozva nyögjük el szavunk, megpróbáltam
tartózkodni tőle, megpróbáltam elhatárolódni
az őszinteségtől, mint annyi mindentől, oly sokan,
de nem megy, sehogy sem akar sikerülni.
Van benne valami vonzó, valami szép,
és be kell vallanom: kétségtelenül nőies,
és csakis ezért engedem közel magamhoz,
mint a Marost nyaranta, amikor még lehetett
fürödni benne, és éppen akkor, amikor még
fürödni lehetett benne, amikor tizenöt éves voltam,
tehát az első versbe tördelt sorok megírása idején,
bevallom: átúsztam a Marost a többiekkel,
mert május elseje volt, és ilyenkor,
még a szemüvegesek, a csonka-bonkák,
a féleszű, debil kiskretének (akik majd
a kimaradásról úgyis hazudnak valamit otthon),
egyszóval ők is pontosan tudják,
hogy a Marost márpedig át kell úszni,
és senki sem figyel az őszinteségre,
csak Aradnál a vasúti híd melletti
vízfelületre, ahol kevés az örvény,
s a túlsó partról a csajokra visszanezve
egyikünk megállapítja, hogy az apró mellekre
20 év múlva nem hat majd úgy a gravitáció –
és erről sem beszélünk senkinek, soha.

FELHŐ A MENNYORSZÁG ELŐTT

Már középső csoportos koromban sem
voltam teljesen őszinte. Csak azért,
hogy egy keresztény lánynak valamiképp
a kedvébe járjak, hirtelen azt kezdtem
hazudni, pontosan tudom, hol a mennyország.
Négyéves lehettem, a lány öt.
Minden erőmet latba vetve azt kezdtem neki
magyarázni, egész pontosan hol a kapu,
egy napsütötte felhő mögötti térben.
Ő sem volt őszinte, nem mondta, hogy hazugság.
Két év múlva, épp karácsony előtt, egy estén,
betévedtem a katolikus templom ajtaján,
nagyjából szemben a Flórián-szoborral.
Nem láttam a menny kapuját, csak lábszárat
és lábfejet, a lábfejen megalvadt a vér, a szög
is rozsdásodni kezdett, de ragyogott még fémesen.
Akkor azonnal kirohantam, utolértem
a többieket, akik vicces dolgokról beszéltek,
megpróbáltam viccelődni én is.
Később, amikor negyedikben megköveztek,
mert nem vagyok keresztény, egyáltalán
nem viccelődtem, akkor sem, mikor
hatodikban a falka élén voltam éppen s a nálam
húsz kilóval könnyebb menekülőt nyakszirten értem.
A menny kapuját ott se láttam, csak később
a feléje tartó huszárcsapatot a Vesztőhely
aradi nyárfái felett, és akkor sem voltam őszinte,
mert alig kaptam levegőt, de ijedt húgomnak
azt hazudtam gyorsan: nincs semmi baj,
nincs semmi bajom.

Székely Szabolcs

SZÖKÉS

A szökőkút felejtí a vizeí az égbe,
háromévesen elhatározom, emlékezni
fogok erre, milyen nehezen esik vissza
a csúcsról a vízsugár. Nincs rajtam ruha,
esik rám a víz a kútban, körülöttem
idegen nyelveken visít a többi kisgyerek.
Nevet vagy visít, lehet-e nevetni idegen
nyelveken? Odakintről néha rászólnak az
engedetlerekre, gondolom. Bekerít a beszéd,
kőből a párkány, azon túl forró az aszfalt,
a vízből nyalábok loccsannak ki a partra:
fejest ugranak a vízgyerekék, hogy
felszáradjanak. Nyaralás egy tenger nélküli
város belsejében. Csípi a szemet a klór,
a párkányon körbe kell járni, az óra járásával
ellentétesen. Két embert keresek, nem látom
őket sehol, körbe kell járni újra, elkezd lefelé
görbülni a száj, hervadás indul a nagy melegben,
de az engedetlen másodpercmutató nem hagyja
abba. Nem tudom, hogy mindeközben ketten
figyelnek kicsit távolabbról, egy bokor mögé
bújva. Azt ellenőrzik, mit csinál a gyerek,
ha elvész. Ugyanoda kell visszamenni, ahol
utoljára voltak, emlékszem erre, a torkomban
egy verőér dobog, mintha egy mese tanulsága
lenne. Aki keres, az talál, a világűr forró,
egész az alján egy nap világít, foganni kész,
a szökőkút szorgalmasan dolgozik.

Tomba Gábor

ÜNNEPÉLYES SZÓNOKLAT

Egymást káromló testvérek!
Egyazon nemzet tagjai!
Ti vagytok mind a nép, a Nemzet,
kiket a női nemhez tartozó
anya – s nem génmutált turul vagy
pávián! – egy szerelmes pillanatban,
amit apává varázsolt bűnös férfival, s nem
génésebsztől származó hímtaggal
felszerelt, bölcsességét hurrogva
sirató bagollyal töltve nemzett,
gyalázzátok csak egymást bátran
tovább, hiszen az ördög úgyis mindent
felfal s elvisz, elcsen, magával ragad,
pokolra halmoz, benyújtja s kifizeti a
számlát, megadja tartozását s eldönti
ki-ki hovatarozását, kajánul nézi s
élvezi, hogyan szívároq el a véretek e
kerge játszmán, egymás hegyén-
hátán, egymás hátát hegyezve, mint a
sátán, háttal a hullahegynek ki-ki a
saját képét legyezve – nem ízlik, lám, e
bűz annak sem, ki tisztátalan játékot
űz és sokallja ezt a nyolcmilliárdnyi
csócseléket, s benne tizenötmillióan,
történelem Hádeszében edzett, de a
bukásból sosem okulva, saját húsát
féregként rágja egy önnön átkát
buzgón beváltó nemzet, mert
vértagadó most minden párt és érdek,
hol naponta parancsra tízezres
pusztulást mérnek, gnóm
maszkosok fényes nappal rohannak

gázkarneválra, amíg hamis
történetekkel mosnának vért s agyat
fillérékért eladott krónikások, s a sír
felett nincs férfimunka már, csak
acsarkodó, megvadult véredek,
koncra gyúlt martalócok, kik Isten
munkáját korcs poénra váltanák, mint
olcsó kabaréban a hatalom behunyt
fél szeme előtt cicázó nemtelen
pojácák! És ti, megvezetésből jelesre
vizsgázott, Tireziász emlőit cafatokra
rágó, hullabűzös hírcápák,
marcangoljátok Európa tomporát
tovább, áment úgysem mond senki
rátok, s nem marad hátra már, csak
egy őskönyvből örökölt, el nem kiáltott
néma átok:

*Változó idők, 2020
(110 x 92 cm, vegyes technika, farost)*

Káli István

KRÖKÖNÉL

Nincs tudomásunk arról, hogy az elmúlt évszázadokban bárki is lajstromot készített volna valamennyi lehetséges okról, ami az emberek közötti ilyen-olyan nézeteltérést szüli. Lehet, hogy megfordult már valamelyik nagyokosnak a fejében, bele is vágott, de amint elkezdte leltárba venni, mi minden jöhet számításba az adott témában, nagy valószínűséggel elszörnyülködött az esetleges okok sokaságán, amelyek felmérhetetlen tömegként tolultak fel, s tobzódtak a tudatában, úgyszintén az esetleges szövődmények áthatolhatatlan rengetegén, de bizonyára főleg azon, hogy a látszólag felmérhetetlen tömeg ellenére milyen reménytelen vállalkozás lenne, mi minden maradhatna ki ebből a lajstromból. Az előrevetülő kudarcérzet mégsem abból a megfontolásból készítené meghátrálásra, mert úgy gondolja, képtelen lenne eléggé összpontosítani, s emiatt éppen nem jutna eszébe mindaz, ami amúgy kézenfekvő, hanem mert a teljesség ez esetben legkevésbé sem azoktól az elemzés nyomán kihámozható általánosításoktól függ, amelyek az idők során végbement és valamilyen módon hozzáférhető történésekből leszűrhetők, hanem túlnyomó többségükben a személyre szabott érzelmektől és indulatoktól, amelyekbe egy külső szemlélő soha belé nem láthat. Emiatt a téma a maga mélységében ugyanúgy, mint heveny vagy idült mivoltában mindig áttekinthetetlen marad. És ebből eredően majd’ minden esetben érthetetlen is.

Ez az értetlenség jellemezte mérnököcskénket is, amikor azon az ökörnyálat ragyogtató késő szeptemberi délutánon rácsodálkozott a Krökönél¹, tisztesebb nevén Cucerdean Petru – civilben jó kezű és szemű motorszerelő –, az előzményeket tekintve teljességgel megmagyarázhatatlan viszonyulására a játék közben teremtdőtt helyzethez: a rá nem jellemző dühtől hajtva minden helyben adódó eszközt megpróbált bevetni, minden jelen levő, szurkolásra meghívott rokont, barátot, ismerőst és feltételezett rokonszenvezőt megpróbált mozgósítani, hogy akár erőszakkal is megváltoztathassa a pályán kialakult, és

1 A „crăcanat” – görbe lábakra utaló – román kifejezés kicsinyítőképzős változata.

lassan véglegessé váló, számára a „vesztes” minősítést jelentő eredményt, s ha ez netán nem működne, a feltételezett túlerőt felhasználva valamilyen módon elégtételt vegyen azokkal szemben, akik a hozzá közel állók, a számára igen fontos személyek előtt ennyire megalázták.

Maguk a megalázást elkövetők természetesen semmit nem sejtettek ebből, hiszen egyszerű, gyanútlan résztvevői voltak annak a játéknak, amit éppen Krökönél kezdeményezett, minden érdekelt és kevésbé érdekelt számára egyértelművé tévén már az előzményt jelentő esetet követő nap reggelén, hogy ami az elmúlt délutánon történt, az valamilyen szerencsétlen véletlen műve volt, akárhányszor esély teremődne annak a mérkőzésnek az újrajátszására, akár azonos körülmények között, de mindenképpen azonos résztvevőkkel, egészen biztosan más eredmény születne.

Az előzményt pedig a meggyesfalvi téglagyárhoz tartozó belső és vidéki termelőegységek szokásos őszi futballbajnokságának döntője jelentette, amelyben a központi karbantartó műhely és a műszaki-adminisztratív személyzet csapatai találkoztak, s amelyen maga Ölyvessy igazgató bíraskodott, mint különben valamennyi, a döntőig lezajlott, másik hat mérkőzésen, lévén egykor a harmadik osztályos, vagyis a C divíziós bajnokság szintjéig eljutott, abból, a korát tekintve, kiöregedett, de lényegében még mindig hivatásosnak tekinthető játékevezető.

A kieséses rendszerben zajló bajnokságon nyolc csapat vett részt, a párosításoknál az igazgató figyelembe vette, hogy lehetőleg a vidéki – Jobbágyfalva, Havadtó, Gyulakuta – egységek csapatai valamelyik, lényegében (kül)városival – koronkaival vagy meggyesfalvival – kerüljenek össze, mert a harmadik félidőben, az izasztó erőfeszítést követő poharazgatáskor, a jó hangulat oldhatja a különben létező, egyáltalán nem új keletű, központ-vidék feszültségeket. Ennek a párosításnak volt köszönhető a „tészások”², azaz a „főnökök” szinte csodaszámba menő döntőbe kerülése, hiszen közülük csak Sajná Pista, Kelemen Alpár, a korán megpocakosodott Fancsali Zsiga és mérnököcskénk konyított valamelyest a focihoz, no meg persze a vidéki egységeket koordináló, egykor igazi csapatban is játszó Orbók Gyuszi – de ő túl a negyvenen már nemigen bírta szusszal –, a többieknek

2 Egy vállalat, intézmény irányító személyzetére vonatkozó korabeli román meghatározás – Tehnic, Economic și Socio-Administrativ (műszaki, gazdasági és társadalmi-adminisztratív) – rövidítése.

csupán a lelkes töltelékek szerepét szánták, amit ők meg is háláltak azzal, hogy meccs közben kisajtották magukból még a nem létező energiájukat is, a halálra válásig futottak és fújtattak, vagyis fáradoztak a csapat sikere érdekében, s a labdát valamelyest kezelni tudó csapattársak, de főleg a legyőzöttek voltak kénytelenek egy-egy játékot követően dicshimnuszokat zengeni az olyan, különben „kétfallásos” csodákról, mint a középhátvédnek beállított beszerző, Porkoláb Péter Pál, akibe – megfelelő reflexek híján képtelen lévén reagálni a cselekre –, mint falba ütköztek az ellenfél csatárai, vagy Rozsos Ernő, az értékesítő, aki jobbhátvédként úgy értelmezte az emberfogást, hogy egész meccsen nem mozdult el a rábízott ember mellől, és teste súlyát meg nyers erejét kihasználva legtöbbször labdástól kitaszította az illetőt az oldalon túlra, de főleg a kapus áldatlan szerepét vállaló Fúró Jóskáról, a pénzügyesről beszéltek ámulattal, aki mint egy igazi bőrmágnes, vonzotta a labdát, hiszen az a legtöbb esetben, az ellenfelek legnagyobb helyzeteiben is nekivágódott, onnan pedig valamennyi alkalommal kifelé, soha nem a saját kapuja felé.

A döntőben – amelyhez, legközelebb lévén a gyárközponthoz, a maroskeresztúri községi focipályát kérték el és kapták meg – a tudáskülönbség még hatványozottabban felszínre tört, természetesen a műhelybeli melósok javára. Az első percekben Alpár tiszta véletlenül bekapart ugyan egy gólt, annak köszönhetően, hogy mérnököcskénk, nem lévén mit kezdeni a labdával, erővel rárugta úgy huszonötről, amibe ő, látszólag tudatosan, de inkább illetéktelenül, beletette a lábát, ami nem csak a kapust zavarta meg abban a pillanatban, de utána percekig a műhely teljes csapatát is, mert dühükben testületileg rárontottak az „elpofátlanodottak”-ra, s ezt kihasználva Sajná Pista egy fúrójós-kísérletből a középpálya tájékaról meglódulva, a viszonylagos gyorsaságát kihasználva, ziccerbe került, és, ahogy mondani szokás, a kapus szeme közé vágta a másodikat. A félidő közepére a műhelyeseknek sikerült rendezniük a soraikat, főleg Krökönél sziporkázott, többször is átkígyózott a kétségbeesetten elébe állók között, ám a végén, egyetlen alkalmat kivéve, mindig akadt valaki, akibe beléütközött, lett légyen akár éppen a fociban antitalentum Langyoska vagy a filigrán és jobbára félénk Moldovan Tudorel a gát. Így történhetett, hogy a csapatok a félidő végén az esélytelenek javára álló 2-1-gyel fordultak. Mérnököcskénk, mint ahogyan valamennyi

jelenlevő számára nyilvánvaló volt, tudta, hogy ez az eredmény nem maradhat fenn sokáig, mint ahogyan az be is igazolódott, elég volt Krökönél két sikeres „kígyózása”, hogy a második féldő közepére 3–2-re alakuljon, s már mindenki bele is törődött a természetesbe, amikor két perccel a lefújás előtt, egyik ritka pillanatban, amikor a labda éppen elébe pattant az ellenfél térfelének közepén, mérnököcskénk kinjában csak úgy „hezzarúgott”, az meg egy különös ívet leírva, a tehetetlen kapus keze mellett behullott a bal felső sarokba.

A bajnokság előre rögzített szabályai szerint tizenegyes rúgásokkal kellett eldönteni a győztest, amelynek során Ölyvessy – saját mindenkori tárgyilagosságát és igazságérzetét meghazudtolva – egyetlenegyszer a hivatalnokok csapatának kedvezett azzal, hogy miután Gyuszi, negyedik végrehajtóként, a fáradtságtól reszkető lábbal a felső kapufára emelte a labdát, ismétlést rendelt el azon a címen, hogy a kapus megzavarta a végrehajtót, mert már a labda elrúgása előtt elmozdult. Az ellenfél csalásnak titulálta az ítéletét, s az emiatt keletkezett háromperces heveny purparlé alatt Gyuszi valamelyest megszukszanzhatott annyira, hogy az újabb esélyt némi szerencsével kihasználta, ami annyira felingerelte a műhelyeseket, hogy az ötödik tizenegyest a különben mindig labda-biztos, a faluja csapatában egykor alapember Bán Jóska, mindent beleadva, a baloldali lécre vágta, amivel komoly megpróbáltatás elé állította a szintén ötödik végrehajtónak kijelölt mérnököcskénket, de ő helytállt, így megtörtént a csoda: az 1980-as vállalati futball-bajnokságot a kontárok csapata nyerte meg.

Nos, ennek következményeként hangzott el még ott helyben, a mérkőzést követő, látszólag barátságos kézfogások közepette, a Krökönél fogadással felérő, Ölyvessynek, a „csalónak” címzett kihívása, hogy a melósoknak joguk van esélyt kapni a revansra, és joguk az előzőtől eltérő, számukra előnyösebb körülményekre is. És mert ezt mind a vetélkedés szervezőjének és vezetőjének, Ölyvessy igazgatónak, mind valamennyi tisztességes megmérettetettnek illetett elfogadnia, senki nem aprehendált, sőt, inkább örült az újabb játéknak, azaz kikapcsolódás-lehetőségnek. És mert a kihívó a visszavágó helyszínéként saját lakhelyének, a Maros túloldalán fekvő Marosszentkirálynak a pályáját jelölte meg, a következő hétfőn, közvetlenül a munkaidő lejártá után három kiskocsiba bepréselődve gyorsan legyúrták a gyárközponttól a pályáig a tizenkét kilométert, hogy a tisztesség legelemibb

szabályait betartva, négy órától játékra jelentkezhessenek. És még annak sem voltak ellene, amiről csak ott, közvetlenül a kezdés előtt tájékoztatta őket Krökönél, hogy az olyan „szalámi-gólt” elkerülendő, amivel a „fönökök” a valószínűtlen döntetlenre hozták az első mérkőzést a rendes játékidőben, gyerekkori barátja, Nelu állhasson náluk a kapuban, akiben mérnököcskénk csak közvetlenül a kezdőrúgást megelőzően ismer-te fel az akkor éppen az elsőből a másodosztályba kiesett vásárhelyi katonacsapat Dicsőszentmártonból nemrég igazolt tartalékkapusát.

Már a mérkőzést megelőző percekben jól látszott Krökönélen, hogy nyugtalan, nem alaptalanul, mert péntek délutántól hétfő hajnalig kis megszakításokkal csendes őszi eső mosta a környéket, s a fűvel csak imitt-amott mutatóban takart marosszentkirályi pálya nem egyértelműen a labdazsonglőröknek kedvezett. Ezért is mondta mérnököcskénk a kezdés előtti kupaktanácskor PPP-nek, Rozsos Ernőnek és Fúró Jóskának, hogy csak semmi hirtelen mozdulat, semmi azonnali reakció, álljanak kitartóan és keményen, mint a holtvágányok végén az ütközők, és ha netán hozzájuk kerül a labda, azonnal rúgják el valamerre. Egy ilyen semmire sem érdemesült Fúró Jóska-féle vak óriásrúgás volt a kiváltó oka a későbbieknek, ugyanis a labda megmacskázta a tizenhatoson kívül ácsingózó Nelut, a profi kapust, kétméternyre lecsapódva előtte furcsa, kiszámíthatatlan ívben perdült felé, a térdén találta telibe, onnan éppen Sajnár Pista elé pattant, aki meglepetésében megajándékozta magát és csapattársait egy, a legnagyobbakat is elismerésre készítő, pompás átemeléssel. És mert a Krökönél szokásos ellenállhatatlan kígyózásai folyamatosan kudarcba fulladtak, bizonytalan csúszkálásai eredményeként hol már előbb Langyoskába, esetleg a keményebben oda-odalépő Gyusziba vagy a kapuhoz közelebb PPP-be, netán – végállomásként – Fúró Jóskába ütközött, ezzel az 1–0-lal zárult az első félidő, ami ugyan sem az egyik, sem a másik csapatnak semmit nem jelentett, senkinek nem volt kétsége a végeredményt illetően, különösen azután nem, hogy Krökönél, a félidők közötti szünetet kihasználva, hazaszaladt a stoplis cipőjéért, és a második félidőben már abban jelent meg. Legtöbbjük nem találta érdemesnek szólni, a játékvezető feladata lett volna észrevenni a rendellenességet, de jó néhány perc eltelt, mire Ölyvessyben tudatosult ez az apró csalás, ehhez szükség volt a Kelemen Alpár lázadókészségére, aki néhányszor a saját teniszcipőjére, majd a kihágóra mutogatott, mire az igazgató felfogta,

mi zajlik, ennek ellenére nem állította meg a játékot, de futtában szóvá tette a csalónak, hogy ez így egyenlőtlen küzdelem, mindenki teniszcipőben, csak ő egyedül futballcsukában, ám Krökönél csak legyintett rá, mondván, hogy mindenki olyan cipőt húzhat, ha van neki kéznél, amilyent akar, arra az újabb figyelmeztetésre pedig, hogy akkor legalább legyen elővigyázatos, nehogy valaki lesérüljön, egy pillanatra lecövekelt Ölyvessy mellett, s mintegy esküszzerűen a szívére tette a kezét, a következő percekben pedig kihajtotta magából a szuszt, a mezőnyben szinte minden sikerült neki, de a kapu közelébe kerülve valahogy mindig kisodródott, ennek ellenére csak passzolnia kellett volna, s már sok góllal vezetnek a műhelyesek. Csakhogy ő gólt, gólokat akart rúgni, hogy példát statuáljon arról, ki a menő gyerek a gáton. És közel is állt volna hozzá, ha Fúró Jóska egy pillanatban, a labda felé kapva belé nem üti a kezét a kapufába, úgy, hogy annak nyomán a balkeze mutatóujja furcsa szögben elfordult a többitől. Csak Torgyán Misi, a raktáros jöhetett szóba csereként, aki nem volt ugyan bejáratott kapus, de a reflexekkel amúgy nem állt hadilábon, így a szögben keményen rárúgott labdákhöz vak szerencséivel mindegyre hozzákapott, ami Krökönélben a megbabonázottság érzetét keltette, ettől aztán a lassanként kicsírázó tehetetlenség-dühe egyre inkább elburjándzott, ami oda fajult, hogy a félidő közepe táján egy ártatlan összezapásnál csúful rátalált a Gyuszi sípcsontjára, két stopli szélességben kigyomlálta róla a szőrt, lehántotta a bőrt. Ölyvessy már a durva belemenést követően azonnal szabadrúgást fűjt, de amikor meglátta Gyuszi lábán a két párhuzamos, vérző sebet, dühödten förmedt Krökönélre, hogy vagy azonnal ledobja a futballcipőt, s visszacseréli a teniszre, vagy nem engedi tovább játszani. Csakhogy Krökönél már nem volt abban az állapotban, hogy arra a lényeges szempontra is odafigyeljen, hogy ez a nyavalyás játékvezető egyben a vállalat igazgatója is, ezért csak undorát kimutatandó, egyet legyintett, miközben lábát a labdára téve tüntetően dacolt a felszólítással. Az ily módon kialakult patthelyzetet Ölyvessy egyetlen határozott mozdulattal próbálta a maga javára fordítani, karját lendítve a pálya széle felé intett, hogy bűnös-kém, tessék azonnal lelépni, de pechére kemény, súlyos kézfeje útjába az éppen mögötte tébláboló Bejan Dorin, a villanyszerelő orra állt oda gátnak, aminek egy abból serkenő vékonyka vércsermely lett a

következménye, és amitől sokak gondolataiban azonnal felötlött, hogy most tulajdonképpen ki bántott kit.

Ezt a kevésbé egyértelmű pillanatot, Ölyvessynek az ellenőrizetlenül ellendült kézfeje nyomán serkent vér láttán kelt hirtelen elbizonytalanodását használta ki Krökönél, aki lábát még mindig a labdán tartva kiszólt a pálya szélén álló nézők felé: „Tatä, fä ceva! İi lăsăm pe ăștia să ne domine?!³ Köpcös, elhízottnak mondható, bőrdzsekis, természetes tokáján kigombolt, világos színű ing gallérja alá kötött csikos nyakkendőt hordó, jó ötvenes férfi volt, aki medvedörmögésnek is beillő, ellenkezést nem tűró hangon reagált rá: „Astămpără-te, băiete! Nu asta e momentul! Shimbă-ți ghețele!”⁴ De nem úgy tűnt, hogy ez hatna, legalábbis ez derült ki a felé irányuló újabb kitörésből: „Dar suntem mai mulți aici!”⁵ Ellentmondást nem tűrően csattant a válasz: „Joacă, măi!”⁶

Krökönélben a jól látható lázongás, az akármire eltökéltség ellenére felülkerekedhetett a mindenkor szófogadó fiú, mert tünetően odadobta a labdát Ölyvessynek, kiment a pálya szélére, és a stoplis helyett visszahúzta a kínai gyártmányú teniszcipőjét. A mérkőzés mindez idő alatt állt, de amint ő játékra jelentkezett, folytatódott. Attól kezdve minden a maga természetességében haladt, Krökönél egy szép egyéni akció után kiegyenlített, majd adott egy-egy gólpasszt Bejan Dorinnak és Bán Sanyinak.

A kedélyek tehát már ott helyben megnyugodtak, a revans megtörtént, és másnap már senkinek nem jutott eszébe, hogy azon a délutánon minden kizárólag Krökönéről szólt.

Egyedül mérnököcskénket zavarta, hogy nem érti az apa és fia között lezajlott szóváltás értelmét és lényegét. Langyoskára, mint főgépészi, egyúttal műhelyfőnöki minőségében feltételezett beavatottra kérdezett rá. Persze nem a szóváltásuk értelmét firtatta, hanem az apa és a fiú háttérére volt kíváncsi, remélvén, hogy ebből kiderül az egymáshoz meg a környezetükhöz való viszonyuk is. Ugyanis biztos volt abban, hogy nem véletlenül hangzott el az, ami elhangzott, mint ahogyan nem volt véletlen az sem, hogy úgy, ahogy.

Idősebb Cucerdean Petru több mint tíz éve a községi néptanács elnöke. Dicsőszentmártonból az ottani pártaktíva tagjaként „ereszke-

3 Apu, csinálj valamit! Hagyjuk, hogy ezek itt uraljanak minket?! (román)

4 Nyughass, fiam! Nem ez az a pillanat. Cserélj cipőt! (román)

5 De itt többen vagyunk! (román)

6 Játsszál, te! (román)

dett le” egy, a megyeközpont melletti, vegyes lakosságú falu életének mindenhatóságához, az akkor frissiben felfuttatott megyei első titkár, Vereş Nicolae kérésére, akivel iskolatársak, ifjúkori barátok voltak, érvként és útravalóként azt kapta, hogy kellene a megbízható emberek, akik nem okoskodnak túl sokat, teszik, amit a párt elvár, vagy megkövetel. Amint azt a tisztségben maradása is igazolja, hűen szolgálta és szolgálja az elveket. A fia nem egy lángész, de jó szakember, és még jobb lehetne, ha nem volna olykor könnyelmű és felületes, érezvén azt a viszonylag biztos támaszt a háta mögött, amellyel szemben még Ölyvessynek sincs megszorító eszköze. Ahhoz képest még nem is olyan elvetemült, tud belevaló lenni, ha akar, és néha jó csapaterem is, ha éppen van kedve alkalmazkodni a helyzethez, a körülményekhez. Hogy a gyáron kívül milyen, arról kering néhány mendemonda, de az itt bent senkit nem érdekel.

Amit Langyoskától hallott, elég lett volna mérnököcskénknek az egyértelmű következtetésre, de nem akarta egy ilyen jelentéktelen esemény miatt újra felkavarni magában a nyugtalanságot, felszínre engedni a viszonyokkal, a megélhetés feltételeivel szembeni állandó, váltakozó erősségű ellenérzését. Az esetet illetően a hallgatólagos tudomásul vétel részéről megtörtént, és ebbe is, mint a tényekbe is, amelyeknek következménye volt, kénytelen-kelletlen bele is törődött.

Szerencséjére a következő három évben, amíg a meggyesfalvi vállalat alkalmazottja volt, nem teremtdött ürügy közöttük semmilyen nézeteltérésre, ugyanis „a kontárok” a vállalati focibajnokságban egyetlen alkalommal sem jutottak el a döntőig, amelynek pedig a központi karbantartók csapata mindannyiszor résztvevője volt.

Bene Zoltán

SZEKEREK, GÖMBÖK, VÉR FÜ¹

Igaz Gergely szekere mögött lassan a hajnali homályba veszett Kecskemét városa. Cudar hideg volt, a lovak faráról fölszálló pára egybeolvadt a gomolygó köddel, a bakon ülő Igaz Gergely alig látott messzebb pár méternél. Az útmenti vizesárkok mindkét oldalon végig befagytak, egy helyen fél kalap, másutt csizmaszár meredezett elő a jég alól, mintha szabadulni próbálnának a zord szorításból. Úgy törtek az ég felé, ahogyan tavasszal a növények bújnak ki a földből, visszafordíthatatlanul, erős, rendíthetetlen elszánással, legyőzhetetlen élni akarással. Csak éppen ezen a két tárgyon egyelőre diadalmaskodott a tél. Két hónap múlva azonban elérkezik majd a szabadító tavasz. Ez a remény élteti a természetet, mondta egyszer Dugonics atya, amikor a Szent Dömötör-templom részeges harangozóját egy éjjeli tivornyát követő reggelen lóhúgy-pocsolyába fagyva találták a Fekete Sas fogadó előtt. Mindenki azt gondolta, a korhely templomszolga nem éli túl az esetet, ám azóta is húzza a harangkötelet és issza a bort, elpusztíthatatlanul.

Igaz Gergely eltűnődött, vajon ki hagyhatta el a kalapját az országúton? Micsoda heves szél fújhatta, vagy milyen izmos kéz verhette le egy fejről, és milyen fej lehetett az, vastag vagy vékony nyakon ült-e, s miféle test fölött? És ugyan kiről rángatták le a csizmát gonoszlelkű éjjelbátrak, kóbor betyárok, avagy szökött katonák, netán megrészegett uradalmi hajdúk? Vagy egyszerűen csak leesett az a lábbeli egy kereskedő kordéjáról, s a bakon szunyókáló kalmár nem vette észre, mit hagy hátra? Élnek-e még azok, akikhez egykor az elveszett tárgyak tartoztak? Fiatalok voltak, öregek? Saját dolgukban jártak? Megbízásból keltek útra, ahogyan ő?

– Botorság – mondta ki fennhangon. Figyelte, a szó miként veszik bele a pusztába, mi módon szívja magába a tejszerű, vattás köd, hogy pár szempillantás múlva semmi nyoma ne maradjon. Már ő maga sem tudta biztosan, elhagyta-e hang az ajkát, s abban is kételkedni kezdett,

1 Részlet az *Igazak* című, készülő regényből.

hogy Kecskemét van a háta mögött, még délebbre pedig Szeged és Anna, míg valahol messze előtte Pest, mert lehet, hogy egy csupor tejfölben vergődik, akár egy szédült őszi légy; sőt, meglehet, nem is ember ő, hanem légy – ám ekkor nagyot zökkent a szekér, és Igaz Gergely magához tért ostoba képzelgéseiből. Megállította a lovakat, leugrott, hogy megnézzze, nem tört-e kerék vagy tengely, és könnyebbüléssel állapította meg, hogy semmi kár nem esett, folytathatja az útját. Mert Pest igenis előtte van, Szeged pedig, ahová vissza fog térni épségben, egészségben, a küldetését teljesítve, egyelőre még a háta mögött.

Tíz órára járhatott az idő, mire oszlott a köd, s megnyílt végre a láthatár. A távolban időről időre farkasfalka tűnt föl, toportyánférgék portyáztak vad csaholással, az országút közvetlen közelébe azonban nem merészkedtek, ahhoz még nem lehettek elég éhesek. Rajtuk kívül alig találkozott az élet nyomaival. Néha varjak kísérték hátborzongató figyelemmel egy-egy közeli fáról, a magasban láthatatlan ludak rikoltottak.

Pipára gyújtott, nehogy elszenderedjen, s azt latolgatta magában, Örkényben befejezze-e az aznapi utat, vagy megkíséreljen Soroksárig jutni. Végül úgy döntött, nem kockáztat, Örkényben keres szállást, és csak másnap reggel indul tovább Soroksáron át Pestre. Így minden bizonnyal Pesten is meg kell majd szállnia valahol, viszont amúgy is korán sötétedik, az országúton pedig nem tanácsos sötétben szekerezni, mert igen nagy a veszélye, hogy kitöri valamelyik kerekét, még rosszabb esetben eltöri a tengelyt – hát nem esett nehezeire türelemre inteni magát.

– Meg aztán pihennie is kell az állatoknak – motyogta magában –, úgysem fordulhatunk vissza rögtön, ha már nálam lesz a ládika... Nem spórolhatjuk meg azt a pesti pihenőt semmi szín alatt...

Még világos délután volt, amikor behajtott az örkényi postaállomás melletti fogadóba. Ha csak tehetette, mindig a postaállomások mellé emelt csárdákban szállt meg. Az örkényi fogadó sokkal zajosabb és zsúfoltabb hely volt, mint a kisteleki. Egy egész vándorszínész csapat falta a kását a nagyteremben, s az utasszállító delizsánsz is éppen akkor érkezett, hat utasa forralt bort kortyolt az egyik sarokban, várva, hogy a lovakat cseréljék és induljanak tovább Pestre. Ők bezzeg estére ott lesznek, állapította meg magában Igaz Gergely. Ha valakinek lenne

esze és tehetsége, no, meg tőkéje ahhoz, hogy ne csak embereket, de árukat is szállítson gyorsjáratú delizsánszokon, váltott lovakkal, akkor bizony a fuvarosoknak csak a gabona meg kő maradna szállítani valónak, mert azokat lehetetlen gyorsan továbbítani, nincs az az igavonó, amelyik azt bírná. Beszélük ugyan, hogy az ángliusok azt tervezik, hogy vasból készült utakon gőzzel hajtott gépekkel vontatnak hatalmas, acéltestű és -kerekű szekereket, úgy szállítanak majd mindenféle árut, s előbb vagy utóbb bizonyosan majd embereket is. Igaz Gergely sokáig hitte is meg nem is, hogy mindez igaz lehet, mert ugyan hol lehet a világon olyan tömérdek pénz, amiből vasból kovácsolt utakat lehetne építeni? Ám a tudós piarista atyák is megerősítették a szóbeszédet, így kénytelen volt elhinni, hogy karnyújtásnyira vannak ettől a csodától.

Miután ellátta a lovait, rendelt egy paprikást meg egy icce bort, s miközben elfogyasztotta, a színészek nevetgélését, vihogását hallgatta. Amikor a fogadós elvitte előle az üres tányérokat, megkérdezte, hogy elégedett-e mindennel.

- Teljes mértékben – felelte Igaz Gergely a pipáját tömködve.
- No, ennek igen örülök – bólogatott a fogadós. – Az ágya is megfelel?
- Nincs okom panaszra – mosolygott Igaz Gergely.
- No, ennek is örvendezem – a fogadós a nyomaték kedvéért még csettintett is egyet a nyelvével. – Képzelve, nemrégiben járt itt valami külföldi úr, aki friss ágyneműt húzatott magának, hiába bizonygattam, hogy csak négyen aludtak előtte abban az ágyban. A legjobb ágyunkban, a legjobb szobánkban! Én is rosszabb nyoszolyán hállok.

- Német volt? – kérdezte Igaz Gergely.
- Nem – csóválta a fejét a fogadós. – Angol vagy mi a fészkes fene. Isten tudja, honnan szalajtották.

- No, igen, akik hamarosan vasból készült utakon gőzszekerekkel utaznak, azoknak nem elég az, amit mi nyújthatunk – bölcsekedett Igaz Gergely.

- Meghibbant tán kend? – meredt rá megütközve a fogadós. – Vasból készült utak, gőzszekerek? Miféle istenverte marhaság ez?

- Nem hallott még ezekről?
- Fél füllel, holmi bolondoktól. De nem hittem egy szavukat sem! És kendet is okosabb és komolyabb embernek néztem, semmint hogy ilyen badarságokat készpénznek vegyen! – a fogadós szinte felháborodva

pislogott a vendégére, és sietve faképnél hagyta. Közben tovább dohogott magában. Igaz Gergely nem vette a szívére a viselkedését. Sokszor tapasztalt hasonlót az útjai során, és otthon, Szegeden is. A hírek, amelyek úgy szivárogtak a városokba, akár a revesedéstől elvékonyult fenekű vödörből a víz – lassan, vékonyan, rozsdától szennyezetten –, többnyire süket fülekre találtak. Ő maga is nehezen fogadta el, hogy már a Duna magyarországi vizeit is hasítja gőzzel hajtott hajó, pedig többen esküdtek rá, hogy az előző év tavaszán megtörtént az eset, s azóta még többször is; azt még tovább tartott megemészténie, hogy egy nagy kosárban, amihez kötelekkel szövetből készített gömböt erősítettek, a levegőbe emelkedtek emberek – olyan hihetetlennek és istentelennek tűnt mindez, a piarista atyák mégis mindegyikről lelkesen beszéltek, s még az alsó- meg a főlsővárosi ferences testvérek sem prédikáltak ellene.

Hosszan töprengett ezekről a dolgokról, elszívott egy pipát, megitta a borát. A Pestre tartó delizsánsz utasai már Soroksáron is túl járhattak, amikor a vackára vonult, s úgy aludt hajnalig, mint akit föbe kolíntottak.

Másnap ugyanolyan eseménytelenül telt az útja Soroksárig, majd onnan Pestig, amilyen nyugodtan szekerezett Kecskeméttől Örkényig, így mindvégig békésen latolgathatta magában, mi lenne, ha megjelenne a puszta fölött egy repülő gömb, amelyen kosár csüngene alá, s a kosárból hús-vér emberek integetnének a föld felé. Közben az is eszébe jutott, hogy a gömb szót maga Dugonics atya találta ki, amint azt egy Katona József nevű ügyvédbojtár mesélte neki, akit két évvel azelőtt vett föl a szekere Pestről hazafelé tartván, elszállította Kecskemétig, s egész úton hallgatta cikornyás, tudálékos szóáradatát. Az emléket azonban gyorsan elhalványította a kérdés, miszerint a madarak vajon miért nem szúrják ki a csőrükkel a lebegő gömböt, amely kétségkívül létezik, hiszen szavahihető emberek meséltek róla? És egyáltalán: mi módon repülhet az a gömb? Dugonics atya szerint különféle gázok és meleg levegő emelik föl és tartják a magasban, de Igaz Gergely föl nem foghatta, mi a csuda is az a *gáz*, amiről a szerzetes beszél. Még ha – mint valamelyik tudós szerzetes egyszer magyarázta – olyan is, mint a levegő, akkor sem fért a fejébe, *valójában* mi az. Mert a levegőt érzi

az orrában, a tüdejében, de hol érzi a gázt? A szagok lennének azok? No, és amelyik – mert, mondják, olyan is akad – szagtalan, az akkor micsoda?

– Régóta tudjuk, hogy a levegő nem egynemű anyag – fejtegette Dugonics atya. – Egy francia, bizonyos Lavoisier állapította meg, hogy a levegőt két gáz elegye teszi, később a Priestley nevű angol kollégájával szét is választották a két alkotóelemet, és elnevezték az egyiket oxigénnek, a másikat pedig nitrogénnek. Lavoisier később azt is kimutatta, hogy az égéshez oxigénre van szükség, nem pedig flo-giszonra, amint azt korábban hitte a tudomány. De már Paracelsus, az alkimista is megfigyelte, hogy ha savat öntünk fémre, képződik valamiféle anyag, amelyet nem látunk ugyan, mégis létezik, és föltételezte, hogy ez a légnemű anyag a sav és a fém kapcsolatából támad. Johann Baptist van Helmont pedig leírta a gas sylvestrist, amely a fa égésekor keletkezik, és azonos azzal az anyaggal, amely a must borrá érésekor szabadul föl. Torricelli és Pascal is foglalkoztak a légnemű anyagok kérdésével, a közelmúltban pedig egyre többen a már említett Lavoisier – akit a jakobinusok kivégeztek – és Priestley – akit az irigyei az Újvilágba üztek – mellett. Például az orosz Lomonoszov, akiről legendákat mesélnek.

Igaz Gergely könnyedén maga elé idézte az atya tekintetében izzó lelkesedést, ami mindannyiszor kigyúlt, valahányszor Dugonics András a tudásról, a tudományról beszélt. Sokszor hallotta kissé már rekedtes, de még mindig telt és kellemes hangját, látta gesztikuláló kezét, átszellemült arcát. Önkéntelenül elmosolyodott, ahogyan megjelentek előtte az apró részletek, parányi mozaikdarabkák, amelyekből egy nagy embert állíthat össze a képzeletében. Egy nagy embert, akit a valóságban is ismer.

Igaz Gergely rendszeresen szállított szappant a piaristáknak, de fuvarosként is rendre dolga akadt az atyákkal: hol a kecskeméti rendházba vitt könyveket, leveleket, sőt, olykor még a piaristák iskoláiban tanuló diákokat vagy ott oktató tanárokat is, hol onnan Szegedre. Mindig szívesen hallgatta őket, fölcsipegetett a tudásukból ezt-azt. Dugonics András nyugállományba vonulása óta szegedi rokonnál élt, ám heti rendszerességgel látogatta rendtársait, s ha Igaz Gergely éppen akkor járt arrafelé egy rakomány szappannal vagy egyéb

ügyekben, az aggastyán a legkülönbébb ürügyekkel elegyedett vele szóba.

– Te olvasni is tudsz, ugye, fiam? – kérdezte egyszer, még évekkkel azelőtt.

– Igen, atyám. Sőt, még írni is. Az alsóvárosi barátoktól tanultam meg, anyám szerette volna, ha taláros ember válik belőlem. Bőkezűen adakozott a szegények javára, hogy tanulhassak.

Az idős tudós és író nem firtatta, miért nem teljesedett be az anyai vágyalom, Igaz Gergely azonban biztosra vette, hogy bármivel is okolná meg, az atya megértené. Kivált az igazságot. Mégis inkább hallgatott. Túlságosan fájt volna beszélni elhunyt feleségéről, Ilonáról és a halvaszületett leánygyermekről. Belesajdult a szíve, amikor eszébe jutott, miért kellett elhagynia a szülői házat, és a keze önkéntelenül ökölbe szorult, ha megjelent előtte Ilona könnyáztatta, keserű megaláztatásában is szépséges arca.

– Nem értem, miért vet meg ennyire az anyád és az apád – suttogetta zokogva Igaz Gergely vállába fúrva a fejét. A férfi képtelen volt megnyugtadni, csak tördelte a kezét, és hebegett, habogott. Lassan tizenkét év telt el azóta, s bár néhány hónapja Ilona húga, Anna töltötte be a gondolatait, a tompa fájdalom, amelyet a szülei ridegsége, valamint első feleségének és gyermekének halála okozott, soha nem szűnt meg teljesen.

– Hékás, figyelj már az útra is, az anyád mindenit! – riasztotta föl az emlékeiből egy rémült ordítás.

Igaz Gergely visszazökkent a jelenbe, s rögtön látta, hogy előtte egy sörös szekér az út szélén, félig az árokba csúszva áll, a söröshordók, amellyel megpakolták, egymásra csúsztak, egyik-másik az árokba gurult; rosszul rakodhatták meg, azért érte a baj. Még idejében érkezett a figyelmeztetés, így nagy gyakorlattal ki tudta kerülni a balesetet szenvedett járművet. Megállni már nem lett volna ideje. Hálálkodott is a pórul járt szekér bakján álló legénynek, aki rákiáltott, és miután biztonságosan, az út szélére húzódva megállapodott, segített visszamenni a batárt az útra.

Miután elbúcsúzott a sörösöktől, csakhamar elérte Pest határát, amelyet már sem fal, sem kapu nem jelölt régóta. A Soroksári úton gurult a belváros felé, a Széna piacig, amit az utóbbi időben egyre többször neveztek inkább Széna térnek. Óvatosan hajtott, mert a dunai

kavicsba ágyazott andezitkockák ellenére a pesti utcák – köztük a Soroksári – olyan kátyúsak voltak, hogy gyakorlatlanabb szekeresek biztos számíthattak tengelytörésre. A Széna piachoz érve egyenesen a Két Pisztoly fogadó elé kanyarodott: valahányszor Pestre vezetett az útja, mindig ebben az alföldi csárdákra emlékeztető, nádtetős épületben szállt meg. Ezúttal is sikerült megegyeznie a tulajdonossal, Wekler Jánossal, majd a szekerét és a lovait gondos kezekre bízni. Ha vásárnapot mutatott volna a naptár, a vásár már akkor is régen véget ért volna, ráadásul lényegesen szerényebb méretű volt ilyenkor, télen, mint tavasztól őszig szokott lenni, ennélfogva még válogathatott is a szobák között, hiszen a Két Pisztolyban leginkább a vásározók szálltak meg.

Wekler János maga állt az italmérő pult mögött, elmélyülten szívta hosszú szárú pipáját. A vendéglő asztalainál mindössze hárman-négyen üldögéltek, mind magányosan, orrukat boros- vagy söröskancsóba lógatva. Igaz Gergely egy pohár bort kért, s amíg a fogadós kitöltötte, afelől érdeklődött, vajon még aznap átjuthat-e Budára, azon belül is a Vízivárosba.

– Hacsak nem tud ott hálni, nem tanácsolnám – dörzsölte borotvált állát Wekler úr, erős német akcentussal beszélve magyarul. – Még olyan csónakos akad, aki átviszi, de vissza már nem hozza ma senki sem, addigra sötét lesz, a Danubius meg alattomos ilyenkor, sok rajta a jég, ha nem is állt be.

Igaz Gergely tudomásul vette, hogy csak másnap keresheti föl Büchneréket, sült disznóoldalt rendelt hát kenyérrel, hogy jóízűen megvacsorázzon. Az ételre aztán újabb két pohár bort is leeresztett a torkán, s hogy a teli has feszítő érzésén könnyítsen, sétálni indult a szürkületben. Először is benézett a lovaihoz, megsimogatta az orrukat, ellenőrizte, hogy jóféle takarmányt vetettek-e eléjük, kedves szavakat suttogott a fülükbe, aztán a szekérére is vetett egy pillantást, végül elgyalogolt a Duna-partra, ott nézelődött egy kicsit, míg úgy nem érezte, lassan fölemésztí a nedves, hideg levegő, akkor aztán visszatért a fogadóba, és kért egy forralt, fűszeres bort. Már nem csupán három-négy, de tucatnyi vendég koptatta Wekler János székeit, egyik-másik szállóvendég volt, a többi csak italozni tért be.

– Kend Szegedről jött, ha nem tévedek – döccent le Igaz Gergely asztalához egy testes, harcsabajszú férfi.

- Onnan - ismerte be Igaz Gergely.
- Én is onnét származtam el - sóhajtott a másik, és nyújtotta a kezét. - Erdei Sándor.

Igaz Gergely megrázta a jobbot, megmondta a nevét, és úgy mosolygott, ahogy ilyen esetekben mindig. Megszokta már, hogy útjai során valaki mindig mellé keveredik a fogadóknak, hogy híreket halljon vagy híreket mondjon, meséljen, panaszkodjon vagy dicsekedjen, olykor kötekedjen.

- De már évek óta Nagykőrösön élek - közölte Erdei Sándor.

Igaz Gergely néhány évvel azelőtt hallott egy Erdei Sándorról, akit a város hajdúi fogtak le betörésért és lopásért egy piaci napon, a Széchenyi téren, a tömegben. Utóbb mintegy háromszáz betörést bizonyítottak rá. Hiába tagadta legalább a felét, a bírák csak legyintettek, és hosszú várfogságra ítélték.

Nem tudni, merre töltötte a büntetését, de azt beszélték, megszökött hamar. Amikor elfogták a téren, állítólag egy fél marék száraz fűvet találtak a zsebében, amit a törvény emberei lajstromba se vettek, egyszerűen csak eldobták, ahogy az értéktelen holmikát szokás. Gondáné szerint, aki leginkább répát és egyéb zöldségeket árult a piacon, vérfű volt az, amiről azt hitték, nem ér semmit. Ez volt a rabló Erdei titka. Mert Szegeden sokan tisztában vannak azzal, hogy amikor Krisztus urunkat levették a keresztfáról, az angyalok keresztülvitték a fél világon, így Szeged határán is, s miközben vitték, Krisztus vére itt-ott lecsöpögött. Amelyik fűre rácsöppent, azon és annak minden utódján egy piros pont látszik. Ez a fű a vérfű. Nagy ritkán mindmáig lehet találni a szegedi mezőkön belőle, és olyan ereje van, hogy a birtokosa az ujjának egy érintésével mindenféle zárat, lakatot kinyithat, mert a Pokol kapujának a zárja is Krisztus vérével nyitattott meg. Így nyitott ki Erdei is minden ajtót: azokét a házakét, ahová betört és a börtönét egyaránt.

- És hogyan került oda? - érdeklődött Igaz Gergely.

- Hosszú és unalmas történet - legyintett Erdei Sándor. - És asszony is van benne... - ám ahelyett, hogy mesélni kezdte volna, kérdezgetni kezdte Igaz Gergelyt, hogy ez meg az meg amaz miként megy most Szegeden, ez meg az meg amaz mit csinál, él-e még, és így tovább. Igaz Gergely alig győzött válaszolni.

- Kend fuvaros ember? - kérdezte aztán hirtelen Erdei.

– Azzal is foglalkozom, alkalomadtán – bólintott Igaz Gergely.

– Ilyen cudar időben is? – csodálkozott a nagykőrösi.

Igaz Gergely a vállát vonogatta.

– Szívességből teszem – bökte ki végül.

– No, de én már nem is tartom föl tovább! – pattant föl hirtelen Erdei Sándor. – Megültem itt nagyon, és kend is biztosan fáradt.

Igaz Gergely nem marasztalta a földijét, csak töprengve nézett utána, ahogyan elhagyja a helyiséget. Bár nem hitte, hogy ez az Erdei azonos a rabló Erdeivel, mégis úgy érezte, jó lesz vigyázni vele, ha netán újra föltűnne. Mert bár természetes, hogy érdekelte mindaz, ami a szülővárosában történt, mióta odahagyta, az azért nem került el Igaz Gergely figyelmét, hogy saját magáról jóformán semmit nem árult el.

Idős férfi, 2020

(128 x 81 cm, vegyes technika, deszka)

Ferencz Imre

DRÓT

Pionírtáborba indultam
egy fabőrönddel,
úgy jó hatvan évvel ezelőtt.
Hanem az úton egy kanyarban
hirtelen kinyílt és hátravágódott
a bőröndöm fedele.
Szerencsémre valahonnan került
valami drót,
és átkötöttem a bőröndöt,
mint egy kévét.

Amikor katonának vittek,
úgy jó ötvenöt évvel ezelőtt,
útközben egyszer csak
hátracsapódott a katonaládám fedele.
Szerencsémre valahonnan
került valami drót,
hát megkötöztem az ócska ládát,
mint egy disznót.

Látom, manapság már
különbnél különb bőröndöket
árulnak az áruházakban.
Manapság lomtalanításkor is
már sokkal jobb bőröndöket tesznek ki,
mint amilyenekkel én utaztam.

Ha belegondolok,
hajdanán magamat drótoztam oda
egy-egy ócska ládához,
hogy el ne vesszek...

2021. december 31.

BÚJÓCSKA

Töröld ki a nevét a telefonodból
annak aki meghalt
hiába hívod úgysem veszi fel többé
nem válaszol
esetleg hagyjad még
egy darabig ha véletlenül
rákattintasz legalább rá gondolsz
annyi törlendő
annyi eldobandó dolog van
mindig mérlegel az ember
a múlt és a jövőendő mezsgyéjén
ne feledd a te nevedet is
letörlik egyszer mindenről
ipiapacs kiáltsd belé a nagyvilágba
nem ér a nevem
kiáltsad valahonnét kiáltsad
a játéknak vége
ipiapacs ki vagyok ütve

2021. december 31.

KIVONULÁS

Apám halála után pár héttel
a húgom telefonált, hogy a nővérem vinni kezdte
a holmit a házból, ne várjunk tovább,
menjünk haza, és osszuk el a dolgokat.

Várhattunk volna legalább halottak napjáig,
de mi idejében megkezdtük a szülőház
testvéries kirámolását.

Másnak nem kellettnek,
hát hónom alatt a Hírhozó angyallal,
a Szeplőtelen fogantatással,
zsebemben egy régi imakönyvvvel,
kiléptem a szülői házból.

Ott maradt
születésem emlékével
az ágy a szalmazsákkal...

2020.

A RÉGI IMAKÖNYV

Régi imakönyv a szülői házból,
mint örökség, mint ereklye...
Az imádságok nagy betűkkel szedve,
pápaszem nélkül is olvashatóak.
Az imakönyv végén található
AZ AGGASTYÁNOK IMÁJA,
amelyet, gondolom, nem olvastak el azok,
akik nem érték meg azt a kort...

ÉLETEMNEK URA, JÓSÁGOS ISTENEM! HÁLATELT SZÍVVEL
MAGASZTALOM ATYAI JÓVOLTODAT, MELY MAGAS KOROMBAN
IS FELETTEM LEBEG S ROSKADOZÓ TESTEMNEK BÁGYADTSÁGÁT
ISTÁPOLJA. NAPRÓL NAPRA ÉRZEM, MENNYIRE FOGY ERŐM,
MÍLY ROHAMOSAN VESZ ERŐT RAJTAM A GYÁMOLTALANSÁG,
A HALÁL ELŐHÍRNÖKE. EZERSZER ÉS EZERSZER TAPASZTALTAM,
HOGY E FÖLDÖN MINDEN CSAK HIÚSÁG, S HOGY NEM E FÖLD
AZON HELY, MELY NEKEM ÁLLANDÓ SZERENCSÉT, IGAZ
MEGELEGEDÉST ÉS BOLDOGSÁGOT NYÚJTANA...

Ha aggastyán leszek,
halálom előtt felolvasom majd még ezt az imát...

Ezzel az imával fejeződik be a könyv, hát ezzel
az imával fejeződjön be az életem is!

De lehet, hogy még hozzáfűzöm az alábbi sorokat:

URAM ISTENEM, HA AZ AGGASTYÁNKOR UTÁN NETÁN
FELJUTOK A MENNYBE, OTT MILYEN FOHÁSSZAL
FORDULJAK TEHOZZÁD, MIT KÉRJEK ÉN TETŐLED,
HA OTT MÁR SEMMI SEM FOG HIÁNYOZNI NEKEM?!

2021. február 18.

ÜNNEPEK

Harmadnapon az Isten
kiűz engem az ünnepekből
látom mondja telezabáltad magad
a tiltott gyümölcsökből
arra kér fűjjak belé Lehel kürtjébe
nyálmintát vesz megnézi van-e lázam
megfertőződtem-e a koronavírussal
és nem cseppentettem-e le a fehér ingemet
az ünnepi asztalnál az ünnepi levessel
hagyott-e nyomot a ruhámon a tokány
s mert bejártam az istállóba
érzik-e rajtam a szag

vetközz le rakd be az ünnepi ruhádat
a naftalinos szekrénybe
öltözz át vedd fel a kezeslábast
adja ki nekem az Isten az ukázt

és én hálás vagyok neki
hogy kiűzött az ünnepek paradicsomából
örülök boldog vagyok ilyenkor

mert végre visszatérhetek a komfortzónámba
ahol biztosítva
a munkához való jog

2022. január 2.

FELEJTÉS

Szerre-rendre elfelejtek mindent,
amit megtanultam az iskolákban.
Már csak arra emlékszem, hogy
izgultam ilyen-olyan vizsgákon...

Ahogy telik az idő, minden lecke
visszaköltözik a tankönyvekbe,
mert a memóriám elengedi
a foglyul ejtett ismereteket.

Elmosódott tantárgyakra emlékszem,
tanárcok sejlének fel.
Doktorandusz vagyok már
az Elmúlás Egyetem Felejtés karán.

Tudom,
elfelejtem azt is, hogy éltem,
miután doktoráltam...

2021. január 2.

Bajna György

RÁNCAIM

Márton Árpádnak

Harangozónak is rossz lettem volna.
Sose érzékelttem időben a bajt.
Harmatos fűvön, mint madár billegtem,
És nem ismertem a gyorsant, a hamart.

Harangjaim is csak csengettyűk voltak,
Bár egy rossz kolomp, annyi se volt nekem,
Mellőlem a harcosok mind kihulltak,
Vagy elhajóztak sunyin a tengeren.

Volt, ki elárult földestől, népestől,
Volt, ki ámítgatott. (Vevő? Csak holtan!)
Ilyenkor csengőim ijedten ráztam.
(Süket füleknek muzsikusa voltam).

Harangozó bűnrossz lehettem volna,
Ki a sekrestyéig el tán sose jut,
Hogy más helyett is ő kérje az Istent,
Ha már kegyeiből eleve kihullt.

Mert langyos volt szavam, simán kiköpte,
Másabb imát várt. (Azt ugyan várhatott!)
Csak úgy elsuhanak mellettem az évek,
Ráncon kívül rajtam mást egy sem hagyott.

FÜRDÉS ELŐTT

Az öregember jobb kézzel
próbálta segíteni nyikorgó térdű
jobb lábát, hogy beléphessen
a fürdőkádba.
Másodszorra már szinte sikerült.
Kicsi mama, segíts! – szólította
a több mint tizenöt év óta
halott feleségét.

ÁLOM

Kristó Tibornak

Fürdőkádban fekszel, békés tiszta a víz,
Mint a tenger, ha elaltatják a sirályok.
Időnként alámerítéd arcodat,
De mert halott barátod néz a
Valószínűtlenül azúr égről,
Ijedten ugrasz ki az ágyból,
Mintha feneketlen mélység
Húzóerejétől félnél.
Álmodban csak fürödtél,
De most mély levegővételekkel
Az illemhelyre szédelegsz.
Kisdolog, nagydolog,
Közben fiatal költők metamodern verseit
Olvasod, hogy félelmed múljon.
Mindhiába.
Ha a kádban lennél, mint álmodban,
Biztosan megfulladnál.

Pedig már túl a hetvenen épp oly
Könnyedén játszhatnál a halál gondolatával,
Épp oly hősies pózokba meredve
Préselhetnéd szoborrá az időt,
Mint ők.

Alkonyat, 2021
(100 x 100 cm, akril, vászon)

B. Tomos Hajnal

VISSZATÉRÉSEM

A két vaspálca között épp kifér az orrom
és a négy metszőfogam:
időnként beleharapok a levegőbe,
még meg tudom tenni.
Most ez mindennek a lényege.
Lélegzem, tehát vagyok.
Néha valami átlátszó folyadékot is
belém vezetnek, zacskóból, csövön, egyenesen vénába.
Éjjelente jól belakok. Persze álmomban.
Legutóbb füstölt csülök és savanyú, rántott káposzta
volt a vacsora. Mondták, hogy reggel hánytam,
de csak vizet, mert öt napja semmi nem ment le a torkomon.
Ma elvittek valahova lifttel.
Fel vagy le a földszintre, nem tudom, s közben
rólam, hordágyam fölött beszélgetett a két ápoló,
mint valami hajfestékről, vagy a tegnapi esti tv-sorozatról.
Aztán fények villantak, talán számítógépek monitorjai,
s betoltak egy sötét alagútba.
Kattogott a fejem, mintha halántékomat
két légkalapács püfölte volna.
Minden egyéb megszűnt. Kifutott alólam a gumilepedő,
testem áttűnt a sötét levegőtérbe.
Valamikor késő délután, vagy már este
visszavittek a kórterembe.
Társaimat nem láttam, de biztos,
megbámultak rendesen. Esemény voltam
a monoton napok pörgésében,
pont mintha valaki csörömpöléssel
sarokba dobna az üres felmosóvedret,
vagy megérkezik az ampullás-gyógyszeres kocsi.
Aztán ismét sötét lett.
Odakint talán kutya, talán ember vonított,

nem lehetett tisztán hallani:
minden moccanás háttérében zúgott-zagyvált
a négy lélegeztető gép.
Látványok helyett látomások keringtek körülöttem,
menekültem zihálva, bár senki sem üldözött,
próbáltam racionális történesekbe préselődni,
de minden ízem ellenállt.
Láthatatlan esőben álltam, könnyeim összemosódtak
az ég vizével, s akkor egy pillanatra
orromba csapódott a kórházi párna mosószer-illata.
Minden kitisztult előttem.
Akárha lenyomtam volna otthonom kilincset,
beléptem, megvirradt, visszatértem.

POHÁRBAN VONAL

Furcsán nézett rám,
szinte ellenségesen –
úgy szorította markában a poharat,
hogy már azt vártam, roppanjon.
Nem mond ő semmit – mondta –,
nekem nem, más világ az enyém,
úgy sem érteném,
hogy lehet csak reggel
kilenctől tizenegyig élni,
mikor lecsúszik az utolsó korty
és nincs több lóvé –
kikapcsol minden, mint éj közepén,
ha beáll a generálsötét:
nincs politika, nyugdíjemelés,
kenyérár, fűtésszámla, időjárás-jelentés,
semmi ilyesmi,
csak egy pohár
a borpecsétes abroszon,
meg a reszketeg vonal

pia és átlátszó úr között,
minden korttyal közelebb a semmihez.
Ez a legelviselhetetlenebb: az üres pohár,
üres zseb, üres lakás,
a szemre leszálló homályos semmi,
de nekem ez kínai – mondja –,
jobb, ha veszem a flancos csészémet
a flancos kávémmal és elhúzok a francba,
van még asztal odébb,
tisztá abrosz, puccos bandák,
hát oda menjek,
húzzak el, ha mondja.

*Ádám és Éva, 2020
(106 x 90 cm, vegyes technika, farost)*

Nádasi Krisztina

VENDÉGEM VAGY

Otilia eltolta magától a mélytányért. Az utolsó cseppig kiürítette, a Kajatanyán főzték a város legfinomabb Jókai bablevesét, megérdemelte volna, hogy ódát írjanak hozzá. A füstölt csülök cuppanó rostjairól, a fokhagyma kéjes olvadásáról, ahogy a paprika kivont karddal ront a borsnak, majd küzdelmüknek a savanyú tejföl vet véget. A lány sajnálta, hogy nem költő.

- Az aranygaluska. - Ez a tulaj volt, kezében a második fogással lépett Otihoz. A lány látásból ismerte már a férfit, idősebb lehetett nála vagy tíz évvel, jól szituált volt és nagydarab, de nem kövér. Ki-kijött a felszolgálókhoz, vagy néha egy asztaltársasághoz, de a lány bokszánál még sosem állt meg.

- Honnan tudod, hogy ezt kérem? - habogta Oti.

A férfi szája sarka mosolyra moccan, majd letette a lány elé az újabb mélytányért, ami a Jókai harsány kiabálása után szelíden kérte magát. A galuskák egymáshoz bújva szuszogtak a vaníliasodóban, miközben a férfi beült Otival szemben a padba, kerek vállai egy ökölvívó fesztelenségével estek előre a kék-piros aprókockás ingben.

- Szabad? - kérdezte, ahogy kényelmesen elhelyezkedett.

A férfi mindenütt jelenvalósága körülvette őket a sötétre pácolt diófából épített, modern és masszív étkezőkalitkában. Beszivárgott a lány blúzának hosszú ujjá alatt és kikandikált a gallérja mögött, belefésült hosszú fekete hajába, közvetlen a gyökereknél. Ismerős érzés volt. Kényelmes. Oti kivette a bableveses tányérból a kanalat, lenyalta még egyszer és a sárgálló mártás alatt bronzbarnán megvillanó aranygaluskák közé dugta.

- Mindig ezt kéred, minden szerdán egykor - felelte a férfi. - Bableves és aranygaluska.

A lány nem válaszolt. Egyik fekete hajtincse előreesett; utánanyúlt, csuklójáról lehengergette a hajgumit, összefogta hosszú haját és lófarokba kötötte. Félbevágta a kanállal az egyik pillekönnyű galuskát, és a szájába tömte. A férfi türelme a tányér mellé kucorodott a terítő nélküli, polírozott faasztalra és elégedetten várt. Otilia elgondolkodva

figyelt. Tudta, hogy a férfi házas. Többször is hallotta a felszolgálókat, ahogy a nejét emlegetik.

- Van barátom - bökte ki, mire a férfi felvonta a szemöldökét.
- Szerencsés fickó - mondta, majd az üres levesestányérra mutatott.
- A regényeit is szeretted?

Oti szájában megállt a falat. Aztán elpirult. Megköszörülte a torkát, és sebtiben lenyelte a galuskát, vizet ivott rá, és megint torkot köszörült.

- Honnan tudod?
- Nem tudom - mondta a férfi komolyan. - Ez egy kérdés volt.
- Á, értem. Én meg, azt hiszem, feleltem is rá. Megfeleltem?

A férfi elvigyorodott, Oti megint a szájába tett egy akkora falatot, hogy az ajka előtt kellett tartania az ujját, ha fenn akarta tartani a jó modor látszatát. A táskájába nyúlt és előhúzott egy vékony, bőrkötéses kötetet. Jókai Mór: Sárga rózsa.

- Imádom Klárát - mondta. - Én is ilyen karaktereket akarok alkotni, ennyire igaziakat, ennyire valódi jellemekkel, hogy lelépjenek a lapokról.

- Nocsak. Író vagy?
- Dehogy - vágta rá Oti, de az önbizalmával való elégedetlenség forró hulláma kitolta belőle az igazságot, és mégis bevallotta a széles vállú idegennek, hogy jelentek meg írásai itt-ott, érdeklí az emberi sors, a nők gondolkodása... meg a férfiaké, de azon nem talál fogást, tán nem is keresi, ahhoz nem ért, hamarabb vakol le egy falat. A vendéglő tulajdonosa csendben hallgatta, tovább faggatta a történeteiről, visszakanyarodtak Klárához és Jókaihoz, kibeszélték Sanyit és Ferkót, majd Oti merészen megkérdezte a férfit, ő melyik udvarlóval ért egyet.

- Tehát azt kérdezed, szívtelen Casanova vagyok, vagy sértett Mouret?

- Á, szóval a francia irodalmat kedveled. Én inkább a brit klasszikusokat.

- Lord Jim vagy Lydgate?
- Lydgate!
- Rochester vagy...
- Ezt ne is folytasd! Azt a hímsoviniszta disznót!

A férfi felnevetett. Mire Oti kifejtette a véleményét az irodalmi magaslatok fennsíkjain tábornok vert arrogáns milliomasokról, azt vette észre, az aranygaluska elfogyott.

– Te jó ég, még sosem ettem meg az egész adagot! – hüledezett a lány.

– Jó társaságban könnyen telik az idő – viccelődött a tulaj. – Nem is tartalak fel, örülök, hogy beszélgettünk, további szép napot!

Azzal felállt és visszasietett a konyhába, magával vitte az üres tányérokat is. Otira rátapadt az egyedüllét máza. Tétován intett a pincérnek, a fiú odasietett, a lány mondta, fizetne, a fiú pedig azt válaszolta, a számla rendezve van, a főnök úr állta a cechet.

– Ó, hát... megmondod neki, hogy köszönöm?

Amikor Oti kilépett a Kajatanyáról, az árnyas utcán a világoszöld levelű platánok bólogatva fogadták. A lány szép napot kívánt nekik, s mire a villamosmegállóhoz ért, azt vette észre, a Büszkeség és balítélet főcímdala zümmög az ajkán. Vajon Rochester is lehetett érzelmes, de gátlásos, mint Darcy? Talán félreismerte, és a Kajatanya tulaja azért nevetett rajta. A legszívesebben visszafordult volna, hogy megkérdezze. Lába már mozdult, de a józanság, mint egy túskebokor, megállította: még mit nem, hogy egy idősebb férfiről kérdezzen egy idősebb férfit? A félreértés lehetősége apró dárdákká élesedett, Oti inkább hagyta, a fejét rázva felszállt a villamosra. Ám a gondolatai továbbra is a férfi hősökön jártak. Gimnáziumban Odüsszeusz volt a mérce, ám felnőtt fejjel Telemakhoszt tartotta az igazi túlélőnek. Ő viselte a terhet, míg apja Kalüpszóval hetyegett, s igaz, Pallasz biztatására, de mégis ő hajózott el a probléma irányába, apját megtalálva az ő fiatal erejére is szükség volt az otthonuk visszafoglalásához. A Star Wars hősei jutottak eszébe, Luke egyértelműen Telemakhosz, ő utazik oda, ahol csak gond várja...

Már a lakása ajtaját nyitotta, amikor megrezzent a telefonja; egy SMS volt. Oti bosszankodva vette tudomásul, hogy megint az az érdemtelenül divatos író tart klubestet, melyre írótársakat vár kortárs és klasszikus történetek kibeszélésére, a lány nem is értette, miért hívja meg folyton. Egyszer olvasott csak bele Nagy Ármin egyik regényébe a könyvesboltban, és azonnal le is csapta a stósz tetejére. A fazon nem használt rendes magyar központozást, és Otit felbosszantotta ez a pikírt manír. Már azt is sajnálta, hogy annak idején egy

bizonyos folyóirat-főszerkesztőnek megengedte, hogy odaadja a telefonszámát ennek a felfuvalkodott hólyagnak.

A polcához lépett és az ábécérendbe sorolt könyvek gerincén húzta az ujját egészen a Bronte névig, majd kihúzta a többi közül a Jane Eyre-t. A saját szemével kellett látnia, van-e mégis lelki mélysége annak az archetípusnak, amelyből Christian Grey alakja is kinőtt. Ahogy a sorokat olvasta, be kellett látnia: máris a következő szerdát várta.

A következő szerda pedig eljött. Oti izgatottan remegve ült a szokásos boksza, és amikor megjelent mellette az ismerős felszolgáló, csalódottan rendelte a bablevest. Életében először nem élvezte az ízeket. Mondogatta magának, hogy nem csalódott, a vendéglő tulajdonosa egyszer kijött hozzá beszélgetni és jól érezte magát, és ez egyáltalán nem jelenti azt, hogy majd legközelebb is találkoznak. De sírhatnékja támadt. És mivel valóban a történetekért élt, máris egy új novella formálódott a fejében a fiatal női főhősről, aki túl magas elvárásokat támaszt, de nem vallja be magának sem. Elővette a mobilját és lejegyzett néhány szófordulatot, de nem volt elégedett. A bableves kihűlt, a lány kedvetlenül arrébb tolta, előrébb hajolt és pötyögött tovább.

Ekkor egy tányér aranygaluska jelent meg előtte az asztalon.

A pad mellett pedig a vendéglő tulajdonosa állt.

Oti hiába tartotta magát írónak, képtelen volt megragadni akár csak egyet is az érzelmei közül. Csengett a füle és megfeszült a gyomra, nyelt volna, de begörcsölt a torka. Lehunyta a szemét és kezét a nyakára simította, úgy masszírozta fel s alá, hogy életben maradjon.

– Megleptél – krákgotta aztán bénán, addigra a tulajdonos kényelmesen elhelyezkedett a lánnal szemben, ujjait összefűzve pihentette alkarját az asztalon.

A férfi a szokásos félmosolyával várt. Oti rá is jött, mire. Nem volt meglepetés, hogy a férfi újból kihozta neki az aranygaluskát, hiszen ez történt az előző héten is. Otinak azonban esze ágában sem volt megmagyarázni, hogy miért várta remegve, hogy egy hozzá nem illő, nála lényegesen idősebb, ráadásul foglalt pasas leüljön az asztalához.

A férfi a farzsebéből elővett egy nyomtatott újságot és az asztalra tette. Oti nagyot nyelt. Ebben a folyóiratban jelent meg az a novellája, ami egy szingli nő tépelődését írja le arról, belemenjen-e egy nős férfival való kapcsolatba. A téma nem volt új, sőt, kifejezetten klisének

számított, de Oti úgy érezte, rátapintott valamire, amikor megírta, talán sikerült egy Klárához hasonlatos, gyakorlatias ösztönlényt megjelenítenie, és a lap is azonnal visszajelzett, lehozza a művet. Ez éppenséggel bő fél évvel korábban volt, de az irodalmi folyóiratoknál fél év rövid időnek számít.

– Tetszik nekem ez a Rózsa. Elhittem, hogy hús-vér csaj – jegyezte meg a férfi.

Oti megköszönte a bókot, majd akadozva ugyan, de elmesélte a férfinak, miért érdekelte a karakter, hogy hiába ősrög a helyzet, minden korban és minden nap új színe van. – Ne haragudj – tette aztán hozzá –, de elárulnád a neved? Olyan furcsa így beszélgetni, hogy... – És ekkor a lányba belecsapott, hogy a férfi bezzeg tudta az ő nevét, hisz megtalálta az írását a lapban. A férfinak is ugyanez a gondolat sor futhatott végig, mert megmerevedett. Aztán felcsillant a szeme.

– A Sárka rózsába bele volt írva a neved – mondta, és előrenyújtotta a kezét az asztal fölé. – Nagy János vagyok.

– Ó – mondta Oti. – Én meg Galla Otília.

– Tudom – bólintott a férfi, és elmosolyodott, valami különös, mindentudó mosollyal. Aztán tett egy megjegyzést Rózsáról, Oti belekezdett az aranygaluskába, és sütkérezett a melegségben, hogy a férfinak ennyire tetszett az írása, ennyit gondolkodott rajta, aláhúzott benne sorokat és véleménye van róla. Ez az ebédidő még gyorsabban elröppent, mint az előző heti, és a lány fizikai fájdalmat érzett, amikor János elbúcsúzott.

– Jó volt veled beszélgetni – vallotta be neki halkan.

– Igen? – nevetett a férfi, léptei jókedvűen távolodtak.

Oti feje zsongott, darázskatonák serege harcolt benne egymással, még sosem tárgyalta ki senkivel sem írását, még egy olvasó sem jelezte vissza neki, mit érzett, amikor olvasta a sorait, hogyan gondolta tovább az ő jellemeit.

Aztán a fizetésnél megint kiderült, hogy a férfi állta a számlát. A lány tanácstalanul ült a bokszban. Aztán felállt és a kabátja után nyúlt, aztán mégis visszaült. Odaintette a pincérfiút.

– Szólnál Jánosnak, kérlek?

A fiú értetlenül nézett rá.

– A... főnöknek – tette hozzá a lány.

– Ja, Árminnak, persze!

A srác már meg is fordult, Oti meg, mintha dróton rántották volna meg, kiegyenesedett.

Hogy lehetett ilyen hülye? Hogy nem ismerte meg Nagy Ármint? Azaz Nagy Ármin Jánost? Ott van a fotója a könyvei hátulján is...

– Ne haragudj – nyögte, amikor a férfi megjelent az asztala mellett.

– Nem haragszom – mondta János a szokásos félmosolyával. Inggsebéből mobiltelefont vett elő, feloldotta a képernyőt, és az irodalmi klub meghívóját mutatta a lány felé. – De van egy feltételem.

BACH

Szombat éjszaka majdnem mindenki szórakozott valahol, az előcsarnokban alig járt ember. Zsolt a könyvtárból jött. Segített Manyi néninek a leltárban, közeledett az év vége, és emlékeztetni kellett a diákokat, hozzák vissza a könyveket, ehhez kellett összeegyeztetni a címeket a számítógépes rendszerrel. Manyi néni ebben *nem volt büfé*, ahogy mondogatta mindig, ilyenkor azt is hozzátette, *én még múlt századi gyerek vagyok*. Zsolt pedig örömmel fedezett fel a homokos kavics konzisztenciájáról és a betonosztályzásról szóló könyv között egy-egy *Nagy Gatsby* vagy *Két várost*. Bele is olvasott némelyikbe – a könyvek olyan gyorsan elragadták, egy percre teljes lelki valójában átkerült Párizsba vagy az Atlanti túlsópartjára.

– Nem is értem, mit keresel a mélyépítőn, fiam – kuncogott Manyi néni, ahogy rajtakapta a fiút.

Zsolt vállat vont. Nem akarta az öreg hölgyre sózni a konzervválasztát, *ebből nem lehet megélni*, ám nem volt kedve belemenni annak fejtegetésébe sem, az irodalom úgy jó, ha élvezik, nem feltétlenül kell azt még tanulmányozni is. Inkább egy építésszervezési könyv után nyúlt, hogy áttegye abba a stószba, ahol a többi, átpakolandó kötet várta a műszak végét.

– Szeretem a kiszámíthatóságot – mondta inkább. – A beton hajszálrepedéseibe bele lehet kapaszkodni.

Manyi néni öreg száján csuklásszerűen buggyant ki a nevetés.

– Jól van, fiam, akkor pakoljuk el ezeket, és tegyük el magunkat holnapra.

A könyvtár bezárása egyszerű művelet volt: a helyiség egy volt csupán a sok egyforma közül, a faajtóban kétszer fordult az egyenkulcs, Zsolt a számát is tudta, ez volt a 43-as, bármelyik kulcsmásolóban megvehette volna. A többi zár már legalább ötször tönkremehetett az elmúlt évek alatt, de Manyi néni huszonkét éves kora óta volt itt könyvtáros, és mindenre vigyázott. Zsolt is épp huszonkettő volt, az utolsó éve az egyetemen, már várják a Magyar Építónél.

Tartotta a nehéz kaput az öreg hölgynek, együtt léptek ki a mézillatú éjszakába, Manyi néni két utcányira lakott, Zsolt meg a buszmegálló felé indult. Csatlakozhatott volna Bernátékhoz az *Isten hozzádban*, de hívogatta a park a fekete lombokkal, szerette, hogy ilyenkor a fák csak elméletben zöldek.

Ahogy zsebre dugott kézzel haladt a kovácsoltvas kerítések alatt, megütötte a fülét a Harmadik szimfónia. Megállt, félrebillentett fejével kereste a hang forrását. A makulátlanul tiszta homlokzat franciaerkélye mögött meg is látta a zongorát. A világ tele van fiatalokkal, akik sokkal jobban játsszák Bachot, olyanokkal, akik hússzor ügyesebbek, mint az a lány. Mégis megragadta Zsoltot a kecsessége, ahogy a hangszer előtt hajladozott jobbra-balra a zenével, az utcával merőlegesen, kontyából vékonyka tincsek lógtak alá kuszán, libbentek a lány keltette huzatban.

Aztán a tánc egyszerre darabossá vált, a dallam megbicsaklott, a lány mondott valamit, és el is vette ujjait a billentyűkről. Elfordult az ablaktól, Zsolt szemügre vehette tökéletes homokóra alakját.

Lent az utcán egy fiatalember csengetett a kapun, jó néhány méterre Zsolttól, a fiú mégis tudta, hogy a lányhoz jött. Sötétkéék farmert viselt és fekete zakót, nyilván inget is. Várt. Vártak, mind a két fiú a ház felől érkező rezgéseket figyelte. Aztán valahol csattant egy ajtó, vékonytalpú balerinacipők csattogtak a viacoloron. Zsolt önkéntelenül lépett közelebb a vendéghez. Amikor a lány a kapuhoz ért, megállt.

– Ne haragudj, nem érek rá – mondta a zakós fiatalembernek, lágy hangját megszínezte a dac.

– Csak látni szerettelek volna – válaszolt amaz elgyötörtén.

– Tessék, Jóska, lejöttem, de most mennem kell.

Annyi múlt, annyi közös titok rezzent a lány hangjában, Zsolt ösztönösen lépett még egyet. A lány szeme rávillant.

- Ó, megjöttél - mondta meglepetten.

Zsolt bólintott.

A fiatalember zavartan fordult meg, szemében ott volt a kérdés, de Zsolt nem nyújtotta felé a kezét. A lány szólalt meg mögötte.

- A partnerem a négykezeshez, nem hiszem, hogy meséltem róla.

- Nem, nem meséltél - szorította ki magából a szavakat a fiatalember, tekintetét mélyen Zsolt szemébe fúrva. - De akkor megyek, sok sikert az előadáshoz. - Meg kellett erőszakolnia magát, hogy ne nézzen a lányra, Zsolt tudta, vele is megesett már épp elégszer.

- Ne haragudj, hogy bevontalak - jött a lány szabadkozása a kerítésen belülről.

- Nem tudok zongorázni - felelte Zsolt.

A lány félrebiccentette a fejét.

- Nem probléma.

- Hanem? - kérdezte Zsolt, és annyit közeledett a kapuhoz, hogy immár egyforma távolságra álltak a rácsoktól, a lány azon az oldalon, a fiú ezen. - Akkor mi a probléma?

A lány keresztbe fonta vékony karjait a melle előtt. Hosszú, fehér kötött kardigán volt rajta és fehér rövidnadrág. Így, hogy Zsolt végre teljes alakjában látta, még inkább homokórára emlékeztette.

- A probléma az, ha hazudnak rólad a hátad mögött, mondjuk, azt mondják rólad a haveroknak, hogy már megvoltál nekik, holott még csak egy bátortalan és kellemetlen csókot váltottatok.

Zsolt elmosolyodott a lány komolyságán.

Ő erre dacosan felhúzta a vállát.

- Őszintén mondj ki bármit - bökte ki.

- Szép vagy - felelte a fiú.

A lány habozott.

- Tényleg gyakorolnom kell - suttogta.

- Őszintén?

- Na jó - nevette el magát a lány, a kapu melletti oszlophoz lépett és megnyomta az ajtónyitó gombot.

- Hová indultál? - kérdezte. - Elkísérlek.

Somogyi Tibor

A MACSKÁS NŐ

I.

A lakás a másodikon, akár egy kis játékdoboz vagy babaház. Nem nagy, de lakályos. Világoskék falak. Mindenhol színes kispárnák, plüssök. A lakó, egy bájos arcú fiatal nő, az asztalnál dolgozik a laptopján. A laptop mellett kancsal, zöld színű plüssmacska.

A nő épp „A macskás nő” című blogját írja. Ezt jobban szereti írni, mint Dorothy Heart álnéven megjelenő romantikus regényeit, pedig abban – azt mondják – több a pénz. Nevet, amikor eszébe jut, hogy ő ír szerelemről, akinek nem kell élettárs, csak legfeljebb egy állattárs. Az egyetemen a csoporttársnői folyton azzal nyaggatták, hogy pofozza ki magát. Smink fel és cici ki, máris ragadnának rá a pasik. Nem értették, miről van szó. Ma már nem fárad a magyarázattal, mert úgy érzi, lehetetlen megérteni a másik embert. Mintha egy fal két oldalán próbálnának beszélgetni. Csak az Én számít, ami azért szabályozható lenne. Mindenki azonban csak a sajátjáért felelős. Ha ez nem kölcsönös, azt veszi észre, hogy ő nem számít, csak egy kellék a másik számára. Ideig-óráig hasznos, aztán félredobják, ha úgy kívánja a helyzet, vagy a másik talált egy másik alkalmasabb, többfunkciósabb eszközt. Saját maga lelki kirakását is évekre tellett összeraknia.

Most már felismeri az egymásra hasonlító formákat és mintázatokat, hogy melyik darabka hová illik és miért. Próbál úgy csinálni, mintha a társadalom szövetébe is beleillene, de még nem találta meg a helyét. Még nem tudja, ő melyik folt ebben az össznépi patchworkben. Már nem is akarja tudni. Nem akart egy gyárban vagy multinál dolgozni örömtelenül. Választhatott egy másik utat. Lehet kreatív és írhat olyan dolgokról, amelyeket úgy él át, hogy leírja. A blogjában lehet őszinte. No, ott sem teljesen. A teljes őszinteség olyan, akár meztelenül rohángálni az utcán. Ilyenkor az ember ne csodálkozzon, ha megbüntetik! Magába zárja, de nem tűnik el, újra visszatérnek az emlékek, a fájó képsorok néha végtelenítve vetítődnek lelke magányos moziijában. Szülei hiába voltak sikeresek, hiába adtak meg neki minden taníttatást,

ezt a lakást, nem kapta meg tőlük, amire vágyott: ölelést, figyelmet, szeretetet. Ilyen elcsépett, nyálas dolgokat. Nem tudták, hogy ébren feküdt a takaró alatt összegömbölyödve, és folytak a könnyei, amikor üvöltve veszekedtek. Apja nem tudta, hogy fél tőle, amikor káromkodva tört-zúzott a konyhában, aztán amikor elindult a válóper, anyja nem tudta, hogy hányingerrel küzdve hallgatja, ahogy a szórakozóhelyről felhurcolt alkalmi szeretőivel hempereg a szomszéd szobában. Volt, amelyikkel összetalálkozott a WC-re menet, az úgy nézett rá, hogy utána remegve bezárkózott. Nem tudta senki. A középiskolában csendes volt, tisztelettudó és csak hozta az ötösöket. Nem volt vele gond. Nem voltak barátai, társasága. Mindig kívülálló volt. És elkezdett undorodni a világ felismert törvényszerűségeitől.

Elkezdte imádni a macskákat. Akikre nem lehet rákényszeríteni semmit, azt teszik, amit ők is akarnak. Védtelenségükkel dacolva élők az életüket, de ez nem jelenti azt, hogy nem tudnak szeretni. A szülei utálták a macskákat, ezért macskás tárgyakat gyűjtött, macskás volt a füzetétől a bögréjén át a bugyijáig mindene is! Garfieldot, T. S. Eliotot, Kiplinget olvasott és mindenhová macskákat rajzolt. Nagyinál voltak macskák, ott tudott velük foglalkozni, de allergiás lett a szőrűkre. Most már ez sem gond. Az egyetemen csak a tanulás, tudni akart. Nem tudta, hogy nem sok köze lesz a diplomájának az életéhez, így csak tanult, tanult, aztán megismerkedett egy kedves felsőbb éves sráccal, vele néha elment hangversenyre, meg túrázni. Néha sörözni. A fiú rajongott érte, de ő nem vett erről tudomást. Nem gondolta volna, hogy egyszer ő segíti ahhoz, hogy legyen macskája. Ő szerette a cicákat...

Ezek a romantikus regények jól fizetnek, van kereslet, hiszen egyre több a boldogtalan ember, akinek éhes a képzelete. Ő pedig kiszínezi álmaik és vágyaik fekete-fehér kontúrajait. De egy idő után ez kevés volt. Akkor indította el a blogot, és most jön a macskás videoblog. Mert most már megvan a macska.

Szili cica.

Ránéz Szili cicára. Épp ébredszik a szőnyegen. Ásít. Megpróbál felköhögni egy szőrgombócot. Teste ívbe feszül. Hirtelen megugrik és beszalad az asztal alá. A nő figyel, ahogy az asztal szélső oldalán szemezni kezd a pohárral, hirtelen előlendül a mellső lába és a pohár már a padlón van. A nő nevet. Ismeri azt a mondást, hogy a pesszimista

szerint a pohár félig üres, az optimista szerint félig tele van, a macska szerint meg egyszerűen a földön van. Szigorú arccal felveszi és visszateszi a műanyag poharat. Szili cica megszeppenve néz, majd egy pillanatban, amikor úgy érzi, hogy a nő nem figyel, megint leveri.

– Szili, Szilikém! – szól a nő lágyan. A macska odaszalad, dörgölőzik. Megsimogatja, az erre hanyatt fekszik. Amikor a nő megvakarja a hasát, odakap és esetlenül elszalad. Végül gyanakvóan megáll, a nő hívogatja, Szili odamegy, fejét a nő lábához dörgöli, majd amikor az lehajol hozzá, az arcához az arcát. Érzi a szájszagát. A nő rászól.

– Ideje enned – és már elé is teszi a tálat. – Nagyon finom! Nedves macskaeledel. Szárnyas pástétom finom darabkákkal. Legalábbis ez van ráírva. Jó, te nem szereted az állagát. De nem ehetsz mindig rántott csirkét meg tejet! Az amúgy se tesz jót a legtöbb macskának, mert laktózérzékenyek. Oké, te pont nem. Nah, a kamera is be van élesítve, mert a mai videoblogban azt akarom megörökíteni, ahogy szépen megeszed ezt a fincsi csuszpájszot. Szili cica ebédje. Ez lesz a címe a videónak. Jaj, ne nézz már rám ilyen szomorúan! A tegnapi, gombolyaggal játszós videódat több mint négyezren látták! Mit szólsz? Haladunk! No. Felvétееее! – A nő kamerázni kezd a telefonnal. Más hangon kezd beszélni.

– Sziasztok! Itt a Macskás nő és az ő Szili cicája, remélem, szép napotok van, vagy ha nem, szebbé tudjuk varázsolni. Szili cica most egy kicsit sértődős, mert újfajta kaját kell kipróbálni. Elég drága volt, de Szili csak minőséget érdemel! Egyébként is egy hónapja boldogítottuk egymást, úgyhogy most ünnepelünk, tehát megérdemli a Lucillus nedves macskaeledelt! Szili cica azonban még nem hajlandó enni, na, mutasd azt a makacska macska fejed! Ugye milyen édes? – Szili épp leveri a poharat, a nő visszateszi, majd ismét. Végül a műanyag pohár marad a földön. – Egész nap el tudnánk ezt játszani, igaz, drága? – búgja a nő, miközben ölébe húzza Szilit, majd ismét a kamerába mosolyog. – Tudtátok, hogy 20 izom kell a macskáknak a fülük mozgatásához? Az embereknek hat. Mozgasd a füled, drágám! Jaj, de jól mozgatja. Álmában is ezt csinálja.

Szili hirtelen összegömbölyödik a nő combján és aludni kezd. – Hogy újabb érdekes, de teljesen haszontalan ténnyel örvendeztessetek meg benneteket, tudtátok, hogy a macskák életük 70 százalékát átalusszák? A kismacskák azért alszanak olyan sokat, mert alvás közben nőnek.

A felnőtt macskáknál persze semmilyen hormon nem szabadul fel alvás közben, azért döglének egész nap, mert megtehetik. – Gyöngyözően nevet. – Mi úgy alszunk, hogy vagy a lábamnál alszik, lábamat mancsaival átölelve, vagy hosszan elnyúlik mellettem – úgy nagyobb, mint én, látjátok –, és a feje meg a mellkasomon pihen. Van, hogy nedves foltot hagy a pólómon, mert néha folyik a nyála. – A nő kuncog, megsimogatja a rajta alvó Szilit. – Az összes állatfaj közül a macska érzékeli leginkább az érintést. – Másodpercekig csak az alvó Szili nagy fejét mutatja a kamera. Szili felébred, a Nő leállítja a videót. – Na, akkor készülj az evésre, mert a következő felvétel az lesz, ahogy eszed. Naaa. Itt a tálad – mutatja neki a tálát, de Szili húzódozik. – Ne csináld már! Miért kell ezt csinálnod? Nem vagy fair! Na jó, ha nem hallgatsz a szép szóra! – A nő hirtelen elkapja, Szili cicát dühösen lefogja, az nem ellenkezik. Teljes erővel belenyomja a kajába a fejét. Kiabálni kezd: – Egyél már! Egyél! Zabálj mááár! – Hirtelen elengedi, sírni kezd, Szili visszaóvatoskodik és a Nőhöz dugja fejét. A nő elkezd letörölni Szili arcáról a kajamaradékot.

– Ne haragudj, cicuskám! Stresszes vagyok. Elakadtam a regénnyel, tudod. Mióta itt vagy velem, minden fölös romantikus érzésem rád pazarlom, és nem marad ihletnek. Viszont az a helyzet, hogy meg kell enned a macskakaját. A nézettség miatt. És mert finom. – A nő elgondolkozik, majd lágyan bújja: – Tudod, mit? Este, amikor zuhanyzom, nem zárom a fürdőszoba ajtót se kulcsra, se kilincsre. Belökheted picit az orroddal, és tisztes távolságból leseledhetsz. – Mintha a szavak miatt lenne, de Szili elgondolkozva nézi, majd lassan odamegy a tálhoz és kényszeredetten enni kezd. A nő gyorsan kamerázni kezd. – Ez az! És igen, Szili eszi a magas kategóriás macskaeledelt. Nézzétek! Lassan eszik, látszik, hogy kiélvezi az ízeket! Kíváncsi vagyok, fényes lesz-e tőle a szőrzete? Bár nem tudom, mennyit kell beleimádkoznom. – Szili közben befejezi az evést, a másik tálból vizet kezd lefetyelni, majd nyalogatni kezdi a mancsát. – Holnap a sétálós videót vesszük. Tudom, nem szereted a pórázt, de ezt is ki kell próbálni. Nem is igazán póráz, inkább ilyen hevederszerűség... Meg úgyis te fogsz irányítani... Nagyon csinos, jól fog állni. Jó, most nem nyaggatlak ezzel. Finom volt a Lucillus? – Szili cica böffent egyet.

– Jól van, cicuskám, inkább ez jöjjön ki, mint a mentő. – Sűgva: – Hinnétek, hogy tudja használni az angol WC-t? És szereti a Két bácsi

és egy néni című új magyar sit-comot, mindig együtt nézzük. A főhőse két Pista nevű öreg meg a Marika néni nevű feleség, akiről nem tudják már, hogy melyikük felesége, meg a néni se tudja már. Tök szenilis mind a három. A múltkori részben pl. kapros-túrós sütit sütöttek, de hogy mit össze nem bénáztak! A Macskás nő és cicája mára búcsúzik, mert kezdődik a sori. Holnap találkozunk! Addig olvassátok a blogomat is. Sziasztok! Köszönj te is szépen, Szili! – Szili fúj egyet és csap kettőt. – Szépen! Nyáu. – A nő az arcára irányítja a kamerát. – Igen, ebben minden benne volt. Ha tetszett, a lájkot ne feledjétek! – Abbahagyja a videózást. – Na, akkor megvágom, teszek rá effekteket, és mehet is fel a netre! Ügyes voltál, kiscicám! Szimmantassz egy kis macskafüvet? Elé tartja a növényt. Szili élveztegg fejjel szagolgatja. Majd ugrálva kiszalad. Mikor visszatér, a szájában egy Túró Rudi. Elégedetten leteszi a Nő elé. A macskás nő nézi Szilit. Lehet, hogy nem olyan, mint a többi macska, és még a dorombolása se az igazi, de az övé. Csak az övé. Melegséget érez a szíve körül.

II.

A macskás nő blogbejegyzése, pár héttel később.

„Kedves olvasóim! A bemacscafűvezett Sziliről készült adás húszezer lájkot kapott és már harmincnégyezren látták... Ez az! És még csak másfél hónapja megy a Macskás nő Szili cicás csatornája... Jó, vannak negatív kommentek, de mindig vannak fanyalgók. Lejött az interjú velem a Színes Borson is... De ami a legfontosabb, és azt Szilinek nem kell tudnia, hogy én is boldog vagyok. Egy macska csökkenteni segít a stresszt, a vérnyomást, és amikor érzed, hogy szükség van rád, hogy felelős vagy egy életért, az valami fantasztikus! Amikor fekszhünk összebújva, és érzem, ahogy dobog a szíve. Vagy csak vet rám egy félmosolyt! Igen, a macskák is mosolyognak. Főleg az ilyen macskák... Most azt tervezem, hogy elköltözhünk tanyára, és a vidéki élet szépségeivel ismertetjük meg a nézőket. Tartunk majd állatokat, a csirkéket úgyse bántja, termelünk növényeket... és ott a regények is jobban születnek! És micsoda regények! Nem holmi limonádék, hanem szépirodalom! Meg a tanyán nem lesz féltékeny. Látom, ahogy villan a tekintete, amikor fél órával később érek haza a Tescóból. Mintha fel akart volna szedni egy férfi a zöldség osztályon! Vagy a buszmegállóban. Aztán amikor belépek, csak dörgölőzik hozzám, hogy megjelöljön

a feromonjaival. Én az övé vagyok, és ezt a kapcsolatot tudja meg mindenki, aki a közelembbe kerül. Könnyű írni a boldogtalanságról, de a boldogságról, arról lehetetlen. Legyen elég ennyi mára.” A macskás nő nézi a bejegyzést, hátradől a széken. Hogy is kezdődött? Igen, azon a napon, amikor találkozott egy régi ismerőssel az egyetemről. Csengettek, és amikor kinyitotta, a férfi állt az ajtóban, elegánsan, ingben, farmerben, szemüvegben. Pénzügyi szolgáltatásokat akart ajánlani, de aztán egymásra ismertek. Az egyetem óta nem látta Fehér Szilárdot. Diplomaosztó után elmentek egy Penderecki-koncertre, akkor. És most itt volt.

- Rég láttalak - mondja megbicsakló hangon.
- Mert nem írtál - mondta a nő.
- Mert nem válaszoltál.
- Nem volt mire, mert te nem írtál.
- De.
- Lehet, hogy nem írtam vissza, de te írhattál volna attól.
- Nem mertem, azt hittem, haragszol rám.
- Később haragudtam, mert nem írtál. Hogy lehetsz ilyen?
- Nem akartam a terhedre lenni.
- Sose voltál, csak az volt a fontos, hogy ne tudd ezt.
- Miért?
- Mert akkor nem figyeltél volna rám és elkezdte volna a terhemre lenni. És most mit csinálsz?
- Nem tudtam a történéssz diplomámmal elhelyezkedni, most egy pénzügyi cégnél vagyok, meg ami jön.
- Ülj már le. Teát? - a Férfi bölintására már hozza is. - Pedig jó történéssz voltál. Annyit tudsz az olasz történelemről meg az olasz maffia történetéről! Amikor elmesélted és játszottad Ninni Cassara halálát! Á! Pedig nem érdekelték addig az ilyen dolgok.
- Ó, hát emlékszel? Aranyos vagy. És hogy megy a szociológia?
- Ugyanaz a sztori. - Nevet a nő kényszeredetten. - Most romantikus regényeket írok, meg blogot írok. Én vagyok a Macskás nő.
- És hol a macska? - kérdezi Szilárd.
- Hát ez az. Sose volt saját macskám. Allergiás vagyok rájuk, hisz tudod. Ekkora lesz tőlük a szemem - mutatja az ujjával. - Meg ennyi könnyes takony jön ki belőlem - mutatja a kezével. - Kicsit félek is,

hogy nem jól reagálna rám. Utálna. Megharapna. Akár az emberek. A férfi megsimogatja a nő kezét: – Én mindig jól reagáltam rád.

– Ajj, túl jól néha – húzza el a kezét. – Nekem nincs szükségem egy olyan kapcsolatra, mint amit az emberek kapcsolatnak tartanak. Megcsalással, örömtelenséggel. Ahhoz túl ragaszkodó vagyok.

– Akkor nincs senkid?

– Nincs. Amire én vágyom, az valami speciális. Amit egy háziállat jobban meg tudna adni. És te? Megnősültél?

– Nem. Megmaradtam az az ember, aki a körből kizárva figyeli mások életét. Egy sikerember nem ilyen. Egy férfi nem ilyen. Egy ember, aki boldogul, nem ilyen. Ezt sugallja minden.

– És milyen üzletet akarsz kötni?

A férfi lehajtja a fejét: – Veled nem szeretnék. Ott akarom hagyni már ezt a céget. Utálom csinálni. Viszont lenne egy másik ajánlatom. Leszek a háziállatod.

– Mi? – a nőnek torkán akad a tea. – Szilárd, jól vagy?

– Sose voltam jobban. Nem, nem akarok kutyaként lihegni és csóválni a farkamat, vagy kakasként peckeskedni és korán kelni vagy kaméleonként még inkább beolvadni... De egy macskát, egy macskát be tudnék vállalni. Tudod, hogy szeretem a macskákat.

– Dorombolnál?

– Van dorombom. Megtanulok.

– Zavarna, ha nem beszélhetnél?

– Elmondok mindent szavak nélkül.

– Csikos póló, macskafülek, rajzolt bajusz. Viselnéd?

– Sima.

– Lefetyelés?

– Gyakorlom.

– Együtt kell aludnod velem.

– Minden álmom.

– De semmi kandúrkodás, mikor velem alszol! Mert még megvan valahol a nagypapa miskároló kése.

– Semmi! Megegyeztünk. De én is kérek valamit.

– Mit?

– Egy igazi Macskás nőnek csak a macskája van és az igazi Macskás nő macskája nem tűr meg emberi kandúrokat. Különben világgá szökik.

– Nem lesz okod arra, hogy elszökj – veszi el az üres teáscsészét a férfi kezéből a nő. Elindul, aztán visszafordul: – De... miért vállalod be ezt?

– Mert magányos, kivert macska vagyok, mióta apám meghalt, akinek az ágyánál virrasztottam heteket... Többet, mint amennyi időt ő valaha velem töltött. Ott volt időm gondolkozni. A macskám is eltűnt..., de legfőképp azért vállalom, mert minden perc öröm, ha a szemedbe nézhetek, mert te látsz engem.

– Természetesen kapsz teljes ellátást, és amit szeretnél. Írunk szerződést is.

A férfi nevet: – Jó páros leszünk. Egy YouTube-csatorna és híres leszel, mint az a pár, ahol a nő macskaként él.

A nő zenét rak be, John Barrytól a Did you call me-t. – Gyere, Szili, táncoljunk! – A zenére ringatózva, összesimulva táncolnak. A nő lassan lenyomja a földre, a négykézlábra ereszkedő férfira szemceruzával bajuszt rajzol. Az elmacskásodott férfi az ölébe gömbölyödik.

III.

Újabb hónapok teltek el. A nő a laptopot nézi, az ölében ülő Szilit simogatja, akin csikos póló, macskanadrágjáról fekete farok lóg le, kezén fekete zokni, fején macskafül, arcán rajzolt bajusz. A nő rámosolyog: – Ma hat hónapja, hogy megegyeztünk. Megünnepeljük egy Lucillussal? Csak viccelek. Arra gondoltam... Egy ideje már gondolkozom ezen. Szeretném, ha ismét Fehér Szilárd lennél és nem Szili cica. Szeretném, ha egyszer elmennénk vacsorázni. Ha utána átbeszelnénk egy éjszakát és kezem a kezédbe bújhatna. Felnéznénk az égre és találgatnánk, melyik csillag melyik. Szeretném, ha... Olyan hamar eltelik az élet. Szeretném, ha tudnád, hogy... hogy én... Szólj már meg.

Szili cica mintha már rég erre várt volna: – Nyáú.

A nő felcsattan: – Ne nyávogj, ne maukkolj, vernyákolj, nyekeregj, nyervákolj, kurrogi! Tudom, hogy a macska 538 hangot tud kiadni, de most ne tedd! Te nem macska vagy, hanem ember. Férfi. Társ. Mondd ki a nevem! Kérlek, mondd ki a nevem!

– Nyáú.

– Csak mondd ki a nevem!

Szili kétségbeesetten próbálkozik, izzad, arca lilába hajlik, bajsza elmosódik: – Nyáuu!

Hiába minden. A Nő lehajtja a laptopot, könnyes szemmel, szomorúan mondja: – Igen. Nyáuu.

VÉGE

*Meztelen pár, 2020
(60 x 80 cm, akril, vászon)*

Ráday Zsófia

BLACKOUT

„0680210310”

*a családi áramkörből nem lehet kilépni
sorban kapcsoltak egymáshoz őseink
a nyirkos tenyerű villanyszerelők
egyikőnk gyengesége mindenki zárlata
halottaink lelke visszatér a konnektorokba
hogy megtisztulva vándoroljon tovább vénáinkon át
már évezredek óta nem született közénk új készülék
elektromos gyermek
tökéletes vezető*

mikor rám találtak mondják húsomra várva
köröztek felettem a ventilátorok
háztartási gépek neveltek engem is
háztartási gépnek

rádió énekelt nekem ringatót
tévé mondott esti mesét
telefon tanított beszélni
írni számítógép
olvasni nyomtató
mosógép és vasaló öltöztettek
hűtő saját testéből táplált
és vacsoraidőre mikróhoz kellett hazaérnem
a kapuban már csaholt rám a fűnyíró
a nappaliban a porszívó
dorombolva lábamhoz dörgölődött
ha rossz voltam
hajszárító összeborzolt
utána radiátor simogatott
ha féltem villanykapcsolók

fogták a kezem
lámpafény mellett
aludtam el minden este
választottam magamnak izzót
és mindig kívántam
a kiégő villanykörtéktől

háztartási gépek neveltek engem is
háztartási gépnek
kóboráram lett a nevem
mikor járni kezdtem
és mentem egyre messzebb
egyre tovább kimaradtam
de utánam nyúltak vezetékeikkel
szökhök bármerre is
nem engedtek el

a családi áramkörből nem lehet kilépni
mondták
sorban kapcsoltak egymáshoz őseink
a nyirkos tenyerű villanszerelők
én hoztam el az áramszünetet mégis
én vagyok a zárlat
elektromosság gyermeke
halottaim lelke konnektorok mélyén vacog
és én nem találok a hozzájuk vezető hosszabbítót

KISVÁROS

mikor anya és apa budapestre utaznak munkaügyben
én megépítem szobámban a helyet ahol még sosem jártam
lefordított szalmakalap a margit-sziget
karimáján hajléktalan moncsicsi ül magáról énekel múltravalót kéreget
sárga macis szőnyegem folyik a duna medrében
cérnaszálakból fonom fölé a lánchidat

meccsbokszból duzzasztok csúcsforgalmat a rakpartra
és szabadon engedem köztük a műanyag állataimat
történjen néhány baleset is végre
a hősök tere társasjátéktábla a gellért-hegy plüsskupac
csak ezeket ismerem bekapcsolva felejtett tévéből fényképekről
és a meséből minden más legó fakocka babaház
szüleim hiányos öltözetű barbie és gépfegyveres dzsíájdzsó
túl korán érnek haza nem fejeződhetnek be az utómunkálatok
a várost még sikerült felépíteni de a szobám már nem fér el benne

*Nosztalgikus kortárs pár, 2020
(81 x 128 cm, vegyes technika, falemez)*

Gere Nóra
GRAMOFON

Két hónapja kezdődött.
A kaktuszokat ültetted át,
mert már megint addig
öntöztem őket,
hogy elrohadtak.
Tegnap rókákat láttam az égen,
mondtam.
Nem feleltél.
Azóta mintha bakelitből
lenne a padló,
lábujjhegyen egyensúlyozunk,
de betörik az acetát.
A konyha közepén szakadék,
a szomszédok
naponta felkiabálnak,
hogy falazzuk vissza,
de egyre csak hullnak alá
a fekete cserepek.
Beszéd helyett
széteső sorokat nyújtunk
egymás felé,
hogy abba kapaszkodjunk,
de megvágják a kezünk.
Falhoz tapadva,
állva alszunk,
álmunkban üldöz a tű.

EGYENLET

Ma kivonom magam belőlünk.
Visszakapod az üres polcokat,
kevesebb lesz a pohár
és a szobanövény,
talán télen a fűtésszámla nagyobb:
fele embernek kétszer annyi meleg kell.

BRIGITTA

Láttalak kiosonni az ajtón.
Pillangók szárnyait
tömtem a számba,
hogy bárhová is mész,
követni tudjalak.

Ott ültél
a pályaudvar felé vezető hídba
gyökerezett nyírfa ágán:
próbálgattad,
hogy meddig tudsz
hátradőlni anélkül,
hogy az autók közé zuhannál.

Másnap arra sétáltunk.
A fa,
melyet elneveztünk,
nem volt ott többé.
Ez nem jel, mondtam,
mégis megkértél,
menjünk haza.
Az út mentén
megcsonkított rovarok haldokoltak.

Kovács Újszászy Péter

AZ ABLAK TÚLOLDALÁN
GALAGONYA FIGYEL

Nő a világosság a kémények tövében,
házad cserepeit faggatja a hajnal:
alszol még?
Vagy az ébredés motoszkál pilláid között?
Szobádban gyertyák, rózsaj-laj-illat,
az ablak túloldalán galagonya figyel.
Ágai elnyelik a csillagok fényét,
hogy este visszaengedjék őket az égre,
mikor macskakő csilingel lépteid alatt,
és vörös bogyók álmodnak közelségedről.

CSILLAGKÉPEK UTÁN

Távoli folt csak a község.
Napraforgók álma a földeken,
cirkáló kutyák,
sötét.
Az égen ezüstfehér pontok.
Augusztusi estéken keresed a rákot.
Mikor tekinteted a magasba emeled,
szemedbe néznek a virrasztó körtefák,
mintha rossz néven vennék,
hogy csillagképek után kutatsz,
és nem pillantasz rá hullott gyümölcsseikre.

Szentgyörgyi László

SÁRA ASSZONY BALLADÁJA

A meghatározhatatlan életkorú, madártestű öregasszony az ágy szélén gubbasztott. Tisztának aligha mondható házikabátot viselt, mely alól itt-ott kilátszott kopott, valaha égszínkék pizsamája. Fején egy színes törölköző helyettesítette a kendőt, amivel a feltételezett cúgtól, de valószínűbb, hogy pusztán az ellenséges világból ráirányuló hatásoktól próbálta védeni magát. Ödémás lábát csak hosszú próbálkozás után sikerült a félretaposott, szakadt ortopéd papucsba beszuszakolnia, elcsavarodott zoknijának sarka a lábfején púposodott. Remegő kezeit ölébe ejtve pihentette, kifejezéstelen tekintete a televízió képernyőjére szegeződött. Egyértelműnek látszott: néz, de nem lát – az üvegen keresztül legalábbis nem jön át semmiféle üzenet számára...

Elszabadult gondolatai egészen másutt jártak, agya ama belső képernyőjén eszeveszett iramban pörögtek a képek: nap nap után, bonyolult elmekórtani esetre jellemző következetességgel ugyanaz a történet ismétlődött, amelynek csak és kizárólag Sára volt a főszereplője. Továbbá narrátora, de főleg rendezője. Valamint díszlettervezője, kellékese, sűgője és gyakran nézője is, mikor mije. A valósággal még csak köszönő viszonyban sem álló sztori pedig önálló életre kelt. Az öregasszony kényének-kedvének, pillanatnyi hangulatának függvényében naponta módosult. A mellékszereplők – már elhunyt és még életben lévő családtagjai, rokonai, ismerősei – jellemvonásain is folyamatosan változtatott, módosított, ahogyan azt a helyzet éppen megkívánta.

Különbejáratú világának teljhatalmú uraként visszamenőleg is át- és átformálta az eseményeket. Ebben cseppet sem zavarta a valóság. Úgy tűnt, egyáltalán nincs tudatában annak, hogy valótlan dolgokat állít. Az pedig még lehetőségként sem merült fel benne soha, hogy az általa megélt történetnek esetleg más olvasata is lehet, mint az övé. Szerette a körülmények áldozataként feltüntetni magát. Tudta, sőt hitte: nincs jó ember a világon. Természetesen rajta kívül.

– *Én hoztalak a világra, én küldelek a másvilágra!* – kiabálta gyakran magából kikelve egyetlen fiának, amikor valami gyerekkori csínytevé-

sen kapta. Ilyenkor a testi fenyítés – egy-két tasli formájában – sem maradt el. Valahogy nem nőtt a szívéhez a fiú, amiben közrejátszhatott az is, hogy első gyermekét – egy sokáig gyászolt kislányt – a terhesség alig négy hónapos korában elvesztette. A veszteség okozta lelki traumát képtelen volt feldolgozni. Igaz, ebben férje, Rezső segítségére aligha számíthatott, aki munkahelyi elfoglaltsága miatt reggeltől estig távol maradt családjától. Egyébként sem volt az a lelkiző fajta. Utána már nem kívánt gyereket szülni, véletlen volt, hogy újra teherbe esett, s amikor felvetette a vetélés lehetőségét, Rezső indulatosan reagálva kerek pereg kijelentette: meg ne próbálja, ha jót akar.

Házasságuk akkoriban romlott meg végérvényesen. Alig négyévnyi együttélés után, ki-ki megpróbálta a maga külön útját kitaposni, élni a maga életét. Ez inkább Rezsőnek sikerült, akinek szinte teljes napját kitöltötte a munkája – amikor nem, akkor is. Szakfelügyelőként egy egész járás – rajon, ahogyan akkoriban nevezték –, majd megye kereskedelmének zavartalan áruellátását és menetét kellett biztosítani. Amióta a területi átszervezéskor áthelyezték a megyeszékhelyre, csak aludni – olykor azért sem – járt haza a várostól harmincöt kilométernyi távolságra levő otthonába. Aztán idővel beköltöztek a megyeszékhely akkoriban gombamód szaporodó lakótelepeinek egyik tömbházába.

A férj továbbra is csak hálni járt haza, Sárától teljesen elhidegült, vadidegenekként éltek egymás mellett. Rezső a gyereknevelésből simán kimaradt, a szükséges anyagiak előteremtésével szerinte eleget tett családfői kötelességének. Úgy vélte, ha otthon csend van, az csak azt jelentheti, hogy senki sem elégedetlen. Az meg sem fordult a fejében, hogy ennyi nem elegendő a boldogsághoz – úgy volt vele, hogy a magát nem erőltette, a másoké pedig nem érdekelte.

Az öregasszony álmából felriadva óvatosan körülnézett. – *Látod, Rezső, végül mégiscsak én szarok a te sírodra, s nem te az enyémre* – motyogta maga elé kárörvendve, s tekintete a messzeségbe révedt. Gyakran előfordult, hogy rövidke időre, akár ülve is elbóbiskolt, hogy aztán riadtan ébredjen. Ilyenkor percek teltek el, amíg megnyugodott, hogy otthon van, s nem valahol másutt. Ezt követően szűrös tekintetét elsőként a falon függő fényképre szegezte, amelyről Rezső egykedvű, szomorú arca tekintett le rá.

Sáranak nehezebb volt, de végül mégiscsak sikerült megtalálnia a maga sajátos életútját. Alaptermészete, vele született, élete későbbi eseményei által tovább táplált antiszociális hajlama kényszerítette rá. Továbbra is áldozatnak tartotta, illetve próbálta mindenáron feltüntetni magát, s nagyon neheztelt amiatt, ha a kívülállók ezt nem így látták. Ezért aztán – öngazolásként – panaszkodott Rezsőre, ahányszor csak alkalma adódott rá. Olyan rágalmakkal illette, hogy akik hallották, felállt hátukon a szőr. Csak csodálkoztak hitetlenkedve, hogy miket mond már ez a Sára. De volt olyan is, aki bedőlt a rágalmaknak.

Ezt fia akkor tudta meg, amikor ismerősök – soha nem a rokonok – azzal állították meg az utcán, hogy né, miket mesél az anyja. Csak állt ilyenkor értetlenül, sehogy sem tudta elképzelni, mi a fészkes fene üthetett a Mutterbe. Mert mindarról, amiket apjával kapcsolatban állított, neki egyáltalán nem volt tudomása. – *Azt készséggel elfogadom, hogy egy hosszú, közel hetvenéves házasság során adódnak nehezebb pillanatok, akár komolyabb konfliktusok is, de amiket anyám hord itt össze, s nem nekem, hanem úgymond idegeneknek, az azért mégiscsak sok* – jegyezte meg feleségének, aki már semmin sem lepődött meg anyósával kapcsolatban.

Sára úgy kezelte a menyét, mintha a legnagyobb ellensége lenne, aki ellen minden, de minden eszköz bevethető. Gyűlölettől égő tekintettel tette, ha szólnia kellett róla. Igencsak illet rá a mondás: belefojtaná egy kanál vízbe, ha tehetné.

Már megismerkedésük pillanatától valamiféle mélyről feltörő dühöt, megmagyarázhatatlan utálatot érzett jövődő menyé iránt. Még hozzá minden ok nélkül. Próbálta is egy négy szemközti beszélgetésük során lebeszélni őt a házasságról. Nem sikerült. Pedig Sára bevetett mindent: még fiát is megpróbálta a lehető legrosszabb fényben feltüntetni. – *Hogy miket állított rólad, te jó ég! Ha egy idegenről mondja mindezt, még megértem, de saját gyermekét így lefesteni, ez már túl sok volt számomra, amellett, hogy teljességgel érthetetlen is. Mi több: gyanút keltő* – értékelte az esetet a későbbiekben a feleség.

Ezek után törvényszerű volt, hogy a későbbiekben sem javult kettejük kapcsolata. Még akkor sem, amikor megroggyant egészségük következtében mindketten a meny segítségére szorultak. Sára zsigeri gyűlölete megingathatatlan maradt. Fia feleségére vetítette élete minden korábbi

csalódása miatti dühét. – *Akár elmekórtani esetnek is beillő* – jellemezte anyja viselkedését a fia. Mindenestre több, súlyosabb volt annál, mint amit a szokványos anyós-meny viszonyként emlegetnek. A meny ebben az esetben teljesen ártatlan volt. Pedig még közeledni is próbált az anyósához. Az persze visszautasította.

Miközben éppen amiatt siránkozott mindenkinek, hogy a fiatalok elhanyagolják őket. Mindezért a menyét okolta, mert szerinte ő az, aki ellene hangolja fiát. S aki – állítása szerint – az egyetlen lányunokáját is szembefordítja vele. Pedig ennek éppen az ellenkezője történt. – *Ne foglalkozz azzal, miket hord össze rólam, hisz mégiscsak a nagyanyád, és ez mindig így lesz* – vigasztalta a kislányt. De hát milyen a gyermek: ösztönösen ráérezett arra, hogy Sára nem igazán kedveli őt. A gyerek ezért igen tartózkodóan viselkedett vele szemben.

Nem úgy Rezsővel, akit igazán szeretett, s aki mindig is igyekezett a kedvében járni. Igazán jószándékú, segítőkész és szeretetre méltó emberként ismerték őt. Sára volt az egyetlen, aki soha jót nem szólt róla. A fia érdeklődésére, hogy miféle szörnyűséget követhetett el apja, mivel érdemelhette ki lesújtó véleményét, csak annyit felelt, hogy azt csak ő tudja. Hogy mit tudhatott, azt nem lehet tudni, de hogy hitte, amit állított, az hétszentség.

Sárának nem volt könnyű gyermekkorra: anyja második házasságából született legidősebb gyerekként ráhárult három fiatalabb öccsének felügyelete is. A szülők nem éltek jó házasságot, anyja egész élete során egykori férjéről áradozott, apjukat igen közömbösen, sőt rosszindulattal kezelte. Az érzelmszegény környezet hatását Sára is megszenvedte, bár annak idején – a múlt század derekán – ezzel senki nem foglalkozott, a fizikai túlélés feltételeinek megteremtése felemésztette az emberek idejét.

Apja fűrő-faragó székely ezermesterként kereste a mindennapit, kádárként a Kis-Küküllő menti borászatoknak készített hordókat, s végzett mindenféle karbantartó munkákat. Emellett faragott székely kaput, készített népi hangszereket, épített házat, s közben másokhoz hasonlóan mezőgazdálkodott, már ha hagyták. A kollektivizáláskor maga is belépett a közösbe, de aztán ki is lépett – amihez hasonló eset, az adott társadalmi-politikai körülmények között, igen ritkán fordult elő. S aminek nem maradtak el a kellemetlen következményei: például,

egészségtelen származása miatt, Sárát nem vették fel a középiskolába. Amiért aztán apját okolta élete végéig.

Ki tudja, mi törött el benne akkor, de onnantól kezdve senkit nem engedett közel magához, teljesen befelé fordult. Gyanakvóan, állandó készenlétben figyelte környezetét, senkiben nem bízott, a korábbi barátnőit is mind elmarta maga mellől, mindenkre potenciális rosszakaróként tekintett, aki közeledni próbált hozzá. Sértettségében ellenségesen viszonyult minden és mindenki iránt. Haragudott az egész világra. Talán, ha kiönthette volna lelkét valakinek, az segíthetett volna, de ott és akkor erre nem nyílt lehetőség.

Akkor bukkant fel életében Rezső. Nem volt szerelmes belé, de elhitette magával, hogy igen. Motiválta, hogy a férfi pályakezdő hivatalnokként viszonylag gondtalan életkörülményeket biztosított számára. Továbbá a sok csalódást okozó családi környezetből való szabadulás lehetőségét is. Hamarosan az anyakönyvvezető előtt álltak. Érdekházasság volt, nem más. Sára részéről mindenképp. Igaz, mások is annak tekintették, kivéve természetesen Rezsőt, aki csak nagy későre döbrent rá a valóságra. Hogy mégsem bontotta fel a házasságot, annak számtalan oka lehetett, ezek egyike a férfi kényelemszeretete. Hosszú élete során próbált minden fölösleges kellemetlenséggel járó konfliktust elkerülni.

– *A megszokás nagy úr* – jegyezte meg sokatmondóan Rezső, amikor ritkának számító bizalmas beszélgetéseik egyike alkalmával fia rákérdezett: miért maradtak együtt, ha már ennyire nem működött a dolog?

Sok mindent meg lehet szokni, akár a megszokhatatlant is – legalábbis az első látásra annak tűnőt. Erre éppen Sára esete a bizonyíték. Aki, ha már úgy ítélte meg, hogy más kiút nincs, nyomban beteget jelentett. Pontosabban: szimulált. Amint megbizonyosodott róla, hogy bedőltek neki – főleg Rezső –, egyre gyakrabban és magabiztosabban játszotta el a beteget. Önigazolásként is hivatkozhattott rá, ha olykor felmerült benne a kétely, hogy esetleg nem tette jól, amikor nem vállalt munkát, s megmaradt örökre háziasszonynak. Amit egyfajta kiszolgáltatottságként élt meg.

Ha ágynak esett, hosszú napokig „szenvedett”, ilyenkor nem érdekelte semmi, sem a külvilág, sem a családja. „Betegsége” kiváló ürügyül szolgált, ha valahonnan – főleg családi eseményekről – ki kellett mentenie magát. Gyakran jegyezték meg Rezső ismerősei, hogy olyan

az ő felesége is, mint a filmsorozatbeli Columbo hadnagyé: tudják, hogy van, de még senki sem látta. Egészségi okokból kifolyólag maradt távol unokája keresztelőjéről, középiskolai kicsengetéséről – gyakorlatilag kimaradt annak egész életéből. Sőt, mintha a magáéból is.

Ha valaki rokon, ismerős felkereste őket, el nem felejtette megjegezni: keresniük kell valakit, aki öregségükre gondjukat viseli, ha már maguk képtelenek lesznek rá. Ezt pedig el-elismételte fiáék előtt is, hogy értsenek belőle: nem számítanak rájuk, ha esetleg úgy alakul.

Nem kimondottan emiatt, de emiatt is döntöttek másfél évtizeddel korábban úgy a fiatalok, hogy kitelepednek Kanadába. Ahonnan csak igen ritkán, két-három évente jöttek haza látogatóba. Nem hiányoztak egymásnak, legfenneb Rezső érezte úgy, hogy öregségére egyedül maradt. Ami Sárát illeti, már rég nem számított rá. Se jóban, se rosszban. – *A megszokás nagy úr* – ismételtegette magában, a fiával folytatott korábbi beszélgetésekre gondolva.

Talán ez is közrejátszhatott abban, hogy hetvenvalahány évesen egészsége rohamosan romlani kezdett. Nemcsak a látása, hallása károsult, de a stroke-ok is komoly nyomot hagytak: nehezen koncentrált, emlékezetkiesései voltak, zavarosan beszélt, az egyensúlyzavar folytán gyakran elesett. Utolsó éveiben még el-elcsoszogott a vasárnapi szertartásos baráti kávézásokra, de mintha ott sem lett volna, csendben elüldögélt az asztal mellett, s üres tekintettel, szótlánul bámult maga elé.

Aztán végleg elmaradt a társaságtól.

A fiatalok minden ürügyet felhasználtak, csak ne kelljen hazalátogatniuk, amiben megvolt Sárának is a maga szerepe, aki igen ellenségesen viszonyult menyéhez, sőt egyetlen unokájáért sem rajongott kifejezetten, az öregek pedig nem vállalták az utazással járó gyűrődést. – *Csak rosszabb ne legyen!* – mondta valamiféle önbiztatásként, önvigasztalásként fiuk, ha netán valaki szülei egészsége felől érdeklődött. Miközben tudta jól, a helyzet előbb-utóbb elkerülhetetlenül romlani fog. Ami be is következett: Sára asszonyt súlyos tüdőgyulladással kórházba szállították. Néhány napig élet-halál között lebegett. Orvosait is meglepve azonban gyorsan felépült, már amennyire az ő korában ez lehetséges. Mindenesetre szervezete igen jól reagált a gyógyszeres kezelésre.

A két hétig tartó kórházi kezelése ideje alatt Rezső egészsége viszont igencsak leromlott. Ennek ellenére Sára továbbra is makacsul kitartott

amellett, hogy nincs szükségük segítségre. – *Ne aggódjatok, ahogyan eddig, ezután is megoldjuk nélkületek* – válaszolta elutasító hangon fia érdeklődésére. Az öregasszony kizárólag önmagával törődött, Rezsőt elhanyagolta, sőt legfőbb ellenségeként kezelte. Régi történeteket idézett, vélt vagy valós sérelmeket hánytorgatott fel, s amint alkalma nyílt rá, a rendelkezésére álló minden eszközt bevetve, bosszút állt. Hogy pontosan miért is? – maga sem igazán tudta. – *Teljes eddigi elbaszott életemért, azért!* – válaszolta egy alkalommal fia értetlenkedő kérdésére.

Sanyarú napok köszöntöttek Rezsőre. Sára úgy gondolta, csak neki dukál a figyelem, csak őt illeti a betegnek kijáró törődés. Hatvan év házasság nem kevés, ennyi idő alatt közös életükben bőven adódhattak kellemes és kellemetlen epizódok egyaránt, de Sára valamiért csak ez utóbbiakra emlékezett. Fűnek-fának panaszkodott, Rezső viselt dolgait sorolta, nem érdekelte, hogy azok, akik esetleg ismerték, nem adnak hitelt szavainak. Rögeszméjévé vált, hogy férje a legfőbb ellensége.

Bosszúszomjasan figyelte férje minden lépését, amikor pedig elérkezettnek látta az időt, a tettek mezejére lépett. A bosszúállás legkönnyebb formájának az étel megvonása bizonyult. Meggyengült látása folytán Rezső képtelenné vált arra, hogy találjon magának, még az ételeket sem volt képes megkülönböztetni, ezért meg kellett elégednie azzal, amit Sára eléje tett. Ő pedig rendre azokkal az ételekkel kínálta, amikről tudta, férje úgysem eszi meg. Rezső erőnléti állapota rohamosan romlott, csak lézengett a lakásban, szinte árnyéka volt önmagának. Már nem járt ki a harmadik emeleti tömbházlakásból, naphosszat hevert az ágyában. Egy éjszaka aztán végleg elaludt. – *Szarok a sírodra, Rezső!* – vetette oda búcsúzóul Sára, amikor a temetkezési vállalat emberei elvitték a férje holttestét tartalmazó műanyagzsákot.

Torontóból hazatért fia kérdőre vonta anyját, miért nem törődött apjával, s ha már nem akarta gondját viselni, miért nem szólt, megoldották volna. Végül odáig fajult a helyzet, hogy anyját okolta apja haláláért. Sára nem nagyon tagadta, konokul azt hajtogatta: reméli, nem találkoznak a túlvilágon.

A család képtelen volt rávenni, hogy megjelenjen a temetési szertartáson. Szokása szerint ágynak esett. Hagyták. A temetés után fia eljárta, hogy anyját felvegyék egy egyházi fenntartású öregotthonba, majd visszarepült az Óperencián túlra. Sára kezdetben tiltakozott, de

végül belátta, nincs jobb megoldás. – *Engem innen csak visznek* – mondta, amikor először vetődött fel az öregotthon ötlete. Nehezen sikerült meggyőzniük, és leginkább azzal, hogy ha úgy tetszik, s egészsége engedi, a hétvégeket saját lakásában töltheti. Ez megnyugtatta. Az volt a fixa ideája, hogy fia el akarja adni a lakást a feje felül, s az utcára kerül. Ebben a hitében őt megingatni lehetetlen volt. – *Aki ilyent feltételez a saját gyermekéről, az ennél súlyosabb dolgokra is képes* – jegyezte meg menyé.

Az öregasszonyt egy kétágyas szobában helyezték el, lakótársa alig egy héttel korábban költözött be. A kölcsönös bemutatkozáson túl napokig alig váltottak szót. Pedig a szobatárson látszott, hogy nem egy szűkszavú teremtes, próbálkozott is a társalgással, de Sára elutasította. Naphosszat némán gubbasztott foteljében, üres tekintettel bámult a semmibe. Közben el-elbóbiskolt. Ilyenkor mindig Rezsőt látta a halálos ágyán, amint öntudatködös állapotban vízárt könnyörög. – *Kérd a menyedtől, úgyis csak utána kiáltozol, te ördögfajzat!* – vágta oda neki, s ágyába visszafeküdve a fejére húzta a takarót.

Az otthon vezetője aggodalommal figyelte az öregasszony viselkedését, s miután az ápolóval is konzultált, úgy döntött, szakemberhez fordul. Mielőtt azonban erre sor kerülhetett volna, Sára egy este észrevétlenül kiosont az épületből. – *Beszédem van Rezsővel* – felelte szobatársa érdeklődésére.

Azóta sem tudni róla semmit.

Hullámzó Balaton, 2021
(100 x 100 cm, vegyes technika, vászon)

Oláh Sándor

„AZ ELLENSÉG NEM TUDTA MAGÁRÓL, HOGY ELLENSÉG...”¹

Az idő, mint a múlt felemésztője történelemként rögzítve megőrizhető, erre mind az egyéneknek, mind a társadalmaknak szükségük van. Az egyéni és társadalmi identitás forrásaként a múlt, személyes és/vagy hivatalos történelemként fontos alkotóeleme mindennapjainknak.”²

A szovjet mintát követő romániai kommunistáknak radikális társadalomátalakító törekvéseikhez és uralmuk fenntartásához ellenségekre volt szükségük. „Az ellenség megkonstruálására és az ellene folytatott harcra, a feketézőktől a kulákokig, az ellenforradalmároktól a huligánokig azért volt szükség, hogy a rendszerből fakadó állami erőszaknak fiktív célpontjai legyenek. Hogy az erőszak alkalmazása az utópia jegyében legitim legyen, mindig szükség volt ellenségekre, bárkiket értsünk is e fogalom körébe”³ – értelmezi Horváth Sándor a jelenséget.

A román kommunista pártvezetés társadalomképét a sztálini tanítások a falvak társadalmi viszonyaira vonatkozóan is meghatározták. A kollektivizálás meghirdetése (1949. március) az osztálygyűlölet fokozott szításának is nyitánya volt. A falusi társadalmi átalakítás dinamikáját és sikerét a pártvezetés víziójában a parasztság harckészségének fokozása fogja biztosítani. Az elsődleges „falusi ellenség” a korszak ideológiájában és politikai gyakorlatában a „kulák” volt. Bár léteztek különféle meghatározások arról, hogy ki is tekinthető kuláknak, a hatalomnak valójában nem állt érdekében a fogalom precíz definiálása, mivel bizonytalan, elmosódott jelentésével univerzálisabb harci eszköznek bizonyult.

1 Készült az NKFI 128 848. sz. *Székelő önkép-építés a 19–20. században* című program támogatásával.

2 Keszei András: Felejtés, társadalom, történelem. *Korall*. Társadalomtörténeti folyóirat, 18. évf. (2017) 67. sz. 5. p.

3 Horváth Sándor: Az erőszak államosítása és a kollektivizálás – kutatási problémák és keretek. In Horváth Sándor és Ó. Kovács József (szerk.): *Állami erőszak és kollektivizálás a kommunista diktatúrában*. Budapest, 2015, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 12. p.

„A kulákkategória határait meglehetősen rugalmasan, a pillanatnyi céloknak vagy az aktuális hatalmi viszonyoknak megfelelően lehetett tehát alakítani, azaz középparasztból kulákat, vagy épp ellenkezőleg, kulákból középparasztot csinálni. Bizonyára voltak olyan nagygazdák, akiknek diszkriminációját nagyobb feltűnés nélkül nem lehetett volna megszüntetni, de a gazdatársadalom egy része ide-oda átnevezhető volt. Hivatkozási alap lehetett a birtoknagyság, a cselédtartás, cséplőgép birtoklása, üzlet/ipar működtetése, terménykereskedelem. Lehetett valaki a saját jogán (illetve inkább kárán) kulák, de a kulákbélyeg lehetett apai örökség (»apja kulák«) vagy a feleséggel kapott hozomány is (»apósa kulák«).”⁴ Általában a helyi társadalom tekintélyes, szilárdabb anyagi bázissal és nagyobb termelési tapasztalattal rendelkező gazdáinak megkülönböztetésére, kirekesztésére és tönkretételére szolgáló hatalmi eszköz volt.”⁵

Az „osztályellenség” megsemmisítésére uszító gyűlöletbeszéd, a diszkriminatív gyakorlatok szempontjai a párhierarchia csúcsán a politikai beszédekben jelentek meg először, majd rövidesen elburjánzottak a propagandairódalokban, a sajtóban, a párttanfolyamokon, a pártalapszervezeti gyűléseken és a „felvilágosító munká”-nak nevezett szóbeli agitációban. „Az ideológia a faji vagy osztályalapon kijelölt és diabolizált ellenséget mint életveszélyes, fenyegető tényezőt állítja színpadra.”⁶ Ebben a diskurzusban a rendszerrel szembenálló kulák kártékony, a szocializmus céljait akadályozó, mesterkedő ellenség, a falvak vérszopója, minden hiány, nehézség, lemaradás, sikertelenség okozója, akit pókhasú, torz alakban ábrázoltak a karikatúrákon, a kerítésekre, kapukra meszelt jelszavakkal bélyegeztek meg. De az adminisztratív intézkedések, utasítások szövegeiben is gyakori volt a kulákokkal szembeni gyanakvás, bizalmatlanság szítása, a félelem gerjesztése.

A hatalmon lévők gondolkodásmódjában, az osztályharcban a különböző társadalmi csoportokkal szemben alkalmazott erőszakot a propa-

4 Farkas Gyöngyi: „...a külső látszat és nagy hangoskodás dacára szemben állott a népi demokrácia társadalmi rendjével...” Kollektivizálás és ellenségteremtés (Tyukod, 1951). *Korall*. Társadalomtörténeti folyóirat, 10. évf. (2009. július) 36. sz. 12. p.

5 Uo. 7. p.

6 Ó. Kovács József: A paraszti társadalom felszámolása a kommunista diktatúrában. A vidéki Magyarország politikai társadalomtörténete 1945–1965. Budapest, 2012, *Korall*, 31. p.

gandában hirdetett napfényes jövő és gondtalan élet ígérete, ennek az utópisztikus célkitűzésnek a megvalósítására való törekvés igazolta. „A bolsevik erőszak nem tényleges ellenségeket vett célba, hanem közösségeket, melyek tagjaival úgy bántak, mint a leprásokkal: idetartoztak a nemesek, a földbirtokosok, a katonatisztek, a papok, a kozákok, a kulákok. Az ellenség nem tudta magáról, hogy ellenség; csak a kommunisták fejében létezett.”⁷

Az alávetettek horizontján az erőszak alkalmazása hiteltelenítette az ideológiai célkitűzéseket, a tulajdonviszonyok és a világnézet átformálását célzó agitáció érveit. A háború okozta nehézségek és a rossz mezőgazdasági évek után az új rendszerre várakozásokkal tekintőket, a kommunista eszmével kezdetben rokonszenvezőket is eltántorította az agresszív hatalmi beavatkozás a vidéki életvilágba. Több korabeli, hiteles forrásnak tekinthető személyes dokumentum tartalmaz adalékokat arra vonatkozóan, hogy nemcsak a propagandában hirdetett érvek, maguk az érvelők, a pártpropaganda vidéki hirdetői is hiteltelenek voltak. A falvak gazdái végsőkéig ragaszkodva gazdasági önállóságukhoz, megvetették a falu életvilágának belső viszonyaitól idegen „tekergő hadat”. Máthé János magyarhermányi gazda szerint a kiküldött aktivistáknak „az alkotni nem tudás, a köz és magánvagyon pusztítása körében merült ki minden képessége. Nem akartak tudomást venni arról, hogy a nép halálra utálta az aktatáskás, tekergő hadat és helyi hajcsárjaikat, akik kiforgatják marhájából, gabonájából, pénzéből.”⁸ „A tegnap még rojtos aljú nadrágban járó, ma luxusautón száguldozó alakok egyetlen szónoklási témája: az osztályharc. Itt semmilyen harcról nem lehet beszélni, itt egyik oldalon a kiszolgáltatott nép felett a vad sztálinizmus uralma áll.”⁹

Az 1945 utáni új hatalmi berendezkedés következményeként a helyi társadalmi terekben radikális pozícióváltás történt: 1950-ben szovjet mintára átszervezték az adminisztrációt és a közigazgatást (néptanácsok, rajonok, tartományok), a régi elit tagjait osztályszempontú szelekcióval „új” emberekkel cserélték le. A hatalom kreálta új osztály-

7 Jan Philipp Reemtsma: *Bizalom és erőszak a modern társadalomban. A bandaképződés mint modernizációs erő*. Budapest, 2017, Atlantisz, 421. p.

8 Máthé János: *Magyarhermány kronológiája*. Források a romániai magyarság történetéhez sorozat. Közreadja László Márton. Csíkszereda, 2008, Pro-Print Könyvkiadó, 69. p.

9 Uo. 116. p.

viszonyokban a falvak, kisvárosok vezetésébe korábban döntési hatáskörökkel, tekintéllyel nem rendelkező szegényparasztnak, munkások és kisiparosok jutottak. A kommunista hatalmat képviselő új vezetők, amikor a társadalmi helyzet osztályszempontú elbírálásának lettek aktív, sok esetben bosszúálló szereplői, a kuláknak bélyegzettek és családtagjaik sorsát hosszú időre megpecsételő döntéseket hozhattak, saját kezdeményezésből diszkriminatív megkülönböztetéseket alkalmazhattak. A „kulák”-nak minősített családok kiforgatása vagyonukból esetenként a helyi, hatalomközelbe jutott „új” emberek kezdeményezésére is történhetett. A helyi vezetők indítványozhatták feletteseiknek a pártvonalnak nem megfelelő különböző korlátozó és diszkrimináló intézkedéseket. A kuláknak nyilvánítottak gazdasági javai: a termőföld, gazdasági felszerelések, épületek, állatállomány, nemzedékek kitarató, szorgalmas munkájának voltak gyümölcsei. Az osztályszemléletben kizsákmányolásból származtak, ezzel az indoklással kobozták el, sajátították ki. Az első kollektív gazdaságokat a kulákcsaládoktól kisajátított beltelkeken és földbirtokokon alakították meg.

A kulákság elleni osztályharc az erőszak legkülönbözőbb formáinak gyakorlását jelentette a megbélyegzett családokkal szemben: terhes gazdasági elvonást, az erőforrásokhoz (pl. erdő, legelő) való hozzájutás korlátozását és tiltását, a test elleni fizikai agressziót, társadalmi kirekesztést és megaláztatásokat. A megkülönböztetések politikája nemcsak a gazdasági szférába (súlyos terménybeszolgáltatási kötelezettségek, megemelt adózás), a személyközi kapcsolatok világába is behatolt. A kulákkal való rokonság vagy a munkahelyi kapcsolattartás, a közös időtöltés szankciókkal büntetethető szituáció volt. A hatalmi társadalomképben a kulák az „egészséges vonalon” való haladást nemcsak akadályozta: jelenlétével egészségtelen, fertőző gócként megmetélyezte szűkebb társadalmi környezetét. Ha ilyen eseteket lepleztek le a diktatórikus hatalomgyakorlással azonosuló éber lojálisak, következtek a kivizsgálások, a bűnbakképzés és a félelmet, sok esetben létbizonytalanságot okozó kirekesztő szankciók (eltávolítás munkahelyekről, oktatási intézményekből).

Az állandóan élesített osztályharcban gerjesztett konfliktusok, megbélyegzések és az „ellenséget” sújtó megtorlások, tömeges letartóztatások, internálások, bebörtönzések következménye a vidéki társadalom

mindennapjaiban a bizonytalanság, félelem és rettegés légkörének állandósulása volt.

*PARTICIPÁCIÓS HATALOM A RADIKÁLIS TÁRSADALOMÁT-
ALAKÍTÁSBAN*

Társadalomtörténeti tényként fogadható el, hogy a kommunista eszmék behatolása és az uralomgyakorlás a vidéki társadalomban a hatalomhoz lojális társadalmi csoportok aktív részvételével történt.¹⁰ A pártvezetés céljait az adminisztrációban és más helyi intézményekben pozícióba jutott lojális helyi csoportok támogatták. A jelenkortörténet egyelőre adós e széles körű társadalmi viszonyulás értelmezésével, okainak feltárásával. Úgy gondoljuk, a lojálisak kommunista hatalmat támogató beállítódásának megértéséhez nem kielégítő az a leegyszerűsítő magyarázat, hogy a döntő cselekvésmotiváló tényező a pártpropaganda általános jólét- és egyenlőség ígérete volt.

E helyen csak röviden utalhatunk két – eltérő közegből eredő – tényezőcsoport szerepére e viszonyulásmódban: a székelyföldi társadalomtörténeti előzmények mentális hatására és az emberi természet, a személyiség sajátos tulajdonságaira.

Gyárfás Elemér¹¹ a két világháború közötti romániai magyar kisebbség vezető politikusa, a harmincas évek elején kifejtette, hogy a Székelyföld veszélyeztetett a szovjet propaganda térhódításával, a „felforgató” bolsevik eszmék terjedésével szemben. Gyárfás szerint „a székelység társadalmi tagozódása leginkább hasonlatos a kollektivistá rendszerhez s következésképp ennek itt kétségtelenül megvan a jelentős vonzóereje”. Az évszázadokig fennálló székely vagyonszövetségből következő közösségi társadalom mentális öröksége mellett további történeti tényezőkként sorolta: a székelyek örökös szembenállását a központi hatalommal („mindig az ezzel szembenálló irányzatot támogat-

10 Aligha találunk olyan visszaemlékezést, korabeli naplót, amely ne utalna a hatalomhoz lojális helyi társadalmi csoportokra.

11 Gyárfás Elemér (1884. augusztus 27. – 1945. október 4.) erdélyi magyar jogász, politikus, közgazdász, publicista. 1921 után az Országos Magyar Párt (OMP) elnöki tanácsának tagja, 1926-tól Csík megye szenátora Bukarestben. Főleg egyházpolitikai, kulturális és közigazgatási kérdések tárgyalásában vett részt, így szerepe volt az erdélyi római katolikus egyház és a román állam között létrejött konkordátum megszövegezésében. Az Erdélyi Római Katolikus Népszövetség alapítója és alelnöke, az Egyházmegyei Tanács tagja, 1933-tól a Katolikus Státusz világi elnöke.

ták”), a román impérium alatt végrehajtott vagyonközösségi kisajátítások morális következményeit, az igazságérzet, a tulajdonjog tiszteletének lerombolását, a kisebbségi jogsérelmeket, a pártok felforgató izgatásait a belpolitikában. „Az elkövetett hibák folytán a székelységet valóságosan prédául dobták oda a felforgató törekvések számára, s nem csoda, ha a rendkívül figyelmes szovjet propaganda igyekszik céltudatosan és tervszerűen kiaknázni azt az elégedetlenséget és azt a keserű lelkiállapotot, mely ezen a vidéken uralkodik.” – összegezve nézeteit Gyárfás Elemér, közel két évtizeddel a kommunista hatalmi berendezkedés előtt.¹²

A kollektivizálás során alkalmazott pszichikai és adminisztratív nyomásgyakorlás, a tömeges brutalitás történetkutatói értelmezéséhez Ö. Kovács József felteszi a kérdést, hogy az eskalálódott erőszak a szokásos módon magyarázható-e a szükségszerűnek gondolt társadalmi operációk, a tervgazdaság alapján, vagy pedig a lokális társadalmi-kulturális miliók, az egyéni civilizáltság foka, még inkább hiánya ugyanakkora szerepet játszott ennek kialakulásában?¹³ Ugyanő kifejti, hogy: „Az egyén a szovjet típusú rendszerben nem egyszerűen passzív tárgya volt a politikai hatalom akaratának, hanem számos tekintetben aktív alakítója, még inkább sokszorosítója.”¹⁴

A sztálinista-kommunista mozgalom tömegeket vonzó és megtartó lélektani tényezőit elemezve Litván György kiemelte, hogy a széles körű társadalmi csatlakozásban más tényezők mellett a hatalomérzés különböző formáit is tekintetbe kell venni. „Mert nem csupán a vezetőknél, hanem a párthoz meggyőződéssel csatlakozó kisembereknél is igenis szerepet játszott a hatalom élvezete, pontosabban a hatalomban való részesedés mámor...”¹⁵

Jan Philipp Reemtsma a *Bizalom és erőszak a modern társadalomban* című könyvében a hatalomgyakorlás élvezetének következményeiről írja: „Nem szabad alábecsülnünk azt sem, mekkora kielégülést okozhat

12 Gyárfás Elemér: A szovjet propaganda és a romániai magyar kisebbség. *Magyar Kultúra*, XVIII. évf. (1931. április 5.) 7. sz. 297–302. p.

13 Ö. Kovács József: i. m. 69. p.

14 Ö. Kovács József: Állami erőszak, paraszti társadalom, kollektivizálás – kutatási kérdések és válaszok. In Horváth Sándor és Ö. Kovács József (szerk.): *Állami erőszak és kollektivizálás a kommunista diktatúrában*. Budapest, 2015, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 33. p.

15 Litván György: „Mi kommunisták különös emberek vagyunk...” *Századvég*. A Bibó István Szakkollégium társadalomelméleti folyóirata. Budapest, 1988, 6–7. sz. 155. p.

a hatalommal nem rendelkező embernek, ha negatív hatalmat gyakorol: jobbra tenni semmit sem tud azzal, hogy feljelent valakit, de tönkre tudja tenni annak életét.”¹⁶

Úgy véljük, az alárendeltek részvétele a kommunista hatalom uralkodásában – a *participációs* hatalma – magyarázó erejű fogalom az erőszak társadalmi méretű eszkalálódásának értelmezésében. Az alávetettek participációs hatalmának gyakorlásában az erőszak használata összefüggésben áll az államilag szervezett erőszakformák alkalmazásával. „Az ilyen negatív hatalom, az embertársaim tönkretételére szóló engedély azonban semmit sem változtat az erőszak állami monopolizálásán, mert a participációs hatalom e formája csak az államilag szervezett hatalom révén válik pusztító erőszakká.”¹⁷ A sztálinista rezsimekben „a hatalom nélküliek hatalomnélkülisége drasztikusabb, mint sok egyéb hatalomelosztási formában, ugyanakkor lehetőségük van arra, amire máshol – a háborút leszámítva – nincs, vagy csak jóval korlátozottabban: hogy tönkretegyenek életeteket” – fejtegeti tovább Jan Philipp Reemtsma.¹⁸

Gyáni Gábor értelmezésében „a közelmúlt történelme felfogható úgy is, mint a tettesek és az áldozatok (áldozataik) között megesett cselekmények szomorú históriája”.¹⁹ A megalázásban, a megbélyegzettek könyörtelen diszkriminálásában aktívan szerepet vállaló helyi lojális csoportok cselekedeteit évtizedekig tabusította az áldozatok, az erőszakot elszenvedők személyes emlékezete. A félelem miatt a presszió és terror formáiról és következményeiről semmiféle materiális nyom nem maradt, a traumatikus történéseket hallgatás követte. De az elkövetők is hallgattak a társadalmi nyilvánosságban a különféle sérelmeket, traumákat okozó múltbeli tetteikről. Ez a múlt – „az elfojtás és a tabusításból is fakadó kényszerű amnézia folytán – lelkileg, valamint értelmileg máig részben vagy teljesen feldolgozatlan.”²⁰

Az osztályharcos erőszak következményeit, az emberi tragédiákat, a szenvedést, a valóságos viszonyokat a történeti kutatások teljes mér-

16 Jan Philipp Reemtsma: i. m. 209–210. p.

17 Uo. 210. p.

18 Uo.

19 Gyáni Gábor: *Az elveszűhető múlt. A tapasztalat mint emlékezet és történelem.* Budapest, 2010, Nyitott Könyvműhely, 327. p.

20 Uo. 275. p.

tékben soha nem tárhatják fel. Ennek legfőbb oka, hogy a traumatikus eseményekről a korabeli diktatórikus hatalmi viszonyok között a hatalmi szempontok szerint torzított, a valóságos viszonyokat elrejtő nyomok maradhattak fenn. Az elszenvedett sérelmeket, az erőszakot és életre szóló traumákat csak a személyes emlékezet őrizhette meg. A személyes traumatikus élmények csak évtizedek múlva kerültek nyilvánosságra. A kibeszélés társadalmi feltételei a kommunista hatalom bukása után részben megvalósultak.²¹ A kuláksorsra a nyilvánosságban 1990 után emlékezők az életüket megkeserítő negatív hatalomgyakorlás sok-sok traumatikus élményét idézték fel.²²

A következő interjúrészletekben beszélgetőpartnereink gyermek- és ifjúkori traumáikat, „a brutalitások és félelmek emlékképeit” idézik fel. A társadalmi kirekesztés egykori élményei, a sérelmek, megaláztatások különböző esetei és alkalmai a kollektivizálás korszakának tömeges társadalmi tapasztalataként értelmezhetők.

„...MINT A BARMOKAT, ÚGY KERGETTEK EL”

Szíjgyártó Mihály (szül. 1941, Nagyalambfalva) családja és anyai nagyszülei az ötvenes évek elején a cserép- és tégláégető telepeik miatt kuláklistára kerültek.²³ Vagyonelkobzás és kilakoltatás volt a sorsuk, több mint hét évig kényszerlakhelyeken éltek. Beszélgetésünkre 2020 januárjában került sor Szíjgyártó Mihály otthonában, Bikafalván.

- Nem voltunk nagygazda emberek, édesapám árva gyermekként élte le az életét, úgy nőtt fel, az első világháborúban meghalt az édesapja, s az édesanya mit kezdjen a gyermekkel, hát a nagyszülők nevelték. Akkor volt a nagy bukaresti Kánaán, a székelyek bevonultak, nők, férfiak, s édesapám ott hányódott, ott végezte az iskoláit, ott töltötte el az ifjúságát. Gyermekkora nem volt szegénynek, ott gyűjtögette a pénzecskéjét, földeket vásárolgatott. De kellett megnősülni aztán, elvette a cserépgyárosnak az egyik lányát. Nagyapám cserép-

21 Jelen keretek között nincs tér a traumatikus élmények kibeszélésének akadályait bővebben részletezni.

22 Erre a jelenségre meggyőző példa: *Kuláksors. Székely kulákok történetei*. Szemtanú könyvek. Csíkszereda, 1999, Státus Könyvkiadó.

23 Idős Szíjgyártó Mihály (szül. 1917) és felesége Szíjgyártó Irma (szül. 1920) az 1952-ben készült rajoni kuláklistán 4,26 ha földbirtokkal szerepelt, ebből 2,53 ha volt szántóföld. A négytagú családból a 13 éves fiút, az 1939-ben született Lajost is felnőtt munkaerőnek minősítve írták a listára. A kulákká minősítés indoklása: a családnak „téglagyára volt, ahol alkalmazottakat tartottak.”

gyáros volt, nagybaconi, a nagyanyám szárazajtai volt. Aztán összeházasodtak. Az édesanyám hatéves volt, amikor nagyapám eljött ide, itt a Küküllő mellett nézelődött, aztán földeket vásárolt itt, és átköltöztette a cserépgyárát Nagybaconból ide. Nagyon-nagyon ambíciós, kemény ember volt. Jól is ment a dolog, a vidéknek nem volt cserépgyára, mindent – cserepet, kupás cserepet, téglát –, mindent készítettek, onnan az építkezéshez, nem úgy volt, mint most, hogy a lerakatokból mindent meg lehet vásárolni. Akkor édesapám, amennyi pénze volt, és még amit kapott édesanyám hozományba, ők is beruházták egy másik cserépgyárba. A másiktól nem messze, ott a Küküllő mellett.

El lehet képzelni, hogy így elindulni... a más gazdasági lehetőségek háttérbe szorultak, mert arra kellett koncentrálni. Ez a harmincas évek vége fele volt, mert '39-ben született a bátyám, '41-ben én.

Házat is vettek kint a falu végén, a Duka dombja tetején, egy nagyon szép helyen, de a ház gyenge volt, öreg ház volt, tele poloskával, oda nem lehetett beruházni, mert minden pénz kellett a cserépgyárhoz. Jól kezdett indulgatni, menegetni.

S akkor jöttek az üldöztetések, ez a szekus kommunista banda, na s ezeket én mind átéltem, tudom mi történt, én okos gyerek voltam, színötössel végeztem el az elemi, de kirúgtak az ötödik osztályból, mert apámat is megtették kuláknak. Habár csak négy hektár hatvanöt ár földje volt, de csak azért, mert nem volt hajlandó az ifjúsága feláldozásával szerzett kis vagyonát eldobni, ezért megtették kuláknak.

Na, jött a kulákvilág, s ekkor kidobtak az iskolából, kétszer kezdtem az ötödik osztályt itt, Nagygálambfalván. El lehet képzelni, mennyit szenvedtem én, nagyon szerettem tanulni, nekem mindenem az iskola volt, s nem szabadott megközelítem, a kert résein keresztül néztem és sírtam, mert nem tudtam bemenni a gyermekekhez, a barátaimhoz.

Édesapámnak volt két lova, akkor kezdett fellendülni ez a nagyipar Brassóban, itt-ott... Itt, Gálambfalván egy nagy lerakat volt, kavics, ilyen-olyan, ami szükségeltetett oda az építésekhez, s ott jól lehetett keresni. Én tizenegy évesen már a szekeret megraktam, s vittem ki a kavicsot, ahova kellett. Lehetett abból keresni, de nem lehetett megélni, feketéznie kellett édesapámnak, állandóan üldözték, jött a szeku. Mi egy kis utcában laktunk, annak a végében volt a mi lakásunk, valamikor egy kúria lehetett, egy nagy gyümölcsöskerttel, ezt valahogy potom áron vette meg édesapám, még amikor Bukarestben dolgozott. Amikor

a sziguránca jött a fekete kocsival, az utca felé a kerteken futottak a szomszédok, hogy jön a fekete koci, s édesapám ott a kerten hátra, gyorsan, s nincsen itthon – mondtuk, amikor kérdezték. Nem tudták elvinni, de akkor írásban hívták be koncentrálásra. Azt mondták koncentrálás. De az mi volt? Bevitték, három napig verték, s aztán hazaengedték. Megúsza, hét év alatt sose vitték el a Duna-csatornához. Mi végig kulákok voltunk, addig nem mentettek fel a kulákság alól.

Én már megtanultam volt – a faluban volt öt kulákcsalád –, és mindeniknek szép gyöngybetűkkel írtam a felmentési kérelmet, közben kentek nekem egy mustáros kenyeret, mert az akkor jelent meg s az új volt, ilyen kenyérral kedveskedtek nekem. Na, és egy alkalommal, mikor megkezdtük az ötödik osztályt, nemsokára, ez ötvenkettőben volt, hát nagy zaj, hangoskodás, mondják, hogy vonulás le a kultúrotthonba. Mi, gyerekek nem tudtuk, miért vonultunk le, s még jöttek a falu népéből is sokan, általában az az aljnép, amely a kocsmákat leste mindig, az ma is létezik falvakon. Na, összegyűltünk, ott vihorásztunk, hát milyen a gyerek, hát egyszer szólítanak négyünket ki, hogy menjünk fel a színpadra. Felmegyünk a színpadra, s az elvtársak kezdik, hogy kizsákmányolók, s nem tudom mi... Hát mit értettem abból én, egy ötödik osztályos gyerek? Ott mind szövegeltek, s láttam, hogy a terem sarkában négy fekete ruhás elvtárs van, vagy minek nevezzem, a kezükben egy ilyen pálcaszerűség volt, de nem pálca volt, akkor láttam ilyent először, hogy ez a bikacsök, olyan volt, mintha fából lett volna, na azt mondták, ez a bikacsök.

Na, azt megismertem aztán, mert – de ne kavarjam össze: elmondták a mondandót, meg mindent, hogy minket zavarjanak el, hogy holnaptól nem kell iskolába jönni, itt nincs mit keressünk az iskolában. S akkor a gyerekeket kétfelé választották, két sorba állították, s mi négyen vonultunk ki köztük, nekem egy olyan fatáskám volt a hátamon, fel lehetett a sarkát billenteni, vonultunk ki, s a gyerekek kellett köpjének ránk, a saját szomszédjaink, s mindenki! Utólag aztán jó haverjaim voltak, együtt végeztük el a főiskolát meg mindenfélét, mikor szóba kerül, mondják, hogy kettőt is köptem rád, már ilyen röhejszámba ment a dolog. De csak később!

Hazamentem, a táskámat ledobtam, s mondom, hogy holnaptól nem kell menjek iskolába. Édesanyám kezdett sírni, hogy még a gyermekeknek sem hagynak békét...

Édesapám is bosszankodott ottan, gyámolította édesanyámat. De érdekes, a bátyám hetedikes volt, őt nem dobták ki az iskolából. Ő megmaradt az iskolában.

– *Ez a helyzet mennyi ideig tartott?*

– Azt az iskolai évet én nem járhattam, de a következő ősztől már mehettem az iskolába. No, de ezzel nem ért véget a kálvária, ugye mi minden tavasszal, mert a cserépgyárba tavasztól őszig lehetett dolgozni, télen is volt munka, mert a palát le kellett termelni, hogy az megfagyjon s előkészüljön, sok munka volt, télen kellett a fát behordani, mert óriási mennyiségű fa kellett az étetéshez, a katlanokba. De a tulajdonképpeni periódus április–májustól volt. Édesanyámnak az ismeretségi köréből, Nagybaconból két lányt s egy férfit szoktak oda alkalmazni, persze azok rendesen kapták a fizetést és adóztak, nem lehetett másképp, olyan szigorúság volt akkor, feketemunkáról szó sem lehetett, de nem is volt értelme, mert jól ment a cserépgyár, a terméket el lehetett adni. Annyira jól ment a cserépgyár, hogy 1943-ban nagyapám – neki akkor már nagy telepe volt – a magyar kormánytól vagy főispántól, ami volt akkor, igényelt egy építkezési engedélyt, hogy egy nagyobb szárítócsúrt építsen, egy olyan méretűt, hogy autóval is be lehessen menni. Azt meg is építették, mert szükség volt, nem lehetett az igényeket kielégíteni.

Hát alig kezdődik el a tavaszi munka, megjelennek néhányan ilyen fekete kocsis elvtársak, a bikacsökösök, akkor ismertem meg, hogy tulajdonképpen mi is az a bikacsök. Ott voltunk, a szüleim is ott voltak és mindenki, de jött a faluból a horda, az az aljnép, akiket a szekusok s ezek a kommunisták, a félanalfabéták követték, és intett az elvtárs, szinte, mint a kórust, és üvöltözték, hogy „szappant a kulákokból”, „szappant a kulákokból”, és mint a barmokat úgy kergettek el. Emlékszem, édesanyám a házból egy paplant akart magával vinni, azért akkorát ütött a kezére ez a bikacsökös faszi... én azt gondoltam, hogy nekirontok, én nagyon szerettem a szüleimet, és láttam, hogy mennyit szenvednek és mit jelent ez.

Kikergettek! Szabályosan kikergettek, azután meg se szabadott közelítsük a cserépgyárat! Meg se szabadott közelítsük, állandóan kényszerlakhelyen laktunk, mi is, a nagyapámék is.

– *Mindkét gyárat lefoglalták?*

– Mind a két gyárat elfoglalták és beleült a kollektív, meg volt alakulva már a kollektív Galambfalván, negyvenkilencbe’ már kezdték, ötvenbe’ alakult meg. Hát átéltem, már értelmes gyermek voltam, én is már dolgoztam a cserépgyárban, mint kisserác hordtam a cserepet, mert ugye a lányok vetették a cserepet, s a ló húzta körbe, de meg kellett rakni azt a szerkentyűt, hogy megörölje. Ezt azért tudom olyan pontosan, mert én tizedikes diák voltam, s abba’ az évbe’ édesapám bérbe vette a kollektívtól a saját és a nagyapám cserépgyárait, én és a bátyám is dolgoztunk, és édesapám alkalmazott még egy férfit és két lányt ugyancsak Nagybaconból és Szárazajtáról. Én voltam az, aki mindennap kihordtam azt a negyven kiló sárt, abból, ahogy kijött az a megörölt anyag, tettem fel a gárgyára, ahol volt az őrlő tengely, mint a húsörölő, olyan módszerrel működött, és behordtam mindennap azt a mennyiséget, amelyből 2000–2200 cserepet vetettek mindennap a lányok, úgyhogy én teljesen ismerem, cakkra ismerem a cserépgyártás folyamatát.

Ötvenkettőbe’ vették el és ötvenkilencbe’ vette bérbe édesapám, egy évre bérelte, nem tudom, nem érdeklődtem, hogy a megoldás hogy volt, valamit, amit forgalmaztak, eladtak a termékből, annak egy bizonyos százalékát megkaptuk mi, vagy le kellett adni a téesznek. Volt egy bizonyos szerződési forma, valami keveset jövedelmezett az a cserépgyár abban az évben. És 1964-ig tovább folytatódott a cserépgyártás, de az a hős tömeg, amelyik üvöltözte, hogy „szappant a kulákokból”, az teljesen tönkretette. S aztán hatvannégybe’ teljesen le is rombolták a cserépgyárat, ahogy most bemegy Galambfalvára, látja ott azt a telepet, azt a kollektív a két cserépgyár anyagából építette meg.

– *Mit lehetett visszaigényelni?*

– Én, mikor megjelent a törvény, hogy vissza lehet igényelni, elkészítettem a dokumentációt, megvan egy példánya teljesen nekem, de hát ez a visszaigényelés...? Az édesapáméra valamit kaptunk is, de a bizonyság, az építkezési engedély, hát az minden ott maradt, mondom, nekünk meg se szabadott közelíteni. Amit tönkretettek, elégettek, abszolút minden dokumentum megszűnt.

Az édesapámét igényeltem vissza, mert csak látszott rajta, hogy Bukarestben nevelkedett, mert értelmesebb volt. Titkosan megőrizte ezeket az alapidokumentumokat, ami szükséges volt, és arra kaptunk, de nem annyit, amennyi rendesen járt volna. Én rendesen megcsináltam az építkezési devizeket – szakember vagyok, mondjuk, a témában –, és a megyei bizottság jóvá is hagyta a visszaigénylést. Akkor itt a tanács, ez a galambfalvi tanács, ez is javasolta, és megkezdődött, ez 2001-ben volt, aztán feküdt ez a dolog, tizenöt évet, hogy rá se nézett senki. Aztán akkor valami folytán elindult a dolog, kárpótlást kaptunk, de a nagyapámét, lévén hogy butábbak voltak, minden dokumentum elveszett, semmit se kaptam, és kérték, hogy a tanácstól legalább az adólajstromok vagy valami bizonyíték legyen. Úgy megoldották, a szekus a kommunisták, ezek a gazemberek, hogy minden titkosítva van. Amikor folyt ez a per és azt mondták, hogy nincs bizonylat, hogy létezett-e egyáltalán, én erre írtam nekik a bíróságra Bukarestbe egy levelet, és bebizonyítottam, hogy minden titkosítva van, hát hogy létezik, hogy egy tanácsnál nincs archívum semmi, se a técesznél, nyoma sincs annak, hogy az a cserépgyár valamikor működött. Hát ott egy ipari termelés volt, nem? Azt tervezték, ott személyzet volt, annak fizetést adtak, a fizetési lajstromot pedig minden időkre meg kell őrizni, én tudom, hogy mit jelent, főkönyvelő voltam 27 évig Balánbányán az üzemnél.

1960-ban érettségiztem, akkor belőlem mindenképpen agrármérnököt akartak csinálni. Utáltam, nem szerettem, én sportember voltam, elmentem Kolozsvárra felvételizni, de nem is akartam, nem is sikerült a felvételem, akkor hazajöttem.

Nem tudom elfogadni, hogy tovább folyjon ez a gazemberség, a szenvedése a népeknek, amit csináltak a kulákokkal. Amit csináltak a kulákokkal, az rettenetes volt. Én a gimnáziumba úgy kerültem be, mint kulákfióka, a többiek ingyen tanultak, de nekem kellett minden hónapba' a kétszázötven lej fizetni! Kétszázötven lej abban az időben nagy pénz volt. Sok pénz volt. Az összes földjeinket – négy hektár hatvanöt ár volt –, amit édesapám örökölt vagy vásárolt, arra a téesz kezét tett és a perifériára kirakott. Ha Galambfalván jár, látja, hogy vannak ott sziklák, kint a dombtetőkön, vagy a szikla alatt, vagy már volt olyan terület is, hogy úgy hívták, hogy Sínai-hegy, az már Dobóhoz tartozott, a dobói határhoz, ott adták vissza a kaszálókat. Hogy nekem

ki tudják fizetni, a bátyám – neki nem sikerült, hogy bekerüljön az iskolába, nem volt olyan ambíciós, habár sofőr szeretett volna lenni, az is lett a végén, mert a hadseregnél csak megcsinálta a sofőriskolát – éjszaka a saját erdőinkből, kaszálóinkról, mert ugye azok mind beerdősödött kaszálók voltak, éjszaka, télbe, hóba lopta a saját erdőinkből a fát, és vitte le Keresztúrra huszonöt-harminc lejért egy szekér fát. Tehát hogy kétszázötven lejt nekem havonta kifizessen, azért kellett lopjon négy-öt szekér fát. Éjjel s reszkírozva. Nem az úton ment, hadd el az úton, ott a hegyeken, Rugonfalva felé, azokon az utakon.

Szóval, szenvedés, szenvedés volt.

– *Az édesapja sorsa hogyan alakult?*

– Úgy féltettem édesapámat. Megúsztá. Megúsztá, kilencvenhárom éves korában halt meg. Ő valahogy könnyebben fogta fel. Amikor a kulákság alól felmentették, azonnal felajánlottak neki egy szövetkezeti elnöki posztot. Hát elfogadta, azt mondta: fiam, ezekkel menni kell! Tehát örült, hogy nem feketén, dugva, itt-ott kell valamit szerezzen: mert a családnak élni kellett. Valamit enni kellett. Mikor elment Brassóba sikeresen, két-három bikaborjút levágtak, s egy nagy faládába belerakták, s éjjel a vonaton vitte, mert csak vonaton lehetett szállítani. Ha sikerült eladni, akkor bevásárolt. Hozta azt a pecsételt fekete kenyeret s a margarint nekünk, a családnak, azt ettük, úgy örültünk annak a fekete kenyérnek s a margarinnak. Mi éhezünk, mert nem volt miből... Szövetkezeti elnökként ambíciós, jó munkaerő volt, aztán lekerült Székelykeresztúrra, városi szövetkezeti elnöknek, utána Újszékelyre, hozzá tartoztak Szentersébet, s ott azok a részek, úgyhogy onnan is ment ő nyugdíjba, de hát csekély nyugdíjat kapott, amit Bukarestbe trösztöknél, itt-ott dolgozott, azt nem sikerült összeszedni.

KULÁK ÚRFI, A SAROKBA!

Szíjgyártó Mihály életében mély nyomot hagyott a család brutális kilakoltatása és a vagyonelkobzás, valamint az ő eltávolítása az iskolából. Közel hetven évvel a történetek után – beszélgetésünket követően – szükségesnek érezte írásban is rögzíteni traumatikus emlékeit:

„Elemi iskolai éveim kronológiája: 1948–49: I. osztály, 1949–50: II. osztály, 1950–51: III. osztály, 1951–52: IV. osztály, 1952–53: V. osztály – 2 hónap után kirúgva, 1953–54: V. osztály, 1954–55: VI. osztály,

1955–56: VII. osztály, 1956–57: VIII. osztály, Keresztúri Petőfi Sándor Gimnázium.

A nagygalambfalvi állami iskola udvarán megszólal a csengő, az osztályba hívja a tanulókat. A sok kiizzadt gyermek abbahagyja a játékot és gyorsan sorakozik a bejárati ajtó előtt... most nincs pardon, a napos tanár Simon tanár úr és ő, mint sporttanár, semmiféle fegyelmezetlenséget nem néz el. Azt hiszem, még tanártársai is tartanak tőle. Az osztályok sorba bevonulnak a termekbe. Én az ötödik osztályba tartozom. Rettegve lépek be, mert az »elvtársnővel« lesz órám, hogy milyen a sok közül, az már nem fontos, mert az órái nem órák. Az »elvtárső-tanár« beront az osztályterembe és egy speciális technikával a naplót már az ajtóból az asztalra dobja, hogy az csak pörög ott, aztán végigméri a tanulókat, a szeme megakad rajtam, majd a »vörös« mutatóujját rám célozva elkiáltja: »Kulák úrfi, a sarokba!« A valóság az, hogy ezt már meg kellett volna szoknom, mert a bátyám – két évvel nagyobb lévén – már átélte ezt a terrort, és a szüleink nagyon szenvedtek emiatt, mert nagy erőt kellett befektetniük, hogy az iskolát ne hagyja ott a bátyám. Meg aztán én már ötödikes voltam, és már akkor kezdtem átélni a terrort, de öröömre nem tartott akkor, csupán két hónapon át, mert egy reggel nagy sürgés-forgás az iskolában, sok idegen elvtárs jött, meg a hírhedt »fekete autó« a verőlegényekkel (szeku), és az egész iskola népét, tanulókat, tanárokat és a falu vezérelvtársait levezenyelték a kultúrotthonba. Akkor nagyon sok gyerek volt Kis- és Nagygalambfalván (a bécsi döntés hozadéka), alig fértünk a kultúrházban. A legnagyobb kommunista vezér a helyiekkel elhelyezkedvén a színpadon mindjárt három tanuló nevét olvasta, hogy menjenek fel a színpadra. Én is köztük voltam, mind a hárman ötödikes kulákfiókák voltunk. Az elvtárs nagy beszédbe kezdett, szidta a kizsákmányoló kulákokat és bla-bla, melyre én, és gondolom, iskolatársaim sem nagyon figyeltünk, hanem kacsingattak, mutogattak, hogy sokszor még mi is velük mulattunk. Az egész duma végén kijelentette, hogy holnaptól nem jöhetünk iskolába, majd a jelenlévők között utat formált, ahol kivonulhattunk, és utasította a tanulókat meg az aljnépét, hogy köpködjének ránk. Amit meg is tettek, mert amire kiértünk, folyt le rólunk a köpet.

Hazaérvén Édesanyám kétségbeesetten ölelt magához: mit csináltak veled, édes fiam? Én pedig nagy megnyugvással vágtam rá, hogy

holnaptól nem kell menjek iskolába! Nem írom le a hatást. Elképzelhető. Édesanyám zokogva kérdezte: »Már a gyermekeknek sem hagynak békét?« Édesapám meg kissé pityókosan ért haza, magához szorítva biztatott: »Nem baj, kisfiam, majd együtt fogunk kavicsot szállítani az állomásra.« És ez lett a nyári szünetidőm fő foglalkozása, őszre erős acélizomzatú legény lett belőlem. Azután sem nőttem 4 centivel magasabbra. Sz. M.”

„...TUDOM, HOGY MILYEN, AMIKOR NINCS MIT ENNI”

A beszélgetésre a Nyikó menti Kobátfalván, Ozsváth Miklós (szül. 1939, Kobátfalva) otthonában került sor 2021 márciusában. A fájdalmas emlékek, traumatikus személyes élmények felidézése érzelmi hullámzást, érzékenyülést váltott ki a beszélőből, ezt a szöveg tartalma és töredezett tagolása is tükrözi. Alább a hangfelvétel átiratából közlünk részleteket.

– Hát ez úgy kezdődött... ősszel volt, akkor nem volt csordajárás itt a faluban, elvontunk legeltetni mi, gyermekek, de akkor nem itt laktam, öt szobás lakásunk volt, itt a faluba’ akkora ház nem is volt akkor... és jöttem haza estefelé, s hát nagy sírás... minden... ötödik osztályos voltam, huszonnégy órán belül ki kellett költözni, egyetlenben egy rend ruhában.²⁴ Na, itt, ahova jöttünk, aztán nem mondom, hogy nem segítettek, segítkeztek, kellett hídlást csinálni, mert volt hét darab állat s akkor az udvaron nagy burján volt. Ez az apámféle ház volt, anyámat a testvérivel örökbe vették volt, Kovács Miklósnak százhatvan hold földje volt. Az államosítás 1948-ban volt, akkor az ilyeneket vitték be a Baragánba, de az öreget nem vitték el, mert ágyban fekvő volt.

– *Hány kulákcsalád volt a faluban?*

– Négy család volt kilakoltatva, a többieknek négy év után visszaadták a lakásukat, nekünk csak most a forradalomkor, negyven év után!

– *Addig kik laktak benne?*

– Az aztán lett kollektívszékház, s az volt sokáig, egész végig, a forradalomig az volt.

24 Id. Ozsváth Miklósnak (szül. 1905) 17,22 ha birtoka volt, ebből 10,54 ha volt szántóföld. A kuláklistán indoklásként megjegyezték, hogy „résziben (*dijmă*), alkalmazottakkal dolgoztatta meg a földjét”.

Itthon kidobtak volt a hatodikból, végül Keresztúron végeztem el, akkor, amikor a rendes gimnázistáknak vakációjuk volt, akkor az ilyenek, mint én, kellett járjunk, azok a tanárok tanítottak. Keresztúrra jártunk le biciklivel, hogy a hét osztályt le tudjuk tenni, mikor a gimnázisták vakáción voltak. Én két évet kellett járjak. Volt egy rokonságom Rugonfalván, számtantanár volt, jártam hozzá számtan-órára, mert szégyelltem, hogy ne tudjak semmit. Engem amikor kirugtak az iskolából, meg volt mondva, hogy nehogy megközelítsem az iskolát s a kultúrházat. Az tudja milyen volt?

A Somaiaiak szegények voltak, de becsületesek, oda át kellett hordjunk a ruhánkból, mert csórén maradtunk volna. Apám négy évet szibériai fogságba' volt, majd két év Duna-csatorna... Azt tudja meg, hogy én tudom, hogy milyen, amikor nincs mit enni. Akkor nem úgy volt, hogy hozták a kenyeret a bótba. Azt tudom, hogy milyen, amikor nincs mit enni! Nem volt!

Édesanyámmal... *(elérzékenyül)* jött az adószedő a néptanáctól... anyámnak diófa bútora volt... Mindent elvittek, mindent. Egy olyan kilónyi szalonna volt felakasztva az öregházba', a kamarába', s azt elvitték, ez az adószedő s az irodaszolga. Mondtam, hogy ne vigyék el, nincs mit együnk, azt mondta erre az adószedő, hogy fogd be a szád, mert olyan pofot kapsz, hogy...

Aztán hegy hegygel nem találkozik, de ember emberrel találkozik, nekem volt már három esetem ilyen...

Ha hiszi, ha nem, akkor úgy volt, hogy a tőszomszédba itt egy bűdös kommunista öreg lakott, azontúl azok szegények voltak, de soha a fajtájából se, egy se lett kommunista. Oda kellett elhordjuk a csizmánkat, ruháinkat, hogy ne vigyék el, mert hanem ki se tudtunk volna menni a kapun. Ez így volt! Akkor úgy hívták az öreget, hogy kulákszekértoló.

Mi voltunk a legnagyobb kulákoknak véve, apám a négy év magyar világba' bíró volt... aztán jött a kommunista rendszer! Arattunk, ilyen kávas kasza volt, hogy ledölte a gabonát, én mezítláb voltam, nem volt cipőm, mezítláb a tollóba vettem a kötelet. Az amelyik elvitte a szalonnát, estefelé jött, nem volt messze a falutól, ahol arattunk, s mondta apámnak, hogy este jelentkezzen lent Keresztúron a szekuritáténál. Úgy elverték! S akkor azt mondták, hogy gyalog mész haza! Akkor nem járt ennyi kocsi, s ez nem egyszer volt! Nem mondtak

semmit, hogy miért, csak hívatták. Egy nagy medve szekusfőnök volt, megverték, megtaposták, alig tudott hazajönni. Szegény anyám, mikor mosogatott, összekoccant egy tányér, vagy valamilyen edény, apám futott ki az udvarra, olyan idegbeteg lett. Falubíró volt, s itt rendet akart tartani, volt itt egy ember, aki amikor vasárnap volt a tánc, vette elé a bicskát vagy a kést, szúrta meg a másikat, s akkor apám pofonverte volt, s akkor apámat is megszurta volt.

Azelőtt bent volt a csatornánál, gumiruhába a kígyók között nádat vágtak.

Azután örökké gondoltam, hogy elmegyek a Deltába, de aztán mégse mentem, örökké felháborodok, hogy apám ott szenvedett. Pedig az országot ismerem nagyjából, mindenfelé jártam.

Akkor jött a falun a futball, nekem nem volt helyem itt Kobátfalván, pedig én szerettem, de itt nem engedték, Szentmihályon futballoztam, anyám szentmihályi volt.

Széthordták az anyám diófa bútorát, azt is tudom, hogy hova vitték. Adóba elvitték, de adták oda a kommunistáknak. Amikor apámat, nyugodjék, a csatornához elvitték, jött még egy csomó büntetés, azt se tudom, arra nem tudok emlékezni, hogy honnan tudta anyám kifizetni? Akkor hiába fogadtál ügyvédet, Brassóba volt egy magyar nevű ügyvéd, de abba' az időbe' senki nem mert a kuláknak ügyvédje lenni, mert azt is kinyírták. Emlékszem, abban az időben, amikor valakit tárgyaltak a törvényszéken, a bíró mellett ott volt, ki volt nevezve egy kommunista, s az adott tanácsot a bírónak, annak nagyobb szava volt, mint a bírónak! Én tudom ezt. Aki jogot végzett vagy valami ilyensmit, annak az ilyen kommunisták dirigáltak, ezt higgye el!

Ez a Lukácsi, aki a lövétei tanítók szilveszteri esetét vizsgálta²⁵, ez rajoni tanfelügyelő volt, de azt hogy nem tudták kivizsgálni (?), hogy ez a magyar világba' leventeoktató volt, készítette a fiatalokat a háborúba! Minden vasárnap három óráig szöktette a fiatal legényeket. Hát azt nem tudták visszamenőleg, hogy ki voltál, te tanfelügyelő? Egy mocskos kancsi tolvaj volt!

25 A beszélő a *Székelyföld* folyóirat 2017. májusi számában olvasott történetre utalt. (Oláh Sándor: „...fokozott kommunista éberséggel...” Osztályharc a Székelyudvarhely környéki falvakban a kollektivizálás első időszakában.)

Ezeknek a helyi vezetőknek egy része nem idevaló volt. Az egyik, amelyik nem idevaló volt, az bezáratta apámat. Az úgy történt, hogy ötvenegybe' volt a pénzbeváltás. Ötvenkettő januárjában, akkor aztán a kulákok már szegény emberek voltak! Volt egy hatvankilós süldőnk. De ki volt jelentve, nehogy valaki, akinek pénze van, odaadja másnak, hogy váltsa bé! Gyermek voltam, s eleget mondtuk apámnak, hogy ne foglalkozzon, mert akkor eladott volt egy hatvankilós süldőt, eleget mondtam, már akkor felfogtam én is, hogy bezárhatják, de apámnak hiába mondtad... Volt egy bácsi, aki szokott nekünk bejárogatni dolgozni, mert szegény ember volt s idejárt, az egy szegény öregember volt, s ez, aki feljelentett, ez kisfaludi volt. Kijött egy aktivista, Cseresnyés, úgy hívták, s az érdeklődött, hogy valaki tud-e valaki kulákot, hogy pénzt adott oda másnak, hogy beváltsa? S az öreget elővették, megijesztették a szekuritátéval, s az öreg bévallotta, hogy neki adott apám pénzt. S abba' a helybe' itt a kultúrházba' gyűlést tartottak, s akkor még egy jó pénzbüntetést adtak, azt se tudom, anyám honnan szedte elé. Igen, de akkor hiába mentél a törvényre, mert a rendszerrel szembe' nem mert ellentmondani, akármilyen törvénybíró volt.

Nem lehetett sokáig a kulákleányeknek bemenni a kultúrházba! Itt falun vasárnap szokott tánc lenni. Nem lehetett oda menni! Hát abba a helybe valamelyik kommunista jelöntötte volna bé a szekuritáténak!!

A kollektívbe apám engem is beíratott volt, de azt mondtam, inkább megyek Udvarhelyre vécepucolni, ez nekem nem jó, nekem más volt a fejemben, s nem is bántam meg...

„...ELVETTÉK A KULCSOT”

Máthé István (szül. 1952, Vargyas) nyugdíjas tanár, Szentegyháza.

– *A családot kitelepítették?*

– 1952-be volt a kitelepítés.²⁶ Ezeket a neveket, akik aláírták, kihagyom, az a helyzet, hogy ismerősök, és én már semmit nem akarok ezektől, én úgyse tudok semmit elérni *(a beszélő a kilakoltatást közlő*

26 Máthé Imre (szül. 1909) Máthé István édesapja 8,34 ha földbirtokkal szerepelt az 1952-es kuláklistán, ebből 2,80 ha szántóföld volt. 1956. december 14-én felmentették a kulákság alól, 13 helyi gazdatárásával együtt. Az 1956-os forradalom egyik romániai következménye az országosan általános (de nem teljes!) kulákfelmentési akció volt.

néptanácsi iratra utal). Én nem tudtam, de édesapám mindig mondta, hogy nagyon haragszik a traktoristákra. Nem tudtam, hogy miért, a botrány legelőször onnan került ki, hogy én traktorista iskolába akartam menni, nyolcadik osztály után. S ő nem volt nagybeszédű ember, de akkor azt mondta, hogy ide traktorista nem jön be a kapun. S akkor aztán úgy kerültem ide Barótra a líceumba. Ugye a kollégáim, mindenki ment, akkor egy divatos szakma volt ez a traktorista szakma a hatvanas évek végén. Nem tudtam, miért, nem mondott soha semmit erről. Olyan két évvel ezelőtt hazamentem, s ott a papírok között kutattam, s ez így volt betéve, összehajtva a papírok között. Nagy érdeklődés nem volt iránta, gondoltam, kinyitom, s akkor kapom meg, hogy né mit ír: A Vargyasi Községi Néptanács Végrehajtó bizottsága.....

A nővéremmel ma beszéltem s azt mondja, hogy 1950 szeptemberében elvették a lakást, bejárási jogunk volt, beköltöztették a traktoristákat, azt mondja, ő emlékszik, hogy a disznópajtába még a disznóknak ő adott enni.

Tehát ezt akkor elvették, s aztán jött 1952. június 12., akkor költöztettek ki, és jött ez a papír. Akkor teljesen elvettek mindent, kulcsot, mindent.

Egyetlen embert nem ismerek az aláírók közül, nem akarom, hogy a neveik megjelenjenek, úgy tapasztaltam, hogy rosszul érezték magukat a kilakoltatásért. Ez pedig, ez a B. J. szomszédom volt, ő lett a kollektívelnök, nagyon sokat járt édesapámhoz, hogy álljon be a kollektívbe, '59 végén, s akkor beállott, s vissza is adták a lakást. Raktár volt a házba', a felső pajtába', azt lepadoltatta a kollektív, s még tíz évig édesapámék rendezték, s adott két-két normát a gondozásért. Akkor kerültünk vissza, emlékszem, amikor én mentem iskolába.

– *Hol laktak?*

– Máthé Sámuelnek üzlete volt, s gyermekük nem volt, egy nyári házban laktunk, utána költöztünk fel nagyapámékhoz, ott volt egy nyári konyha, s ott laktunk hat évet. Eredetileg ez azért volt így, mert még nagyapám se akarta eleinte, hogy odaköltözzünk, mert akkor ha valaki segített valakin, aki kulák volt, azt is azonnal költöztették ki. Nagyapám is kulák volt, de ő nem volt kilakoltatva. Szerintem ezek a kilakoltatások felső nyomásra jöttek, csak a helyiek kellett kivitelezzeék, én ahogy értem, mert ezek mind párttagok lettek. Ők se tudták később mi lesz,

beálltak a pártba, s aztán nem tudtak félreállni, mert a nyomás felülről jött.

A nővérem tanítóképzőben volt Udvarhelyen, s őt kitették onnan; aztán végül több év után visszaengedték, s elvégezhette a képzőt.

Egy másik probléma volt, hogy a lakást, ami most az én nevemen van, azt édesapám '41-be' vette, nem az övé volt, mert az ő családi háza fent volt a falu végén. S akkor felépítette a csúrt, felépítette a disznópajtát, s akkor – most mondta a nővérem – az udvaron megvettette a téglát a háznak, s minden elő volt készítve, hogy tavasszal fognak neki az építésnek. S az az építőanyag s minden elment, csak bútorokat tudtak elvinni, senki nem segített. Egy lova volt, úgy emlékszem, azt mondta, az után felraktak, amit tudtak a szekérre, s oda többet nem szabadott visszamenni, elvették a kulcsot. Az a kulcs még most is megvan, azok a régi nagy kulcsok voltak, a kapun nincs olyan, mert azt kicseréltük, de a háznak az összes kulcsai megvannak, azok a régi típusú nagy kulcsok, az egészet úgy egybe' visszaadták...

Én nem éreztem semmit, egyszer-kétszer hallottam az iskolába', hogy ezek a kulákgyermek, de külön engem nem ért egyéb, már a vége felé volt, mert én '59-be kezdtem az iskolát, a kollektív megalakult volt. Megszűnt volt már az üldözés, de a nővéremmel éreztették, azokat nem engedték tovább iskolába, nyolcadikig engedték, de már a líceumba korlátozták.

Én ezekkel a területekkel... ugye sokszor mentünk el a földek mellett, mert sokat dolgoztunk a kollektívbe', segítettem még, amikor tanár voltam, akkor is hazajártam, mert egy-két állatot tartottak, s a szénát részibe lehetett csinálni. Nagyon sokat jártam haza. Mindig, amikor mentünk el a területek mellett, mondta édesapám, hogy na, ez volt a miénk, s ez, eddig... Mondtam, édesapám, én már nem nézem, mert mi a földeket soha nem kapjuk vissza.

De ő bízott! Ő azt mondta, hogy azért nem megy el a faluból, a kollektívból. Felajánlották neki a végén a kollektívelnökséget, a brigádosságot, egyedül, amit elvállalt, a csoportfelelősség volt a gazdaságba'.

Azt mondta: ezek nincsenek elvéve! Te tudjad, hogy a telekkönyvbe' a mi nevünk után vannak most is, ez csak egy ilyen ideiglenes papír-eltétel. Így jellemezte. Vissza fogjuk kapni, tudd meg – mondta nekem.

És megérte! S aztán mondta nekem, a szememre hányta, hogy: nem hitted el, de én mondtam neked, hogy vissza fogjuk kapni!

Nagyon sokan közülük azért nem hagyták el a kollektívet, akik egy kicsit ügyesebbek voltak az ők nemzedékéből... mert édesapámnak felajánlottak az erdőkitermelésnél is munkahelyet, mert jól számolt, de nem vállalt semmit, nem ment el, mert azt mondta, hogy ha ott van, akkor neki vissza kell adják! Tehát ragaszkodtak ahhoz, hogy a kollektívbe' maradjanak, hogy visszakapják a területeiket. Az első perctől az utolsó percig... mindig mondta nekem, hogy ez csak ideiglenes elvétel. Én azt se tudtam, őszintén mondom, hogy mi a telekkönyv. Most tudom pontosan, hogy mit jelent, hogy milyen ereje van.

Kilencvenben aztán nagy öröm volt! S akkor mondta nekem, s elmagyarázta, hol vannak a területek. Erdő is sok volt, jelen pillanatban, ami az én részemre maradt Vargyasból, mert Bodosból is majdnem 20 hektár hivatalosan telekkönyvezett terület.

Édesanyám könyvelő volt, ő polgárit végzett, születésileg bodosi volt. Ők úgy találkoztak, hogy édesapám első felesége '31-ben meghalt – és azzal volt két gyerek –, és Alsórákoson dolgozott, onnan áthelyezték Vargyasra. Édesanyám nem hagyhatta el Vargyast, csak úgy, hogyha a milícián jelentkezett, s elengedték.

Nagy hiány volt cukorból, nem lehetett cukrot kapni – nagyapámék, a bodosi azt hiszem nem is volt kulák –, és az édesanyám öccse Brassóban dolgozott mint kőműves, onnan hozta a kenyeret, cukrot s amit bé tudott szerezni. Édesanyámat nem engedték, nagyapám jött át, édesanyám sokszor sírt, mert a teába nem tudott cukrot tenni. Ebbe' az első periódusba', amikor ki voltunk költöztetve. Volt amikor egy vagy két-három hónapban egyszer hazaengedték, de úgy hogy reggel elment s este kellett jelentkezzen a milícián.

A kollektívalakításkor azt csinálták, hogy a területeket megváltoztatták. Akik nem álltak be, azoknak a területei jobbak voltak, azt elvették, s a leghitványabb területeket adták helyette, s akkor ugyanannyi adót s kvótát szabtak ki, mint a jó területre. Azt mondta édesapám, hogy sokszor, ami lett, mindent bé kellett adni. Azon kívül, amit el tudtak dugni, egy kicsi búzát, állatot, de mindent be kellett adni. Olyan kvótát szabtak, hogy azt nem tudta teljesíteni. Az adójuk is többszörös volt.

Édesapámról azt írják a kuláklistán, hogy ellenséges magatartású volt. Pedig én őszintén mondom, hogy nem volt az, nem beszélt politikaellenes dolgokat, nem szerette, de nem beszélt, sose volt neki viszálya a vezetőkkel. Nem emlékszem ilyenre.

Mindenütt a befolyásosabb embereket, azokat próbálták megszegényíteni, hogy a többieket tudják bevinni a kollektívbe. Megbélyegezték, mások megijedtek. Édesapámat a legvégén avval győzték meg, hogy visszaadják a lakást. Becsületesek voltak, mert vissza is adták.

Akkor a nép szemébe’ azért voltál szálla, mert több földed volt. Akkor most, hogy visszakaptad azokat a területeket, most megint szálla vagy, de azt ők nem képzelik el, senki, mert én ezt mondtam, volt ilyen vitánk is az emberekkel, hogy... Mondom, figyelj ide: most képzeld el, hogy azt mondja neked valaki, hogy 24 órán belül el kell hagyd a lakást, oda mész, ahova akarsz, nem ajánlanak fel semmit. Azt, amit el tudsz vinni 24 óra alatt, s a többi marad. Mit csinálnál? Hogy élnéd át? Nem elég, hogy elvették az összes földet, mert azt a többinek is el, de hogy még a lakásból is ki kelljen menni! Nem biztos, hogy úgy megélnéd, hogy szívinfarktust nem kapnál. Én nagyon csodálkozom édesapámon, hogy ezt ő, legalábbis az én szememben, normálisan kezelte, vagyis sosem emlegette. Nyugodtan élte meg, ment, dolgozott.

A remény tartotta! Ez a remény, amit nekem mindig mondott, hogy ez csak ideiglenes elvétel, mert ő hitt a telekkönyvben.

Megalázás, az volt. Elhívták a gyűlésbe... ezt is onnan tudtam meg, hogy nem akart a kultúrházba bemenni.

Volt egy lakónk, az ő katonakollégájának a fia, ott nálunk lakott, s regutabál volt. Két hétig győzte édesapámat, hogy menjen el a bálba, hogy ne legyen egyedül. Nem akart oda menni. S nem tudtuk mi, hogy miért, aztán utána mondta meg édesanyám, hogy behívták a kultúrba, külön padra ültették s akkor felállították, hogy maguk mit keresnek itt, az ilyen reakciók, mondták, nem ülhetnek a többiekkel. Édesapám akkor felállott s annyit mondott, hogy hát ti hívtatok ide.

Aztán még egy másik érdekesség az, hogy meghalt a kollektíveknök, aki akkor volt, s hazahozták a temetésre. S nálunk az a szokás, hogy megköszönik a papnak a szolgálatát a család nevébe’. S édesapám nagy szónok volt, legalább ezer embernek a temetésén beszélt, s ott volt. Beszélgettek, pálinkáztak, s hát nem mond semmit. S a szomszédja,

aki Zoltánból került oda, egyszer mondja ez a bácsi, hogy Imre bácsi nem mondott semmit, hogy holnap a temetés hogy lesz. Arra úgy láttam – emlékszem vissza –, felháborodott egy kicsit, s azt mondta: te hallottad-e, fiam, hogy én valakinek a sírjánál rosszat mondtam? Hát nem, éppen ezért akartuk magát, mondta. Na figyelj ide, ennek jót nem tudnék mondani, s rosszat nem mondok! S így nem ment el erre a temetésre.

Ezek, ahogy visszaemlékszem, olyan szerényebb emberek voltak, nem voltak olyan nagy beszédűek, csak énszerintem bekerültek, mert kevesebb területük volt, s meggyőzték, beállították a pártba, s aztán nem tudtak kiállni. Ezekből egy volt, amelyikből kollektívelnök lett, a többiek ugyanúgy dolgoztak, mint édesapám, nem volt semmilyen beosztásuk. Egy kicsit gyengébbek voltak képzettségben. Emlékszem, édesapám sok brigádosnak megírta, amit kellett... Olyan esetek voltak, hogy a szénát összerakva le kellett köbözni, édesapám köbözte le. Emlékszem, hogy Temesvárra adták el a szénát, hosszú kaszaj volt, édesapám vette a cérnát s köbözte le. Fejben aztán úgy számolt! Volt jegyző is valamennyi ideig. Most kaptam meg a szalagot, Horthy, amikor jött, most nem tudom, hogy Vargyason fogadta-e vagy az útelágazásnál Rákos, Száldobos, Olasztelek felé, ahogy kimegyünk Vargyásból, oda most egy székely kapu van állítva, ott-e, vagy itt, de beszélt édesapám, fehér lovon volt ő is, fogadta Horthyt. Mikor megkaptam a szalagot, mondta édesanyám, hogy ezt azért dugta el, mert evvel fogadta Horthyt. Hát ugye jól tudott beszélni, s meg is tudta írni.

Jelent is meg tőle: megvan a *Megyei Tükör*ben, a lakodalmakra ő írta a szövegeket, ez megjelent, Seres András néprajzos közölte. Megvan az újság nekem. Többet írt, megvolt az általános szöveg, de azt mindig átírta az illetőnek a jellemzésére. A temetéseken is nagyon sokszor beszélt, s akkor felkészült, nem úgy, hogy most mondunk valamit. Otthon megírta a szöveget s betanulta.

Másnak nem mondta, de nekem többször igen, hogy ezt a területet vissza fogjuk kapni. S ott kell maradjunk, hogy vissza tudjuk venni. Ha elhagyjuk, akkor nem adják nekünk. Úgy gondolta, hogy ez egy szövetkezet, s akkor, akik maradnak a szövetkezetben, azok kapják vissza a területet, akik otthagyják, azok nem. Mert aki leadta az államnak, annak nem adták vissza. Őt ez a remény éltette. Többször

kérték, ajánlották az elnökséget, akkor hívták brigádosnak, ő azt mondta, hogy nem vállal semmit.

ÖSSZEFOGLALÁS

A kollektivizálás korszaka (1949–1962) a 21. század első negyedében lassan elhalványuló társadalmi tapasztalat és emlékezet: történelembe forduló idő. Nem kizárólag a hatalmi centrum döntötte el lefolyását, hanem a „fent” és a „lent” bonyolult kölcsönviszonyainak, a hatalom és a hatalmi célokkal szembenálló, védekező, a magántulajdonához végsőkéig ragaszkodó gazdatársadalom, illetve a hatalmi szándékot támogató, azt aktívan segítő lokális csoportok erőviszonyainak társadalmi terméke volt. Ö. Kovács József értelmezésében: „A kollektivizálás megrázó, kollektív és struktúraváltoztató társadalomtörténeti eseményné vált, amelynek következményei, traumái és tabusításai a viselkedést szabályozó tényezők lettek. Ugyanakkor feltétlenül utalni kell az erőszakos kollektivizálásra mint a politikai diktatúra társadalmiasításának egyik jelenségére. A hatásoknak mérhető materiális és immateriális elemei vannak, amelyek feltárása még jelentős társadalomtudományi feladat.”²⁷

Ritkán szokták hangsúlyozni, de a közösségi tapasztalat része, hogy a kollektivizáló hatalom eszközei – erőszakszervezetei, elnyomó, a magángazdaságokat kiszipolyozó gépezete, agresszív propagandája – mellett a kommunista pártvezetés célkitűzéseit támogató, lojális társadalmi csoportok is jelentős tényezői voltak a végül sikerre vitt kollektivizálásnak. A forrásainkból kirajzolódó viszonyok, viszonyulások arra engednek következtetni, hogy a hatalom céljainak társadalmi támogatottsága a lokális miliókben nem volt következetes gyakorlat. Előfordult, hogy a helyi káderek bizonytalankodtak, passzívak voltak, vagy színlelték, hogy együttműködnek a hatalommal az utasítások, követelések megvalósításában. A rajoni vezetők, agitátorok gyakran vádolták a községek néptanácsi képviselőit és a végrehajtó bizottsági tagokat a „pártos magatartás hiányá”-val.

Fogyatkoznak, távoznak az életből azok a történeti ágensek, akiknek tapasztalatattörténetei a kor viszonyaiba ágyazódtak. Nem mellőzhető

27 Ö. Kovács József: „Sűrített népnevelő”. A kollektivizálás tapasztalatattörténetei (1958–1959). *Korall*. Társadalomtörténeti folyóirat, 10. évf. (2009. július) 36. sz. 52. p.

kutatói feladat, hogy „egy-egy történelmi időszak magatartási kódjait, a cselekvéseket indukáló körülményeket valamiképpen meg kell fejteni, különben egy idő után a még élő kortársak egy része sem érti meg azokat.”²⁸ „A múlttal való tudatos szembenézés nemcsak elkerülhetetlen feladat, de bizonyos szempontból gyógyító hatású is lehet, hiszen a brutalitások és félelmek emlékképének közelívé tétele sajátos módon el is távolít, valamilyen módon fel- és átdolgozhatóvá teheti a traumákat... Ehhez azonban az »igazság« megnevezése kell, ami bármilyen megbocsátás és megbékélés alapja lehet.”²⁹

A kutatásban felbukkanó múltbeli eseményekre azonban olykor több – írott és szóbeli – forrásból is eshet fény, és megtörténhet, hogy egy-egy megrendítő tapasztalat, megrázó tragikus esemény meg- és átélése egyaránt megadatik a kutatónak és az olvasóknak.

Vihar előtt, 2021
(100 x 100 cm, akril, olaj, vászon)

28 Ö. Kovács József: *A paraszti társadalom felszámolása a kommunista diktatúrában. A vidéki Magyarország politikai társadalomtörténete 1945–1965.* Budapest, 2012, Korall, 14–15. p.

29 Uo. 21.

Szabó Á. Töhötöm

POLITIKAI ÉS ETNIKAI HATÁROK
DÉL-ERDÉLYBEN: FAKULÓ ETNIKAI MOZAIK
A KIS-KÜKÜLLŐ TÉRSÉGÉBEN¹

BEVEZETÉS

Kelet-Európa és Kelet-Közép-Európa utóbbi száz-százötven éves, mozgalmas történetének része a politikai rendszerek, rezsimek akár gyors változása és ezzel együtt az országhatárok mozgatása. Már-már anekdotaszerű a kárpátaljai magyarok egy részének az esete, akik éltek az Osztrák–Magyar Monarchiában, aztán Csehszlovákiában, aztán Magyarországon, a Szovjetunióban és végül Ukrajnában (és hogy a történelem zajlása hol áll meg, azt nem is lehet tudni).² És mindeközben nem mentek sehová. De még egy erdélyi, székelyföldi magyar is több ország állampolgára lehetett, mindenféle térbeli mobilitás nélkül. Személyes történeteink is kötődnek ehhez: anyai nagyapám úgy született magyar állampolgárnak, aztán lett román állampolgár, aztán újra magyar állampolgár és végül megint román állampolgár, hogy közben szűkebb szülőföldjét, a Nyikó mentét alig hagyta el. És miközben egyes esetekben a rezsimváltás és az új határok felállítása a mindennapi életben alig és lassan észrevehetően jelenik meg (például az első világháborút követő államhatalom-váltásnak a székelyföldi életmódban, mindennapi életben csak elhúzódva mutatkoztak meg a hatásai), más esetekben a határok kialakítása – akár a határ fizikai közelsége okán is – szinte azonnal és radikálisan borítja fel az emberek mindennapi életét. Például azzal, ha erőforrásaiktól, földjeiktől, vállalkozásuk helyszínétől, a család és rokonság egy részétől vágja el őket – amire szintén sok példát lehet találni.

-
- 1 A tanulmány első, nagyon kezdeti fázisban levő változata azonos című előadásként hangzott el a *Határok, határmentiség a Kárpát-medencében* című, az MTA BTK Néprajztudományi Intézete által 2014. szeptember 18-án szervezett konferencián.
- 2 A 2022 februárjának végén kirobbant orosz–ukrán háború szomorú és ijesztő valósággá tette újra ezeket a kérdéseket. A tanulmány nem tud és nem akar ezekkel a kérdésekkel foglalkozni.

Ebben a tanulmányban a fenti kérdéskörből kiindulva, és mintegy a tavalyi, szintén e folyóiratban megjelent írás³ más perspektívájú folytatásaként, ekként szintén az akkor vizsgált régióban, a Kis-Küküllő menti Bonyhán és környékén az országhatárnak és a rezsimváltásnak – illetve a rezsim folytonosságának, hisz itt a politikai hatalom átrendeződése nem történt meg – a helyiekre gyakorolt hatását, és ennek hosszabb távú hatását, az etnikai tudatba való beépülését vizsgálom. A vizsgált terület tehát kívül maradt a „kis magyar világon”, ám a tény, hogy az országhatár épp az északi határán húzódott, tehát az akkori Magyarország egy nagyobb gyaloglással elérhető közelségbe került, befolyásolta a helyiek életét. Akkor és utána is.

Amint a tanulmány párja, a korábban a falu nemesi családjáról, a Bethlen családról írott munka is az események és a leírás szintjén túl azt is firtatta, hogy mi van ezek után vagy mögött, hogyan vizsgálható a nagy történelem és a kis, helyi történetek vagy élettörténetek kapcsolata, úgy ezt az írást is hasonló törekvések mozgatják, és a nagynak a jelenlétét vizsgálja a kicsiben, illetve azokat az értelmezéseket, amelyek a két történelemnek a találkozásánál kialakulnak. Ebben a kontextusban a kérdéskörhöz tartozik az, hogy egymásra tevődnek-e az állami-politikai és etnikai határok, illetve az, hogy az újonnan formálódó állam milyen gazdasági, politikai és etnikai-nemzeti eszközkhöz nyúl a saját rezsimjei kialakítása érdekében és hogy ezek a mindennapi életben hogyan jelennek meg.

A tanulmány érvelése szerint, összhangban az etnicitás kutatásának mai fősodrával, az etnicitás konstrukció eredménye. De ugyanezen érvelés szerint nem csak az etnikai határ alkudható, hanem azok a keretek is, amelyek befolyásolják. Esetünkben – mint látni fogjuk – a szigorúan meghúzotttnak tűnő államhatár is része volt ezeknek az alkufolyamatoknak. A mindennapi élet gyakorlatait nem lehetett olyan könnyen fölülírni. Vagyis a tanulmány a figyelmet arra a kérdésre is ráirányítja, hogy az alkudható határ mint fizikai elválasztóvonal az etnicitás megkonstruálásának későbbi folyamataiban milyen szerepet játszik, mint ahogy arra is – nem feltétlen új felismerésként vagy meglepetésként –, hogy a határnak a közelsége, vagy a határ által

3 Szabó Á. Tőhötöm: Nagy történelem, kis történetek és hatalmi dinamikák: a 20. század változásai a helyi közösségek szintjén. A bonyhai Bethlen család példája. *Székelőföld*, XXV. évf. (2021. június) 6. sz. 105–120. p.

kirajzolt politikai rendszer időbeni kiterjedése hat jobban azokra a mindennapi gyakorlatokra, amelyeknek a vizsgálatát szintén beemelem ebbe az elemzésbe.

Az állam működése szinte minden esetben – de legalábbis a 18. századi központosított, abszolutisztikus államok szerveződése óta – magában foglalja a szubjektumok (esetenként) totális ellenőrzésének a szándékát. Az államhatár ennek az ellenőrzésnek egy kifejezetten kényszerítő erejű, koercív eszköze. Ezt a kelet-európai szocialista rezsimek állampolgárai igen élesen tapasztalták meg. Ugyanakkor a határok nem csak az állam kényszerítő erejét, hanem az állampolgárok készségeit, rugalmasságát, a James Scott-i értelemben vett *métist* is megmutathatják.⁴ Ebben az értelemben állítom, hogy a határ egy alkufolyamatnak is egy része, és hogy minél erősebben védett egy határ, annál nagyobb virtus és a hatalommal szemben végrehajtott tett áthatolni rajta.

A FALURÓL ÉS A TEREPKUTATÁSRÓL

Bonyhát és térségét korábbi munkáimban részletesen bemutatam.⁵ Ugyanezekben a helyeken a terepkutatásról és annak részleteiről és dilemmáiról is beszéltem.⁶ Itt tehát csak néhány nagyon fontos, a keretek megértése szempontjából elengedhetetlen információt sorolok fel.

Bonyha egy etnikailag vegyes, románok, magyarok és romák (cigányok) lakta falu, községközpont a Kis-Küküllő mentén. A legutóbbi, 2011-es népszámláláskor nagyjából 2000 lakosa volt a következő etnikai megoszlással: 42% roma, 31% magyar és 27% román. A felsorolás, miszerint románok, magyarok és romák lakják a falut, a megszokáson kívül a hatalmi és gazdasági pozíciók elosztását is tükrözi. A románok és a romák jelenléte a 17–18. századtól dokumentálható. A faluban

4 Scott, James C.: *Seeing Like a State: How Certain Schemes to Improve Human Condition Have Failed*. New Haven, 1998, Yale University Press.

5 Szabó Á. Töhötöm: *Gazdasági adaptáció és etnicitás. Gazdaság, vidékiség és integráció egy erdélyi térségben*. Kolozsvár, 2013, Kriza János Néprajzi Társaság – Nemzeti Kisebbségkutató Intézet; Szabó 2021, 105–120. p.

6 Szabó Á. Töhötöm: Hogyan (ne) gyűjtsünk fát az erdőben? Egy erdei „séta” tanulságairól. In Dobák Judit – R. Nagy József (szerk.): *Docendo discimus. A 60 esztendő Kotics József köszöntése*. (A Kulturális és Vizuális Antropológiai Tanszék Könyvei, 13.) Miskolc, 2020, Miskolci Egyetem BTK Kulturális és Vizuális Antropológiai Tanszéke, 363–371. p.

éltek zsidók és örmények is, az emlékezetben még fellelhető a velük kapcsolatos tudás. A környéken, így Bonyha község néhány kisebb településén is, jelentős szász közösségek éltek. A szászok, zsidók, örmények eltűnésére használtam – román antropológusok nyomán⁷ – a fakuló etnikai mozaikszerkezetet.

A faluban legalább négyszáz évig (1545–1946) jelen volt az Erdélyben kiemelkedő jelentőségű Bethlen család egyik ága, akik két kastélyt és jelentős birtokokat is magukénak tudhattak. A család jelenlétének fontossága ma is érzékelhető.⁸

Bonyhán 2009 és 2012 között, illetve 2014-ben folytattam néprajzi antropológiai terepmunkát, amelynek keretében résztvevő megfigyelést végeztem, interjúkat rögzítettem, beszélgettem az emberekkel, illetve 2014-ben egy háztartásfelmérésre és két fókuszcsoportos interjúra is sor került.

HÁTTÉR: HATÁRMÓDOSÍTÁS ÉS EGY ÚJ HATÁR MEGHÚZÁSA

A II. bécsi döntést követően, 1940 őszén magyar csapatok vonultak be Észak-Erdély településeire. A városok és a falvak küldöttségei fogadták őket, korabeli beszámolók szerint örömmámorban úszott a (magyar) lakosság.⁹ Észak-Erdélyre mint megmentett területre tekintettek a magyar döntéshozók és a magyar lakosság is. Azonban ez a megmentés nem volt atrocitásoktól mentes¹⁰, és – ami számunkra még fontosabb – nem is volt teljes körű: hisz az I. világháborúban Romániához csatolt területnek csak egy része – vagy ha úgy akarjuk: töredéke – tért vissza Magyarországhoz. S ugyan a visszacsatolt terület kiterjedt a hagyományosan magyarnak tartott régiókra (Szatmár és Partium, Szilágyság, Kalotaszeg, Székelyföld) és Észak-Erdélyben a magyarok aránya jelentős volt, egyrésről Észak-Erdély etnikai össze-

7 Stroe, Monica: Heterorepresentations of Saxonness and their Political Meanings in Transylvania. In *European, National and Regional Identity: Proceedings of the international conference European, National and Regional Identity, Oradea 24–26 March 2011*. Oradea, 2011, Editura Universităţii de Vest din Oradea, 195–209. p.

8 Szabó 2021, 105–120. p.

9 Hámosi Péter: Határváltás és emlékezet szatmári és máramarosi interjúk alapján (Észak-Erdély 1940–1944-ben). In Czoch Gábor – Fedinec Csilla (szerk.): *Az emlékezet konstrukciói. Példák a 19–20. századi magyar és közép-európai történelemből*. Budapest, 2006, Teleki László Alapítvány, 211–212. p.

10 Illésfalvi Péter: „Édes Erdély itt vagyunk...” Az 1940-es erdélyi bevonulás során történt atrocitásokról. *Pro Minoritate*, 2004. tavasz, 58–77. p.; Oláh Sándor: Magyar görög katolikus „románok”. *Regio*, 4. évf. (1993) 2. sz. 99–120. p.

tétele továbbra is problémát jelentett a magyar közigazgatásnak, másrészt jelentős számban maradtak magyar közösségek Dél-Erdélyben. Illetve a határ nem egy esetben átvágott hagyományos régiókat és a mindennapi életekben is változást okozott: Kalotaszeg és Aranyosszék, illetve Mezőség Kolozsvár közeli, de Romániában maradt részeiben a határral kapcsolatos narratívák sajátosan képezik le az ekkor meghúzott és négy évre állandósult új adminisztratív és politikai határ jelentőségét.¹¹

Dél-Erdély és a dél-erdélyi közösségek nem tértek vissza, a magyar honvédség dicsőséges bevonulása, a népviseletes és díszkapus fogadtatás elmaradt. De ami még ennél is fontosabb: az új határnak és az új politikai berendezkedésnek a hatása a dél-erdélyi magyarságra. Nem túlzás talán azt állítani, hogy ez a négy év radikálisabban változtatta meg a Romániában maradt magyar közösségeket, mint a királyi vagy később a szocialista Románia asszimilációs és/vagy integrációs törekvései. Ahogy az észak-erdélyi magyarság eufóriával, bizakodva és reményként, úgy a dél-erdélyi döbbenettel és kataklizmaként élte meg az új határ kialakítását.¹² Dél-Erdélyből jelentős exodus indult meg Észak-Erdély vagy a trianoni Magyarország felé¹³ és a terület – különösen a nagyobb városok – magyar etnikai közösségei olyan veszteségeket szenvedtek, amelyek hatása máig érzékelhető. Kis-Küküllő vármegye magyar lakossága egy drámai hangú, Teleki Pál miniszterelnökhöz címzett levélben kérte például a közösségi optálás lehetőségét, vagyis azt, hogy a vármegye ebbéli óhaját kifejező magyarságát ne egyénileg, hanem közösségileg és minden ingó vagyonával együtt telepítsék át Szilágy vagy Szolnok-Doboka vármegyékbe.¹⁴

A két világháború közötti királyi Románia – az I. világháborút lezáró békeszerződések vagy az azt közvetlenül megelőző időszakok ígéretei ellenére – sem/nem volt különösebben türelmes a nemzeti kisebbsé-

11 Fülemile Ágnes: Történeti idő és emlékezés egy két nemzetiségű kalotaszegi községben. *Regio*, 7. évf. (1996) 1. sz. 64–86. p.; Keszeg Vilmos: Határ, határmódosítás, határátlépés. Történetek a kisebbségi sorsról. *Néprajzi Látóhatár*, XIII. évf. (2004) 3–4. sz. 41–86. p.

12 Balogh Béni, L.: Bevezető. A dél-erdélyi magyar kisebbség 1940–1944 között. In uő. összeállította: *Kiszolgáltatva. A dél-erdélyi magyar kisebbség 1940–1944 között*. Csíkszereda, 2013, Pro-Print Könyvkiadó, 19–20. p.

13 Lásd például Szabó Béni, a Romániai Magyar Népközség Brassó megyei elnökének levelét Teleki Pál miniszterelnökhöz. In Balogh 2013, 119–122. p.

14 Balogh 2013, 117–118. p.

geivel szemben, a román nemzet megeremtését minden eszközzel folytatta.¹⁵ A kisebbségek, és különösen a magyar kisebbség elleni intézkedések között elsőként kell megemlítenünk azokat a törvényeket, amelyek az 1921-es földreformot szabályozták, és amelyeknek a célja a magyar egyházi és nemesi nagybirtok megszüntetése és a román középparaszti, kisparaszti réteg megerősítése volt.¹⁶ Ennek és az új állami rezsim intézkedéseinek a hatása Bonyhán is érzékelhető volt: a grófi birtok jelentős részét ekkor elvették. A rezsimváltásnak máshol, a mindennapi emberek életében is érzékelhetőek voltak a hatásai: az iskolai oktatás nyelve a román lett, a magyar nyelvnek a használatát még szünetekben is tiltották.¹⁷ Az új román állam tehát gazdasági és (kultúr)politikai eszközöket is bevetett, hogy a nemzetállami formációt, a politikai és az etnikai-nemzeti határ egybeesését megerősítse.

Amíg Észak-Erdély számára az 1940-ben újonnan meghúzott határ a szabadságot, a visszatérést jelentette, úgy Dél-Erdély számára – még akkor is, ha a határ ténylegesen csak néhány kilométerre vagy egy-egy falu közvetlen közelében húzódott – a román nemzetépítés erőteljesebbé válása és a kisebbségekkel szembeni még nagyobb türelmetlenség vagy akár gyanakvás vált nyilvánvalóvá. Korabeli beszámolók zaklatásokról, fizikai túlkapásokról, a magyarokkal szembeni mindennapi és hatósági vegzálásokról adnak hírt.¹⁸ Lényeges kiemelnünk, hogy a határ és az a politikai rezsim, amelynek a határ meghúzása is része volt, hatással volt az emberek mindennapi életére. De az is nyilvánvaló, hogy a határ két oldalán az azonos etnikai közösséghez tartozók különbözően élték meg ezeket a hatásokat. És az is nyilvánvaló, hogy a bizonytalanság, a kitettség érzése nem csak Dél-Erdélyben volt általános: az Észak-Erdélyben maradt román lakosság ugyanúgy ki volt téve ezeknek a hatásoknak, mint a magyar lakosság Dél-Erdélyben.¹⁹ Még arról is tudunk, hogy a bécsi döntés hírére bonyhai román

15 Oláh 1993, 99–120. p.

16 Bíró Sándor: *Kisebbségben és többségben. Románok és magyarok 1867–1940.* Csíkszereda, 2002, Pro-Print Könyvkiadó; Szabó 2021, 113–114. p.

17 Szabó 2013, 45. p.

18 „A román hatóságok a magyar lakosságot állandóan zaklatták” – írja a marosvásárhelyi rendőrségen felvett jegyzőkönyvben, amelyet Szathmáry Géza magyarországi unitárius lelkész menekülése tárgyában rögzítettek. A jegyzőkönyv rekvirálásokról, éjjeli házkutatásokról, megfélemlítésről is beszámol. Balogh 2013, 185–186. p.

19 Keszeg 2004, 46. p.

család is délre menekült, és akkor tértek csak haza, amikor a határ valamennyire már stabil entitásként jelent meg az életükben. „De elfelejtettem mondani, hogy akkor volt a háború. És a háború idején a testvéremnek szörnyű fájdalmai voltak. Elmenekültek oda Gógánba és ott a falvakba, le Medgyes fele az erdőbe... és amikor... nem szabadott zajt csapniuk, a szájára tapasztották a kezüket...” (férfi, 1947)

AZ ORSZÁGHATÁR: STABILITÁS VAGY FLEXIBILITÁS?

A fizikai térben történő elválasztás, az emberi közösségek terének és a kultúrájának az elkülönítése a természettől, az egyes közösségek életterének a kijelölése és ennek a térnek és a tért körbeölelő határnak a folyamatos újratermelése az emberi közösségek működésének az egyik sajátos velejárója.²⁰ A törekvés különböző szinteken figyelhető meg: a művelt terület gondozása, folyamatos tisztítása, az utak és ösvények karbantartása a természettől választja el az ember életterét. Az árkok, sáncok, a halmok, földhányások, az ezeken meghagyott fás-bokros sávok, a sövények, a kerítések, a kőből rakott falak, a falukapuk vagy határkapuk, vagy a természettől választják el az emberi élettereket, vagy a különböző funkciójú és/vagy tulajdonú területeket választják el egymástól. Kizárják a vadállatokat és az idegeneket, vagy bent tartják az állatokat a falu terében és nem engedik, hogy a növényi kultúrákban így kárt tegyenek. Korlátozzák az emberek és az állatok mozgását. A határnak a megléte, fenntartása és működtetése, a határtapasztalat: az emberi közösségek fontos jellemzője. Helyi közösségek gondoskodnak arról, hogy a határ kijelölését rituális keretek között is újra és újra megerősítsék, a közösségi emlékezet részévé tegyék: a határkerülés, a határkövek és halmok évenkénti megjelölése, a fiatal generáció ekkor történő emlékeztetése-beavatása a határt kézzel fogható, a térben sajátosan lokalizálható helyé teszik.²¹

A területének a határait minden politikai formáció kijelöli – hasonlóan a kisebb egységekhez, falvakhoz, városokhoz –, hisz fontos tudnia neki is és az alattvalóknak vagy állampolgároknak is, hogy meddig

20 Appadurai, Arjun: A lokalitás teremtése. *Regio*, 12. évf. (2001) 3. sz., 3–31. p.; Keszeg 2004, 42–43. p.; Szilágyi Levente: *Csanáros és Vállaj kapcsolatainak változása a 20. század folyamán a magyar–román határ kontextusában*. Budapest, 2015, MTA BTK Néprajztudományi Intézet.

21 Appadurai 2001; Keszeg 2004

terjed az adott politikai formáció joghatósága. A történelem folyamán vannak esetek azonban, hogy a határ inkább egy széles sáv, gyeptű, egyfajta senki földje, amely az emberek tényleges mozgását nem tudja megakadályozni. Viszont a modern államok határa, egy meghatározott és világos térbeli kiterjedéssel rendelkező politikai, társadalmi és gazdasági egység határa a létrehozó szándékai szerint a fizikai térnek egy sajátos sűrűsödési (vagy épp kiüresedési) pontja.

A határ extrém esetben lehet egy több ezer kilométer hosszú fal. Vagy erődítmények, halmok, utak sajátos hálózata, ahonnan az ellenséges területeket figyelni lehet. Az ókori birodalmak – például a Római Birodalom – egyik törekvése a határaik kijelölése és védelme volt. A középkori Magyar Királyság a határát az erősödő török fenyegetéssel szemben végvárrendszer kiépítésével szándékozott megerősíteni. A modernizálódó, a személyek mozgását és a kereskedést, az áruk forgalmát egyre inkább kontrolláló államok egyre inkább érdekelték voltak a határaik kijelölésében, határszakaszok ellenőrzésében, be- és kilépési pontok felállításában. A határok azonban a legtöbb esetben mégsem átjárhatatlanok: kereskedők, csempészek, emberkereskedők, a határ túloldalán ügyes-bajos dolgaikat intéző emberek folyamatosan átkelnek rajta. Törvényesen vagy törvénytelenül.²²

Az országhatár mind szervezeti-politikai értelemben, mind az egyéni, mindennapi életek szintjén evidenciaként jelenik meg.²³ A hatalom kifejezett érdeke, hogy ezt az evidenciát az egyének ne kérdőjelezzék meg. Mint ahogy a falusi fiatal legényeket a határköveken történő megveretésük, úgy az ország felnövő generációit az iskolai osztályok falára kitűzött térképek, az országhatárok által körbezárt földrajzi egységről való tanulás, a földrajzi egység történelmének megteremtése és elsajátítása emlékezteti ezekre az evidenciákra.²⁴ Egy egymással szolidáris, a hatalommal szemben pedig lojális közösség létrehozása és folyamatos újratermelése történik meg.²⁵ Az országhatár tehát – látszólag – rendkívül stabil. A hatalomnak érdeke, hogy a lojális szubjektumok elfogadják azokat a törvényes kereteket, amelyeket az

22 Nagy Botond: *Mercur a keleti végeken: határszéli gazdasági környezet és üzleti modellek a dualizmus kori Háromszéken (1867–1918)*. Kolozsvár, 2021, Erdélyi Múzeum-Egyesület – Kriterion Könyvkiadó.

23 Keszeg 2004, 43. p.

24 Appadurai 2001; Keszeg 2004

25 Appadurai 2001

országhatáron belül mindenki elfogad, ebben az értelemben tiszteljék azokat a fizikai határokat, amelyeket kijelöltek számukra és csak törvényes keretek között lépjenek át ezeken a határokon.

Azonban, ha közelebbről megnézzük, az államhatár, az országhatár nemcsak az elválasztásnak, hanem az áramlásnak is a helyszíne.²⁶ És miközben a határok stabilitása legtöbb esetben nem kérdőjelezhető meg, a mindennapi gyakorlatok szintjén ezek mégis folyamatosan megkérdőjeleződnek. Ebben az értelemben állítom, hogy az országhatár mégiscsak flexibilis és bizonyos mértékig alkudható: a mindennapi ember perspektívájából szemlélve földrajzi-fizikai értelemben rendkívül stabil, hiszen nincsenek eszközei a megváltoztatására, de társadalmi-gazdasági értelemben flexibilis, mert meg lehet találni a módját annak, hogy javakat és embereket áramoltatni lehessen rajta keresztül.

Az országhatárok stabilitásának kérdéséhez még egy fontos szempont tartozik hozzá: az országhatár két ország közötti *status quo* eredménye. Legtöbb esetben nemzetközi szerződések is garantálják. Azonban konfliktus esetén, háborúk és fegyveres konfliktusok következtében, nemzetközi szerződések újragondolása következtében megtörténhet az, amire a mindennapi embereknek nincsen ráhatása: evidenciaként kezelt országhatárok akár egyik napról a másikra is megváltozhatnak. Máshol húzzák meg őket, ezzel pedig a határok által hordozott konfliktusokat és lehetőségeket térben áthelyezik. „A határmódosítás hosszú időn keresztül konfliktushelyzetet, etnikai szituációt állandósít, a határmenti zónák az állampolgárok számára ellentétes lehetőségeket kínálnak fel.”²⁷ Egy ilyen, újonnan meghúzott határ alapértelmezetten nem tud egyből stabilként viselkedni. Az általa elválasztott közösségek kapcsolatrendszereit gyökeresen megváltoztatja, de ezeket teljesen átírni nem tudja: az újonnan meghúzott határokon az átjárást biztosítani kell, hisz családokat, élettereket, gazdasági vállalkozásokat vág ketté, megművelt földeket választ el a háztartások-

26 Keszeg 2004, 44. p.; Szilágyi 2015, 23–24. p.; Turai Tünde: Határjárók és határ mellett élők. Hármashatár-helyzet Magyarország délnyugati, délkeleti és északkeleti térségében. In Turai Tünde – Mészáros Csaba (szerk.): *Hármas határok néprajzi nézetben*. Budapest, 2015, MTA BTK Néprajztudományi Intézet, 12. p.

27 Keszeg uo.

tól.²⁸ A határ tehát a mindennapi emberek mozgását teljesen korlátozni nem tudja.

Ebből a mozgásból és áramlásból fakad, hogy a határra úgy is lehet tekinteni, mint (gazdasági) erőforrásra: emberek élnek meg vagy tesznek szert gazdasági előnyökre abból, hogy más embereket vagy az árut mozgatják a határon keresztül. A határ két oldalán található állami rezsimek egyes gazdasági területekhez való viszonyulása az áruknak más és más, akár gazdasági, akár szimbolikus jelentést biztosít: például a farmernadrágnak egészen más jelentése volt a szocialista Románián kívül, mint bent az országban. És ennek hosszú története van az Osztrák–Magyar Monarchia határain folyó tranzakcióktól kezdve²⁹, a szocialista Románia kishatárforgalmi gyakorlatain át³⁰ az – orosz–ukrán háborút megelőzően – ukrán–magyar határ mellett zajló üzemanyag-, cigaretta és embercsempész tevékenységekig.³¹ A jelenség ugyanakkor nem korlátozódik Kelet-Európára: kulturális antropológiai munkák a kérdést sok helyen fókuszban tartják. Itt példaként csak két munkát említünk: Argentína, Paraguay és Brazília³² vagy az Oroszország, Kína és Mongólia³³ közti hármashatár térségében folyt kutatások esetében az állam szerepe, a bizalom működése is részét képezi ezeknek a vizsgálatoknak.

HATÁR ÉS EGYÉNI SORSOK: A HELYI HATÁRTAPASZTALATOKRÓL

Egy újonnan meghúzott országhatár, a határmódosítás *par excellence* példája annak, ahogy egy politikai döntés közvetlenül és szinte azonnal hat a mindennapokra is, különösen a határ közvetlen közelében

28 Fülemile 1996; Szilágyi 2015

29 Nagy 2021

30 Chelcea, Liviu: A hiány kultúrája az államszocializmus idején. Áruk, fogyasztók és stratégiák egy román faluban a nyolcvanas években. *Replika*, 2000, 39. sz. 135–157. p.

31 Borbély Sándor: *Informális gazdasági stratégiák és hétköznapi politikai gyakorlatok Kárpátalja határvidéki régiójában az államszocializmus és a posztszocializmus éveiben*. Debrecen, 2021, Doktori értekezés a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Doktori Iskolájában.

32 Jusionyte, Ieva: *Savage Frontier. Making News and Security on the Argentine Border*. Oakland, 2015, University of California Press.

33 Humphrey, Caroline (szerk.): *Trust and Mistrust in the Economies of the China-Russia Borderlands*. Amsterdam, 2018, Amsterdam University Press.

található településeken.³⁴ Az 1940-ben meghúzott határ – mint ahogy azt a korábbi részekben villanásszerűen felmutattam – sok esetben felforgatta a közvetlenül mellette található települések életét, de akár a határtól távolabb található dél-erdélyi települések életére is hatott. Bonyhán az állami-politikai rendszer – Észak-Erdéllyel ellentétben – nem változott. Ráadásul Magyarország és Románia 1940 ősztől a tengelyhatalmakhoz csatlakoztak, tehát ugyanazon az oldalon álltak egészen 1944. augusztus 23-áig, Románia kiugrásáig. A háború előrehaladásával mégis egyre több helybéli magyar férfi döntött úgy, hogy – a román hadseregbe történő sorozást elkerülendő – átszökik a közeli Magyarországra. Az országhatár tehát része lett a sokszor kalandos fordulatokat is magában rejtő egyéni sorsoknak és az azokról szóló narratíváknak.³⁵ A nagy történelem részévé vált az egyéni élettörténetnek.³⁶

A helybélieknek, a bonyhai és a környékbeli magyar lakosoknak – és elsősorban a román sorozás elől menekülő férfiaknak – valójában nem kellett egyebet tenniük, mint az amúgy is ismert környezetben átsétálni a másik oldalra: a történetekben semmiféle bonyodalomra nem történik utalás, nagy természetességgel mondják, hogy *itt mentünk keresztül Héderfájánál*. Egyik történet arra is utal, hogy a héderfáji csordapásztortól kaptak segítséget. Arról is beszámolt az egyik interjúalany, hogy hétvégén hazaszökött, aztán hétfőn hajnalra megint visszament Magyarországra. Az államhatár tehát valamilyen mértékben átjárható volt. Illetve az államhatár hátrányokat és előnyöket is megjelenített, láthatóvá tett. A déli oldalon, néhány kilométerre a határtól egy bonyhai magyar legénynek hátránya származhatott etnikai hovatartozásából. De ha vállalta a kockázatot, akkor Észak-Erdélyben az etnikai hovatartozása már semleges volt vagy egyenesen előnyt képezett.

A történetek viszont nem mindig heroikusak: az otthon maradt asszonyoknak szembe kellett nézniük azzal, hogy férfi nélkül kell átvészelnük ezt az időszakot, maguknak kell gondoskodniuk a gyerekekről, idős szülőkről (pontosabban a férj szüleiről). Nem meglepő

34 Fülemile 1996; Szilágyi 2015

35 Keszeg 2004

36 Szabó 2021

módon a háborút és a férj átszökésének a történetét a gyerekek születésének az elmesélésével keretezik.

„Negyvenben született egy fiam már. (...) Avval lakom én most. S azután két évre született a lányom, s béállott az az idő, hogy háború volt. S az uram elment túl Magyarországra. Öt évig nem láttuk egymást. Mikor a kisebbik leányom született... szóval a leányom született, két hetős volt, s itt maradtam a két vénnel s a két gyermekkel.

[Szóval az ura átszökött Magyarországra... s ott katonáskodott...]

Átszökött, igen, Nyárádremetén szolgált. S onnét aztán kihelyezték Csanálosra. S azután fogságba került Ausztriába. S aztán mikor vége lett a háborúnak, 1945-ben került haza november 12-én, pont Szent Márton napján.

[De akkor a magyar hadseregben nem katonáskodott?]

De, a magyar hadsereget menekítette Csanálosról, a szekerekkel húzódtak vissza. Mert jöttek az oroszok. S akkor már bé kellett... s menekített, s akkor aztán azt mondták, hogy aki akar, marad angol fogolynak s aki akar menni, orosz fogolynak. S ő úgy volt, hogy angol fogolynak...” (nő, 1921)

A következő történet mesélője igen fiatalon került el a falujából szolgálóként. Több helyen is szolgált, aztán 1940-ben hazatért a faluba és férjhez ment. Első gyerekük, egy kislány születése után nem sokkal, tehát valamikor 1942-ben (mint az előző történetben is) a férje, több társával együtt átszökött Magyarországra.

„Aztán negyvenbe’ hazajöttem, s férjhez mentem. 1940-ben. S férjhez mentem, s 1941-ben született a leánkám. A nagyobbik leánkám. Aztán kitört a háború... mikor... a leánka született, 41-ben... s negyvenben volt az esküvőnk, s negyvenegy szeptember 5-én született a leánkánk. Aztán kitört a háború, s amikor a leánka hat hónapos volt, összeegyeztett sok fiatalember a faluban, s átsöktek. Mert akkor osztán Vásárhely Magyarországhoz tartozott. Átsöktek Magyarországra, nem akartak menni a háborúba. Aztán ott voltak több ideig, amíg lejárt a háború. S azután hazakerültek. (nő, 1920)

Az interjúnak külön érdekessége, hogy a beszélgetésnek ezt a részét egy fénykép³⁷ indította el. Az Erzsébetvárosban³⁸ készült fotón az interjúalany látható a kislányával az ölében. A fénykép emlékek is, de elsősorban kommunikációs céllal készült: a határon átszökött, a Marosvásárhely mellett szolgáló férjének küldte, hogy legyen egy emléke a családról, és hogy jelezze neki: jól vannak.

A következő történet nemcsak a határátlépésről mesél, hanem az azt követő évek során szerzett tapasztalatokról is, arról, hogy az interjúalany hogyan találkozott az idegenséggel, hogyan boldogult ebben a világban.³⁹ Az akkor fiatal mesélőnek elege volt a falusi munkából, így a nagy többséggel ellentétben, akik átlépték a határt és Marosvásárhelyen vagy a környéken maradtak szolgálni, ő tovább ment, és Kolozsváron állt be kereskedősegédnek. Innen sorozták be, és aztán a hátráló fronttal menekült egészen Nyugat-Magyarorszáig, Ausztriáig és Németorszáig. Ott volt hadifogoly, és onnan került haza: az államhatáron való átszökését követően már egy másik állam szabályai vonatkoztak rá, egy másik állam sorozta be és tekintette őt a háborúban felhasználható, bevethető erőforrásnak.

„Osztán amikor 16-17 éves voltam, elmentünk Magyarországra. Elszöktünk... itt mentünk keresztül Héderfájánál. Akkor elmentem 17 évesen, s nem jöttem vissza, csak öt év múlva. Addig oda voltam.[...]

Először Vásárhelyre mentem, de én nem akartam Vásárhelyt maradni. Mert mindenki itt maradt szolgálni. Lőrincfalva, ez a falva... engem már... én már annyit dolgoztam gyermekkoromban az istállóban, s mindenhol, én már meguntam. (...) s aztán elmentem egy kereskedőhöz, ott dolgoztam nála... Kolozsváron. [...] akartam, hogy legyen szakmám. [...]

Katona is voltam, voltam a fronton. [...] Nem hívtak be minket, a menekülteket, csak negyven... negyvennégy... negyvenhárom végén. Akkor

37 A beszélgetőtársak, interjúalanyok fényképekről történő beszéltetése sok esetben oldhatja a feszültséget, segítheti a beszélgetést és mnemotechnikai eszközként is hasznos lehet.

38 A korban a térség egyik központja (ezt a funkcióját később fokozatosan elvesztette), jelentős örmény polgári közösséggel, ahol az interjúalany korábban szolgált is.

39 Szabó Á. Töhötöm: Lokális közösségek? Helyi kapcsolatok, kimozdulási gyakorlatok és idegenségtapasztalat a falusi társadalomban. *Ethnographia*, 2016, 127 (1). 79–93. p.

behívtak hogyhívjákra... nem Esztergom, hanem hogy hívják, ahol katonáskodtunk. [...]

Kolozsváron ott ültem egész negyvenötig, amíg kihirdették... amíg jöttek a muszkák. [...] s akkor jöttek az oroszok, s el kellett menekülni. Elmentünk 44 végén, azt hiszem. [...] elmenekültünk, szekérrel mentünk egész Budapestig. Nem Budapestig, hanem ahogy mondják, a Dunakanyarig. [...]

Hát akkor aztán negyvenhétben [jött haza]. Sokfelé voltam fogságban... lássa, le akartam írni magamnak, hogy ne felejtsem el... mert én tudom, hogy hol voltam... voltam Heidelbergben... akkor voltam egy másik városban megint... de csak mind úgy voltam egy kicsit, s akkor elengedtek... s aztán mind szabadon voltunk. Én legalábbis mind úgy voltam, egy jó darabig.”

Hazafelé indulása és az utazás újabb megpróbáltatásoknak, bizonytalanságnak tette ki. Közben a határok újra átrendeződtek, újabb érdekszférák jöttek létre, és a mindennapok emberének ehhez is igazodnia kellett. Az a hír járta a hazafelé tartó hadifoglyok között, hogy a határon átszökött volt magyar katonákat a szovjet csapatok munkatáborba viszik, így még várakoznia kellett Budapesten:

„Bécsig jöttünk s ottan ültünk két hétig... mert nem jött az orosz komándánt. Nem jött a vagonokra... hogy vigyen ki ő Pestre. Ott kellett álljunk az amerikai zónában, amíg küldték [...] aztán egy éjszaka, nem tudom, hogy milyen nap volt... aztán éjszaka hallottuk, hogy megindultunk s felmentünk reggelre... fenn voltunk Pesten. S akkor kiszálltunk, ott várt egy román vonat... egy vonat ottan... és, na, lehet hazamenni... de nekünk ki volt jöve az izé oda... a vasútállomásra a sínek közi. Na, maga honnan jött? Innen s innen, igen. Szökött? Igen. Na, maga nem megy haza most, ne menjen haza, mert elviszik Oroszországba. Maga csak akkor megy haza, amikor kihirdessük, hogy lehet hazamenni. Oda, ahol... ide... mert ez Románia volt. Mert azt mondja, ha átszökök, el is viszik. [...] Majdnem egy hónapig tartott, amíg hazajöttünk. A tizennégyezerből, ahol én voltam. Én utoljára jöttem, kérem szépen.”

Hazatérése már-már dicsőséges bevonulás volt: a valamikori szegény fiú, aki az istállómunka elől is menekült, jól öltözötten tért haza a

falujába. Egyenruhája – aminek a rangjelzését maga sem ismerte – tisztelgésre készítette a helyi hatóság embereit:

„De amikor jöttem, úgy fel voltam öltözve, úgy még a miniszter se soha. Tiszta amerikai ruhába voltam öltözve. Jöttem itt végig, az állomásnál leszálltam, jöttem itt végig... nekem egy sárga jelzésű... hogy hívják, öltönyöm volt... sárga a sapkám, amerikai, azon is sárga jelzés volt... de nem tudta megmondani nekem az izé... hogy milyen amerikai jelzés, hova tartozik, milyen grupához. Csak abba voltam én öltözve s jöttem végig itt az utcán. Két őrmester... itt találkoztam... csak itt, nem messze, leszalutáltak szépen s én is [...]”

A dicsőség azonban nem tartott sokáig. Még az országhatár átlépését követően egyszer titokban hazalátogatott, de akkor nem fogták el. A háború lezárását követően viszont egy helyi rendőr mégiscsak elindította ellene az eljárást és elítéltette. Erzsébetvárosi román jó ismerősük közbenjárására sikerült a letöltendő büntetési időt jelentősen lecsökkenti.

„De közben én voltam elzárva is. Azért zártak el, mert csak átszöktem a határon. Hazajöttem. [...] Hazajöttem, s egy kurva őrmester úgy megcsinálta, hogy öt évre ítélték el. Öt évre... amelyikből öt hónapot meg kellett csinálni itt Szebenben. [...] És kérem szépen, az úgy csinálta, hogy na, elment, fogadott egy ügyvédet ez a... ez a Láslean fogadott egy ügyvédet [...] fogadott, s csináltak fellebbezést. Két hónap... tényleg, egy határátlépés volt. S az csak három hónap kellett volna, hogy legyen. Ha megfognak. De nem fogtak meg. Hanem otthon, csak úgy letartóztattak. S megcsinálták a jegyzőkönyvet... (férfi, 1923)

Az országhatárokat (vagy birodalmak határait) nem egy esetben falak, erődítményrendszerek, kerítések, sorompók és egyéb építmények jelzik és védik. Ezek a határok még ebben az esetben sem áthatolhatatlanok. Egy frissen létrejött országhatár először a politikai térben jelenik meg hangsúlyosan: a földrajzi-fizikai térben ki kell jelölni és létre kell hozni az őrizetét és az átlépést biztosító intézményrendszert, infrastruktúrát. A térképekkel meg kell teremteni az országhatár által körbezárt terület szimbolikus megjelenítését. A mindennapi gya-

korlatok azonban ezeket nem mindig várják be, vagy nem mindig tartják tiszteletben. Háborúk, konfliktusok, liminális időszakok lezárnak, de akár ki is nyithatnak határtérségeket. Vagyis a szándéakai szerint stabil, evidenciaként kezelt határ bizonyos értelemben flexibilis és alkudható. Az embereknek, az áruknak, az eszméknek áramolniuk kell a határon keresztül is.

A határ és a politikai rezsimek változása, a liminális időszakok, a határátlépés és annak történetei beépülnek az egyéni sorsokba, narrációkba.⁴⁰ Az átszökés, a határátlépés, a hátrahagyott feleség, a még karon ülő gyerekek, a határ túloldalán végzett munka, a besorozás és a menekülés, aztán a dicsőséges hazatérés és elzárás képein és történetein keresztül válik az egyéni sors részévé. Igen, a nagyhatalmak tárgyalóasztalánál a kisembernek nincs beleszólása az események alakításába. De a saját életvilágán belül törekedhet arra, hogy ezeket az eseményeket értelmezze, alkalmazkodjon hozzájuk vagy adaptálja őket a saját életéhez. Az 1940-ben létrejött határt és az annak nyomán fokozottabban kisebbség- és magyarellenés rezsimit a bonyhai és a Bonyha környéki magyarok nem tekintették evidenciának: igyekeztek a maguk módján értelmezni és rugalmasnak tekinteni a helyzetet.

A NÉGY ÉVIG LÉTEZETT HATÁR KÉSŐBBI HATÁSAIRÓL

A nagy történelem – például az országhatárok módosítása – nem csak az azonnali hatásain keresztül jelenhet meg az egyéni élettörténetekben és életterekben. Az Észak- és Dél-Erdély között 1940 ősztől 1944 végéig létezett határ kétségtelenül és közvetlenül hatott a bonyhaiak életére, mint ahogy sok más, a határ által szétválasztott kistérség életére is.⁴¹ De a trianoni határ hatásai az idővel bekövetkező állami stratégiákon, a kontroll intézményein, a gazdasági intézkedéseken keresztül járták át az egyéni élettereket és lettek részévé az élettörténeteknek – a határtól távol eső régiókban is. Az tehát nem vonható kétségbe, hogy a belső-erdélyi területektől akár több száz kilométerre meghúzott határ és a vele együtt járó politikai-társadalmi-kulturális és gazdasági rezsimek átformálták a kisebbségi közösségek

40 Keszeg 2004, 44. p.

41 Fülemile 1996; Keszeg 2004

életét. Egész pontosan: első körben létrehozták a magyar kisebbségi közösségeket, az intézményrendszereket és a mentális kereteket.

A dél-erdélyi határnak szintén ilyen hatást is tulajdonítok. A határ ugyan csak négy évig – ötven hónapig – választotta el a magyar közösségeket Erdélyben, de sok esetben alapvető eltéréseket eredményezett. Jól szemlélteti ezt a széttartó fejlődést Csögör Lajos, a Bolyai Egyetem első rektora és Márton Áron, a hírneves püspök között zajló párbeszéd, amelyben a négy évet Dél-Erdélyben átvészelő Márton Áron az észak-erdélyi, szerinte indokolatlan illúziókra hívja fel a figyelmet.⁴²

A dél-erdélyi gondolkodás sajátosságai helyben is megtapaszthatók. A Székelyfölddel és a székelyekkel való összevetés általánosnak mondható, és nem is feltétlen kapcsolható össze a valamikori határ meglétével.⁴³ Az összevetés vagy egyáltalán a székelység mint sajátos etnikai egység számon tartását a következő példa is illusztrálja: az etnikai viszonyokat is érintő beszélgetés közben a férj, aki addig elég vehemenssen nyilvánított véleményt a kérdésről, kilépett egy pillanatra. Felesége a következő megjegyzést tette: *Különben a férjem félig székely, és ez meg is látszik* [közben az asztalt üti, hogy ezt szemléltesse]. (nő, 1947).

De a helybéli mentalitásnak nem csak egyszerűen a székelységgel való összevetés adja a sajátosságát. A következő beszélgetés a kérdésnek további kontextusát kínálja. Az interjúalannyal a mezőgazdaságról, a helyi gazdálkodási gyakorlatokról és az átalakulás irányáról, a (mezőgazdasági) szerveződésről, önszerveződési kezdeményezésekről beszélgetünk. Helyi kezdeményezőként többször volt lehetősége szakmai utakon, tapasztalatcseréken részt venni, ezekről mondta:

„Az valamikor Észak-Magyarország [Észak-Erdély] volt, ott sokkal hamarabb nekifogtak szervezkedni az ilyen szakmai szervezetek, sokkal hamarabb, sokkal hamarabb megalakultak. [...] Ott a gondolkodásmód egészen más. Ott a Nyárád mentiek, hidd el, B... [az interjún részt vevő egyik kollégám neve]. Én nagyon sokszor mondtam ott, részt vettem számtalan ilyen szimpozionon, ott azon a vidéken s egész másképp gondolkodnak azok az emberek. Né, ha megyünk ott né, felfele, Bala-

42 Balogh 2013, 19–20. p.

43 Szabó 2013, 172. p.

vásártól felfele, azok is teljes másképp gondolkoznak. Álltak be már, annak idején. Mi el vagyunk azokhoz viszonyítva maradva nagyon, de nagyon.” (férfi, 1950)

A fentiekből kiindulva itt is felvethető a kultúra és a térbeliség, territorialitás kérdése: a kulturális antropológiában és a néprajztudományban régóta bevett és kanonizált elképzelés az, hogy a kultúra szerveződését a territoriális elrendezkedés befolyásolja.⁴⁴ A megközelítésnek, természetesen, kritikussai is vannak, de az kétségtelen, hogy a territorialitás és a kultúra szerveződésének kapcsolata nagyon sok munkában kapott központi szerepet.⁴⁵ Ebben a megközelítésben nem tekinthetjük kivételnek az etnicitás – mint a kultúra egy sajátos területe – szerveződését sem. Az emberi viselkedés természetes velejárója, hogy kötődik az általa ismert, napi szinten vagy tágabb időkeretben bejárt tájhoz, amit akár a saját csoportjához is köt. A korábban említett határkerülések, határbejárások és az ezen alkalmakkal éltetett rituális cselekvések ennek a megerősítését is szolgálják. Az etnikai, majd nemzeti mozgalmak pedig kifejezetten törekednek arra, hogy az adott kulturális rendszerhez térbeli kiterjedést is rendeljenek, és ezeket az elképzeléseket a mindennapokba is bevigyék. A határ – fizikai határ értelmében – ebben a kontextusban része lehet az etnikai identitásnak, az ezzel kapcsolatos viselkedésnek, a másik etnikai csoporttal szembeni attitűdöknek.

A fizikai határ – még akkor is, ha ma már nem létezik, csak az emlékezetből hívható elő – hozzájárul az etnikai csoportok között létrejövő, sokszor csak az interakciókban megnyilvánuló, nagyon gyakran tisztán szimbolikus határok formálódásához és fennmaradásához. Az etnikai határ konstitutív szerepéről Fredrik Barth vetette papírra máig nagy hatású elméletét: értelmezésében az etnikai csoport nem rendelkezik állandó tartalommal és nem is a belső tartalom a fontos, hanem a határokon megnyilvánuló megkülönböztetési gyakor-

44 A terjedelmi korlátok nem engedik ezt a kérdést bővebben kifejteni. Nem is célja a tanulmánynak ezt részletesebben tárgyalni. Egyszerűen utalást tesz a megközelítés általános hátterére.

45 Lásd Mészáros Csaba: A határkutatás néprajzi megközelítései. In Turai Tünde (szerk.): *Hármas határok néprajzi értelmezésben*. Budapest, 2015, MTA BTK Néprajztudományi Intézet, 13–25. p.

latok.⁴⁶ A fentiekből levezetve állítom azt, hogy a vizsgált közösség esetében a valamikori fizikai határ szerepet játszik abban, ahogy a román etnikai közösséggel szemben a saját etnikai gyakorlataikat felépítik. Tekintetbe veszem ugyanakkor a perem- és a szórványhelyzetet: a térség gazdaságilag periferián, etnikailag szórványban van⁴⁷, és ennek elég sokszor hangot is adnak. Vagyis arra irányítom a figyelmet, hogy az interakcióként elképzelt etnikai határ hogyan inkorporálja a politikai határt.

Korábbi munkámban a helyi identitást a rejtőzködő etnikai identitás terminussal írtam le: etnikailag vegyes településeken nem ritka, hogy az etnikai identitás megélésének gyakorlatai, az ehhez kapcsolódó rítusok, emlékezési gyakorlatok, emlékezeti alakzatok kiszorulnak a helyi nyilvánosság tereiből. Templomokban, templomkertekben, parókiákon – tehát magyar intézmények, épületek tereiben – kerülnek megrendezésre.⁴⁸ Bonyhán arról is vita alakult ki a kilencvenes években, hogy a magyar zászló a templomban kihelyezhető-e. Az országhatárról a korábbiakban azt írtam, hogy ugyan stabilnak, evidenciának tűnik, de hogy sok helyzetben, a gyakorlatok szintjén valójában alkudható. Az alku az etnikai határnak is konstitutív tényezője lehet: ebben az értelemben a helyi etnikai identitás nemcsak rejtőzködő, hanem alku- és kompromisszumképes is:

„Csendesebbek vagyunk, nagyon érződik ez a beolvadás, ez a rend... a bonyhai magyarságnál érződik, hogy meg vagyunk ijedve. Az a mentalitás, hogy ne szóljunk bele semmibe. Van véleménye, amikor így beszélgetünk, de amikor ki kéne nyilvánítani, akkor semmi... sem a presbitériumban, sem a tanácsban...” (férfi, 1947)

Az interakcióknak ugyanakkor része az is, hogy a helyiek, románok és magyarok egyaránt, a etnikai együttélést jobbra konfliktusmentesnek írják le. A román–magyar vegyesházasság gyakorlatilag jelöletlen-

46 Barth, Fredrik: Régi és új problémák az etnicitás elemzésében. *Regio*, 7. évf. (1996) 1. sz. 3–25. p.

47 Lásd Szabó 2013, 95. p., de máshol is a könyvben.

48 Jakab Albert Zsolt: *Emlékállítás és emlékezési gyakorlat. A kulturális emlékezet reprezentációi Kolozsváron*. Kolozsvár, 2012, Kriza János Néprajzi Társaság – Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 228. p.; Szabó 2013, 172. p.

nek számít.⁴⁹ A helyi kommunikációs tér ugyan dominánsan román – akár az adminisztratív-politikai rezsim sajátosságaiból is fakadóan –, de mégis egyfajta román–magyar mozaikosság jellemzi.⁵⁰ Ugyan az etnikai egyensúlyhelyzet fogalmát⁵¹ alkalmazni talán túlzás lenne, de valami hasonlóval szembesülhet az ide érkező kutató.⁵²

Ugyanakkor a helyi emlékezetből mégis előhívhatók olyan események, amelyek román–magyar feszültségekről számolnak be. Az egyensúlyi állapotot és a konfliktusmentes helyzetet külsőleg generált konfliktusok – határhelyzetek, liminális állapotok – képesek felborítani. A két világháború közötti időszakból, a II. világháború idejéből a vasgárda helyi tevékenységéről számoltak be szórványosan a helybéliek. De ilyen eset történt az 1989-es forradalmat követő napokban: több magyar családot, olyanokat is, akik a viszonyukat a román közösséggel kifejezetten jónak írták le, inzultusok érték. A forgatókönyv, úgy tűnik, valamilyen általános szabályrendszert követett: csoportba verődött legények a falut járva kapukat döngettek, ablakokat vertek be. Oláh Sándor hasonlóról számol be Homoródalmásról görög katolikus (helyben románként identifikált) családokkal szemben. Érdekes módon 1940-ből, a határ módosítását követő időszakból, amikor az Észak-Erdélyben maradt településen magasra csaptak az indulatok, és szintén az 1990-es időszakból. Bonyhán is ez történt: fiatalok, legények összeálltak és több magyar személynél a kaput döngették, bedobták az ablakokat. A konfliktus eszkalálódását a helyiek higgadsága akadályozta meg, noha a félelem még megmaradt az emberekben:

„Egyszer volt a forradalom után, amikor a románok bedobták a [...]nak az ablakát. (...) Elmentek... innen kezdték, nálam verték a kaput. Nem

49 Brubaker, Rogers – Feischmidt Margit – Jon Fox – Liana Grancea: *Nacionalista politika és hétköznapi etnicitás egy erdélyi városban*. Budapest, 2011, L'Harmattan, 224–225. p.

50 Szabó 2013, 170–171. p.

51 Biczó Gábor: Az etnikai együttélési egyensúlyhelyzet elmélete: a szilágysági Tövishát északi falvainak példája. In Biczó Gábor – Kotics József (szerk.): *„Megvagyunk mi egymás mellett...” Magyar–román etnikai együttélési helyzetek a szilágysági Tövisháton*. Miskolc, 2013, Miskolci Egyetem Kulturális és Vizuális Antropológiai Intézet, 53–103. p.

52 Fontos kihangsúlyozni: ez a szempont a román–magyar viszonyt helyezi fókuszba. A helyi romák közösségét ebben a keretben nem vizsgálja. Mind a román, mind a magyar közösség gyakran hangot ad annak, hogy fenyegetve érzi magát a romák (demográfiai erőforrásai) által. Szabó 2013, 153. p.

mentem ki. Mikor elmentek, elkezdtek kiabálni... s elmentek, s [...]nek beverték az ablakait. S akkor felmentek [...]hoz, s nála is beverték az ablakokat. Na, de aztán utána megtudtuk, hogy kik voltak, eljöttek a szülők... s akkor azt csináltuk, hogy na, fiúk, egy héten keresztül ti vigyázzátok a csendet s a rendet. S azóta is messziről köszönnek, mert hanem bezárták volna őket. (...) És [...] megittatta borral... mert visszatették az ablakot... s telefonál le, kérdem, mit csináltok. Isszuk az áldomást, adtam egy kancsó bort. (...) De megijedtünk, ez az igazság. A gyerekeket nem engedjük ki sötétedés után. Úgy aludtunk bent, hogy a fejsze ott volt. Ha valaki bejön a kapun, ütöm le s kész. Aztán eltelt az a pár napos... nem innen indult, mert Vásárhelyről indult... s aztán lecsendesedett.” (férfi, 1946)

Az országhatár valamikori megléte tehát – természetesen nem egyetlen tényezőként – hozzájárult a helyi, sajátos etnikai interakciós mező kialakulásához. Az etnikai határ ebben az értelemben inkorporálta az országhatárokat: a száz éve meghúzottat és a négy évig fennálltat is. A perem- és szórványhelyzettel együtt ez kialakította azt, amit rejtőzködő vagy alku- és kompromisszumképes etnikai identitásnak nevezek. Ez a maga során egyfajta etnikai egyensúlyhelyzetet teremt, amit viszont konfliktusos időszakok, határhelyzetek ki tudnak billenteni.

FAKULÓ ETNIKAI MOZAIK

Mint arra korábban már utalást tettem, az országhatárok megváltoztatása és az ennek nyomán kiépülő új politikai rezsimek a helyi etnikai folyamatokban is szerepet játszottak. Talán azt sem túlzás megfogalmazni, hogy a világháborúk és az azokat követő időszakok általában az etnikai sokszínűség megszüntetését is magukban hordozták. A genocídium, a fizikai és verbális atrocitás, az etnikai-vallási közösségek elleni jogi és gazdasági intézkedések, a lakosságcserek, az erőltetett asszimiláció, a kisebbségi közösségek változatos elnyomása, a közösségek tagjainak a kiárusítása – ezek mind az etnikailag is homogén nemzetállam megteremtését célozták. És valószínűleg nem is soroltunk fel minden eszközt, amivel a modern nemzetállamok ebben a keretben operáltak. A nemzetállami stratégiáknak és gyakorlatoknak pedig a

helyben történő lecsapódását a vidéki társadalom etnikai összetételének a megváltozása jelentette.

Bonyha és környéke a II. világháborúig etnikailag is változatos régió volt. Egyes falvakban magyar, máshol román, megint máshol szász többséget találhattunk. Miközben jelentős volt már akkor a roma lakosság aránya, de éltek itt zsidók és örmények is, de még sváb lakosról is számot ad az emlékezet (és a korabeli sajtó). A 21. század elejére ez az etnikai sokszínűség nagyon megfakult: a szászok szinte teljes mértékben eltűntek⁵³, a zsidók és az örmények jelenlétét is csak az emlékezet őrzi. Ez pedig legtöbbször az általuk építtetett vagy tulajdonukban volt épületek kapcsán aktiválódik:

„Itt is, ez a szomszéd, saját patikája volt, kilakoltatták (...) még ’55-ben vagy ’56-ban, akkorjában lakoltatták ki. [...] Ahogy megy az út Bernádra, akkora nagy üzlet volt, a zsidóé volt. Mindenféle volt, még gyapottat is árultak. Csak jött, állott ki a zsidóné, [...]né, mondta az asszonyoknak, ilyen gyapotom van, olyan gyapotom van, nem kérnek ilyen gyapotot.” (nő, 1921)

Ehhez hasonló történeteket, történetfoszlányokat, emlékeket sokat lehetne még sorolni. Mind abba az irányba mutatnak, hogy a nagypolitikai változások, a nagy történelem fordulatai az egyes ember életének a szintjén is sokszor közvetlen és drasztikus változásokat hoznak.⁵⁴ Bonyháról az ott legalább négyszáz évig markánsan jelen levő Bethlen család is eltűnt mintegy negyed század (1918/1921–1946)⁵⁵ leforgása alatt.⁵⁶ Ugyanakkor azt is meg lehet fogalmazni, hogy eltűntek és mégis jelen vannak: a Bethlen család vagy a szász, a zsidó, az örmény közösségek és családok tagjai már nincsenek itt. De évszázados

53 Szabó Á. Töhötöm: A traumától a kulturális örökségig: (emlékezet)politikák és a szászság lokális konstrukciói. In Jakab Albert Zsolt – Kinda István (szerk.): *Aranykapu. Tanulmányok Pozsony Ferenc tiszteletére*. Kolozsvár, 2015, Kriza János Néprajzi Társaság – Szabadtéri Néprajzi Múzeum – Székely Nemzeti Múzeum, 959–969. p.

54 Szabó 2021

55 A Bethlen család helybéli története az 1918-at követő eseményekkel vett gyökeres fordulatot. Ugyanakkor ki kell hangsúlyoznunk az 1921-es földreform hatását is az életükre: a birtokaik nagy részét elvették és szétosztották, ezzel az a gazdasági háttér roppant meg, amely fenntartotta az életvitelüket.

56 Szabó uo.

jelenlétük, tevékenységük, az épületeik, a velük kapcsolatos emlékezet mégis jelenvalóvá teszi őket. Az viszont kétségtelen, hogy a jelenlegi helyi etnikai alkufolyamatoknak, az etnikai határokon történő interakcióknak már nem részei.

ZÁRÓ GONDOLATOK

A fentiekben az országhatároknak és a politikai rezsimeknek a mindennapi életekre, ezen belül az etnikai határképzésre és az etnikai interakciókra gyakorolt hatását vizsgáltam. Az országhatárok megváltoztatása tipikusan az a nagy történelmi folyamat, amelynek a hatásai az országhatár közvetlen közelében, de az attól távolabb élők életében is megmutatkozhatnak. A bonyhaiak és a környékbeliek életében a trianoni határ meghúzásának is megvoltak a hatásai. Legközvetlenebbül például a rezsimváltást követő földreformokon keresztül. De annak is nagy hatása volt, hogy a második bécsi döntést követően meghúzott országhatár nem hozott változást az életükben: Romániában maradtak. Miközben az államhatalom nem változott, az életük bizonyos szempontból épp úgy felbolydult, mint azoknak az Észak-Erdélyhez került közösségeknek, akiknek már egy új rezsimhez kellett igazodniuk.

A lojális szubjektumok kitermelésében érdekelt nemzetállami törekvések hatására az országhatárra hajlamosak vagyunk úgy tekinteni, mint a fizikai tér sűrűsödési pontjára, mint ami összesíti azt, amit úgy nevezünk: államhatalom. Ebben a sajátos térben szabályok, törvények határozzák meg az egyén viselkedését, szablyák meg azt, hogy ki és mikor közlekedhet vagy nem közlekedhet, mit és mit nem vihet magával. Sorompók, kerítések, kifestett kövek, felgereblyélt földsáv, őrtornyok, járőröző katonák jelzik a hatalom jelenlétét. Az állam a saját perifériáját – mert a határ menti területek valamilyen értelemben periferizálódnak – az államhatalom fokozott jelenlétével zárja le.

De mindez nem jelenti azt, hogy a mindennapi emberek részéről ne történnének próbálkozások a határon történő átkelésre vagy a javak mozgására. Az országhatár ebben az értelemben egy alkufolyamat része. Bizonyos értelemben és bizonyos fokig – a kontextustól függően – alkudható is. Többé vagy kevésbé. A határ mentén élő emberek sok esetben élnek ezzel a lehetőséggel, és ezeket a lehetőségeket egyfajta népi bölcsességgel, tapasztalattal (*métis*) igyekeznek megtartani és tágitani is, ha lehet. Tágabb perspektívából szemlélve: a modernitásban

a mindennapi ember életének a szerves része a hatalommal való alkudozás, a behódolás és az ellenállás sajátos ötvözete. Az országhatár ebben a keretben kiemelt szerepet játszik.

A tanulmány ezekből a gyakorlatokból villantott fel néhányat. De azzal is érvelt, hogy az országhatárnak nem csak a közvetlen térben és időben tapasztalhatók a hatásai: kétségtelen például, hogy hosszú távon, az állami és politikai rezsimek és a mindennapi gyakorlatok szintjén is a trianoni határnak a hatásai mélyrehatóbbak és hosszabb távúak. Ugyanakkor az 1940 és 1944 között létezett országhatár hatása sem korlátozódik csak arra az ötven hónapra. Az országhatár részévé vált a helyi etnikai határképzésnek és helyi etnikai alkufolyamatoknak. Volt tehát egy határ, amelynek ma már semmilyen fizikai nyoma nem látható. Azonban mégis jelen van, mint ahogy jelen vannak a rezsim-váltások (és országhatárok változása) miatt eltűnt arisztokraták és az etnikai közösségek is.

Idegállapotok, 2020
(21 x 16 cm, hidegtű)

Halász Péter

„KEZEM FEJEMRE KULCSOLTAM,
SZEGÉNY CSÍKOT ÚGY SIRATTAM”¹

A mikor hatvan esztendővel ezelőtt először jutottam el Budapest-ről a székelyek közé, falvaikat járva, templomaikban gyönyörködve, lakóival beszélgetve leginkább és legjobban az az *öntudat* ragadt meg bennem, amit ott megtalálhattam öregben és fiatalban egyaránt. Nem mondom, hogy mindenki, de ha lehet az ilyesmit méricskélni, hát úgy éreztem, hogy jóval több emberben találtam rá erre a tulajdonságra, mint Belső-Magyarország számos falusi közösségében. Még panaszaikat is – volt elég! – olyan emelt fővel tudták elmondani, amiben jóval több volt a remény, mint az odahaza hallottakban. Nem a megalázott emberek nyomorúságával találkoztam tehát közöttük, hanem a *nem az a legény, aki üti, hanem aki állja* elszántságával, a *ha csak lehet essünk talpra* életrevalóságával. Talán valamilyen szemüvegen át láttam őket? Lehet, hogy megtévesztett a körítés: a varázslatos táj, a fenyvesekkel borított hegyek, a habosra korbácsolt vizű patakok, a vadvirágos rétek minden képzeletet felülmúló pompája...? Lehet, hogy torzították látásomat erdélyi témájú olvasmányaim, amik igazítottak: mit kell nézmem és talán azt is, hogy mit kell látnom? Lehet. De az érzés akkor is érzés volt, és azóta sem szűnt meg, nem kellett benne csalódnom. „A székely föld”, „a székely történelem”, „a székely nép” nem nagy szavak számomra, hanem egy nemzeti illúzió földre szállt valósága. Vigasztaló, hitünket visszaadó, reményeinket éltető levegőjének minden fuvallata.

Ez a levegő csapott meg, áradt felém a székelység bukovinai ágából származó Kóka Rozália népcsoportja sorsát bemutató könyvének lapjairól. Műfajilag is rendhagyó ez a könyv, jellegében leginkább talán László-Bencsik Sándor *Történelem alulnézetben* című könyvének jellegére emlékeztet, bemutatva, miként élte meg, élték túl több ízben is a szökőárként – cunamiszerűen – rájuk zúduló történelmi eseményeket.

1 Kóka Rozália: *Bukovinai székelyek a történelem országútján*. Budapest, 2022, Fekete Sas Kiadó.

Már maga az, ahogy Erdélyből, Székelyföldről Moldvába üzte őket a sors! Az 1764-es esztendő januárjában ágyútűz hajtotta ki őket otthonaikból, föl, a télbe dermedt Kárpátokba, ahol úttalan utakon bolyongtak, oda, ahol azóta már barátságos falvakban éldegélnek – velem együtt – a részben belőlük származó gyimesi csángók. Hogy aztán innen is továbbhajtsa őket a vétkesek megtorlásától való félelem, tovább-tovább, az ismeretlenül sem idegen Moldvába, ahol tudták, tudhatták, hogy már korábban odatelepített, odabujdosott véreikkel találkozhattak.

A székelyek számon tartják a származásukat. Ahogy a Moldvába és a Gyimesbe üzött, csángókká vált utódaik még nemzedékek múltán is apáról fiúra hagyományozódó emlékezéssel beszéltek, hogy egy-egy család felmenői melyik csíki, udvarhelyi vagy háromszéki településről menekültek a madéfalvi vérfürdőből. Azoknak az apokaliptikus eseményeknek a részleteit azonban még a hagyományaikra igen erősen emlékező székely közösségekben is lassan elmosta az idő, csak az élmény emlékét, a rémület, a szenvedés és a ragaszkodás érzését őrizték, őriznék továbbra is dalaikban, mondáikban, s talán szötteseik és varrottasaik motívumaiban is – ha tudnák még olvasni és értelmezni azokat az archaikus jeleket, motívumokat. De aztán az ő életükben is kezdett lábra kapni az írásbeliség. Nemcsak az, amit az ábécéből a gyermekek fejébe vernek, hanem amitől valahonnan, valamitől készte-tést éreznek a velük történetek, az általuk szóban használt szövegek, vagy éppen a bennük támadt gondolatok papírra vetésére, megörökítésére. Így születtek még Bukovinában a halottbúcsúztatókat, vőfélyverseket, imádságokat tartalmazó, apáról fiúra öröklődő, kézzel írott füzetek, majd később a sorsukat papírra vetők emlékiratai, mint az istensegítsi Gáspár Simon Antal, Lőrincz Imre és Sántha Alajos, az andrásfalvi gyökerekkel rendelkező Fábián Margit, Rudolf László, Sebestyén Ádám, és a Dévára került Zsók Béla, a hadikfalvi származású Kóka Rozália és más írástudók munkái. Ezekből idézhetjük fel a történelmük során első alkalommal rájuk szakadt menekülésnek, elsősorban nem is a történetét, hanem a szörnyűségek nemzedékekre beléjük ivódott életérzését: *„Kezem fejemre kulcsoltam, szegény Csíkot úgy sirattam”*.

A több mint egy évtizedig tartó bujdosás után egy részük az Oszmán Birodalomhoz tartozó Moldvából a Magyarországot is magába foglaló

Osztrák–Magyar Monarchia részét alkotó Bukovinába telepedett. Az újabb helyezkedés nyomán a Moldvában maradtak a mindinkább felmorzsolódó csángómagyarok számára jelentettek jótékony vérátömlesztést, a Bukovinába jutottak pedig úgy érezhették, hogy szinte hazatértek. Hiszen nekik már megadatott a kisebbségi megmaradás két legfontosabb kelléke: az anyanyelvű tanulás és vallásgyakorlat lehetősége. Amit a Moldvában maradt testvéreiknek nélkülözniük kellett és kell – mind a mai napig.

Nem lehet meghatódottság nélkül olvasni a bukovinai öt falu alapításáról szóló, több mint két és fél évszázadon át szájhagyományban megőrzött eredetmondákat úgy, „ahogy az öregek elbeszélték”. Akárcsak a többi, a közösség emlékezetének kohójában folklorizálódott – patinásodott – történetet, mint amilyen Lőrincz Imre bácsi első világháborús emléke: a fronton harcoló édesapja halálát a család számára megjelenítő égi jelenség. Vagy a népcsoportja igazságaért egészen Bécsbe gyalogló Makra Péter „igaz történetét”, ami arról győz meg bennünket, hogy milyen fontos, hogy legyenek a közösségben közülük származó, értük felelősséget vállaló, szükség esetén áldozatot is hozó egyéniségek, akik tette és tettének emléke idővel közösségteremtő erővé válik.

A Bukovinába telepedett székelyek igyekeztek a szűkebb tájat képükre formálni, szorgalmukkal kivívták szomszédaik megbecsülését, elért hozzájuk a moldvai bojárok – ahová summásnak jártak – már-már hízog vélekedése, miszerint ha ők nem volnának, *„ott veszne lábom minden gabonájuk, mert saját népüket nem lehet munkára használni.”*² Később aztán egyre inkább úgy emlékeztek hagymát, pityókát áruló, cserélő útjaikra, búzát arató, cukorrépát egyelő, törökbúzát kapáló moldvai summáséleteikre, ahogyan egy, már Tolna megyében gyűjtött dalban énekelték, hogy:

Bukovina, édes hazám,

Bárcsak határodra látnám...

A Bukovinába költözött székelyek az államtól kaptak családonként 33 hektár földet, ami azonban a bőséges gyermekáldás korántsem „áldásos” következményeként néhány nemzedéknyi idő alatt egyre szűkösebbé vált. A székelyek úgy próbáltak magukon segíteni, hogy

2 László Mihály: *A moldvai csángók eredete*. Budapest, 1882, 11.

munkaigényes gazdálkodásra törekedtek, belterjes művelésű kertészeti termékekkel, káposzta, pityóka, főleg pedig hagyma termesztésével foglalkoztak. Amikkel aztán egész Moldvára, sőt Besszarábiára is kiterjedő cserekereskedelmet folytattak, hogy a nagy családok évi törökbúza-szükségletét ily módon szerezzék be, mert a hűvösebb éghajlatú Bukovinában gyöngén termett a kukorica. De aztán az első száz esztendő elteltével már ez a túlélési technika sem segített, a bukovinai székelyek fokozatosan elszegényedtek, a vagyon szerinti rétegződés mindinkább előrehaladt közöttük. De mint minden egészségesen szaporodó közösségben, akárcsak a méheknél, náluk is bekövetkezett a rajzás. Erre a bukovinai magyar falvak esetében látványosan az 1880-as és az 1920-as évek közötti időben került sor, ami azonban újabb megpróbáltatásokat hozott a szertefröccsenő székelységekre. Jutott belőlük az Osztrák–Magyar Monarchia déli határára, Erdély számos vidékére és az Újvilágba is. Az ő nyomukba eredt a közülük való Kóka Rozália, leveleivel, de személyesen is felkereste a nagyvilágban szét-szóródott leszármazottjaikat, emlékezésre bírva őket sorsukról, megmaradásuk útvesztőiről. Nem sajnálta a fáradságot, valósággal körbeutazta – képletesen és valóságosan is – a földgolyót, hogy az óceánon túlra is sodródott véreit föl találja, számba vegye. Híreket hozott a Bukovinából Sztrigyszentgyörgyre, majd onnan a brazíliai, általuk Boldogasszonyfalvának nevezett, vagyis Szűz Mária oltalmába ajánlott településre vándorolt székelyekről. Rendkívül tanulságos, hogy a kalandos úton, a már akkor is virágzó embercsempészet segítségével Brazíliába jutott székelyek a trópusokon is megállták a helyüket. Nemcsak a munkában, hanem ami talán még annál is fontosabb: az összetartásban. Akadtak közöttük olyanok, akik Európában csak hónapokat jártak iskolába, de hamarosan hozzáláttak, hogy névsorokat készítsenek közösségükről, ezzel dokumentálva – önmaguk számára is – létüket, képletesen is erősítette összetartozásukat. Mindez bizonyára lelkiezt is adott számukra, de gyakorlati haszna is lehetett munkahe-lyek kereséséhez és a kölcsönös segítségnyújtáshoz. Névjegyzégeiket újra és újra átnézték, kiegészítették, s létrehoztak a maguk számára egy olyan virtuális közösséget, ami a „sokan vagyunk”, vagy legalábbis a „nem vagyok egyedül” érzetét kelthette bennük. Amire oly nagy szüksége van minden idegenbe szakadt egyénnek és közösségnek. Hasonló igényeiket a Kanadába kerültek úgy elégitették ki, hogy arra

törekedtek: ne szóródjanak szét, s ha csak lehet, együvé telepedjenek – akárcsak Bukovinában.

Közben odahaza – ha volt egyáltalában „hazájuk” és „otthonuk” ezeknek a szegény, földönfutó székelyeknek – újabb tragikus esemény sújtott rájuk. Az első világháborút lezáró, s a népek érdekeit és önrendelkezési jogait semmibe vevő, fejük fölött megkötött békediktátumok egyike – őket éppen a *saint-germaininek* nevezett békeszerződés – Bukovinát Romániának juttatta, ahol aztán azonnal megkezdtek az erőszakos *románosítást*. Az 1877-ben létrejött Románia ugyanis, amely megszületése óta meg nem szűnt kritizálni a Magyar Királyságot „kegyetlen” nemzetiségi politikája miatt, most bemutathatta – volna – a világnak, hogy milyen az általa „tisztességesnek” tekintett, „emberséges” nemzetiségi politika. Ehelyett 1923-ban az összes nem román tanítási nyelvű iskolát bezáratták és kötelezővé tették a román államnnyelven történő oktatást. E „példamutató” nemzetiségi politika súlyos következményeként a több mint tízezer bukovinai székely ugyanolyan megalázó helyzetbe került, mint amilyenben testvéreik, a moldvai csángómagyarok már évszázadok óta szenvedtek. A különbség annyi volt, hogy a bukovinaiaktól nem tagadták meg az anyanyelvű vallásgyakorlat lehetőségét, így az ott szolgáló római katolikus papok bizonyos keretek között pótolhatták az anyanyelvű oktatás hiányát. De a mesterségesen megnagyobbított Románia politikai zsonglórei már akkor elkezdtek pengetni hamis hírjaikat, miszerint a székelyek nem is volnának magyarok, hanem valójában románok. Ha pedig mégis magyarok lennének – folytatták a hazugságspirált –, akkor semmi keresnivalójuk Romániában.

Ez a „pengetés” aztán egyre erőteljesebb lett. A trianoni területablás miatt leginkább a magyaroktól félő román politika azon mesterkedett, hogy ha már nem tud megszabadulni a megkaparintott területekkel hozzájuk került magyarságtól, ahol csak tudja, nehezítse az életüket. Ezért aztán Bukovinában is elkezdődött az etnikai ellentétek szítása. Az addig eltelt másfél évszázadnyi időben a Bukovinába került magyarok békében éltek a térség többi nemzetiségével: románnal, némettel, lengyellel és a többiekkel. Még valami célszerű, természetüknek megfelelő munkamegosztás is kialakult közöttük, amiben a magyarok a belterjes, munkaigényesebb gazdálkodással előállítható termékekkel vettek részt. De hát minden közösségben találhatók hitványabbak, így

nem volt nehéz dolga a 1928-tól szerveződő Vasgárda (Garda de Fier) nevű *nacionalista, antiszemita és magyarellen*es mozgalomnak, hogy az öt székely falu lakossága ellen fordítsa a szomszédos román falvak hangulatát. Hogyisne, mikor azzal biztatták őket, hogy az övék lehetnek ezek a szép falvak és határuk, ha kiűzik onnan a magyarokat. Meg aztán kellett a hely a Bukovina Szovjetunióhoz került területén élő románok áttelepítéséhez is.

Románia fasizálódásával egyre nehezebbé vált a bukovinai székelyek helyzete. Ha máshonnan nem is, Sára Sándor megrázó filmjeiből tudhatjuk, mit műveltek a Besszarábiába bevonuló román csapatok az ott talált nagyszámú zsidó lakossággal. Nemhogy védték volna őket a németek általi gázkamrába hurcolástól, mint a sokak által ma is gyalázott Horthy Miklós kormányzó tette, de nem várva a Gestapóra, maguk igyekeztek megsemmisíteni a körmeik közé került zsidó embereket. A hamarjában Transznisztriának – Dnyeszteren túli terület – elnevezett térségről nagy hirtelen „bebizonyították” „ősi románságát”, és a Vasgárda pribékjei a robogó vonat ablakán dobálták ki a zsidókat. A bukovinai székelyeknek nem sok kétségük lehetett afelől, hogy milyen sors vár rájuk, ha majd ők következnek. „*Menjetek Budapestre!*” – ripakodtak rájuk, ha meghallották magyar beszédjüket. „*Minden nap rosszabb és rosszabb lett sorsunk*” – emlékeztek később a székelyek azokra az esztendőkre.

De hát tudjuk, hogy ahol nagy a veszedelem, ott közel (lehet) a segedelem. Legalábbis az Írásokban. És a bukovinai székelyekre kegyesen tekintett a Mindenható. Magyarországnak akkoriban már csaknem húsz esztendeje – történelmünkben 400 esztendő óta ritka jelenségként – nemzeti kormánya volt, s néhány kiváló embernek sikerült a közhangulatot is úgy fordítania, hogy a Teleki Pál vezette kormány egyre komolyabban kezdett foglalkozni a bukovinai székelyek hazahozatalával. Ezt az exodust korántsem kísérte annyi erőszakos esemény, mint a madéfalvi ágyútűzből vagy később, a bácskai vérengzés előli menekülést. De hát elképzelhetjük, hogy egy bármennyire maroknyi népcsoport bármilyen békés kivonulása mennyi érzelmi és anyagi megrázkódtatással, áldozattal és keserűséggel járt. Gondoljunk csak az exodus szó eredetére, a zsidók Egyiptomból való kivonulására, ami több évtizedig, súlyos veszekedések és verekedések közepette tartó bolyongás lehetett. Pedig hát azokat személyesen maga Mózes vezette

az ígélet földje felé, de állítólag még őt is megölték útközben. A székelyeknek ugyan nem volt Mózesük, de ott volt velük Németh Kálmán, a józseffalvi plébános, aki három Mózes energiájával és elkötelezettségével – talán még mennyei segítségben is részesülve – harcolt a bukovinai székelyek érdekeiért és még csak meg se halt az útjuk során. Persze a székelyek közt is sok volt a bizonytalankodás: vessünk, ne vessünk? ganyézzunk, ne ganyézzunk...? Hiszen ki tudja, ki fog szántani, ki fog aratni a következő esztendőben? De azért a szívük boldog várakozással volt tele.

Miből merítették az erőt, az elszántságot? Ők vajon miért nem jutottak a Bukovinában töltött több mint 170 esztendő alatt a bizonytalan identitású moldvai magyarok sorsára? Egyértelműen azért, mert az ellenségei által a „népek börtönének” csúfolt Osztrák–Magyar Monarchiában összehasonlíthatatlanul emberségesebb, tisztességesebb nemzetiségi politika érvényesült, mint a törökök által uralt Moldvában, vagy az 1877-ben létrejött Romániában. A bukovinai székelyeknek 1920-ig lehetőségük volt az anyanyelvű vallásgyakorlásra, gyermekeik anyanyelvű oktatásban részesülhettek, tehát megvolt a megmaradás minimumához szükséges két alapvető tényező: a templom és az iskola.

A hazatelepülő székelyek bizonyára tudhatták, hogy az ördög – mint náluk mondják – mindig odaszúrja a farkát, hogy semmi se sikerüljön tökéletesen. A magyar kormány – a székely sorsot ugyancsak ismerő Domokos Pál Péter intelme ellenére – nem az ország közepére, Fejér megye hatalmas egyházi birtokaira telepítette őket, hanem a Trianonban a szerbeknek juttatott Bácskába, ami a délszláv állam tengelyhatalmak által történő szétszedésekor, 1941-ben visszakerült Magyarországhoz. A kényszerűségből hozott rossz döntés következményei nem sokáig vártak magukra. A németekkel szövetségben harcoló magyar alakulatok sorozatos csatavesztései miatt a keleti front szovjet ágyúi mind közelebb dörögtek a bácskai földeken éppen csak berendezkedő székelyek falvaihoz. Hogy aztán 1944 októberében a bosszúra szomjas szerb partizánokkal együtt megérkezzen és átcsapjon rajtuk a győzedelmes Vörös Hadsereg. 1944 októberében, amikor – mint mondták – ránk jöttek a partizánok, betelt rajtuk Illyés Gyula *Csángók* című versének apokaliptikus víziója:

*„Szól az ágyú kelet felől
feldörög rá nyugat felől*

*ide-oda a csapdában
fut a magyar a honában.”*

A történelem tehát gondoskodott róla, hogy a madéfalvi veszedelemből megmenekült, Bukovinából kiköltözött „maroknyi székelyeinek” a XX. század derekán is meglegyen a rettegni-, menekülni- és szenvednivalójuk. Ez aztán talán több keserűséget hozott rájuk, mint az eddigiek együttesen. Vagy lehet, hogy csak jobban emlékeznek rá, inkább él az emlékeik között, hiszen az idősebbek átérték, a fiatalabbak pedig „első kézből” kaphatták a tudósítást a betemetetlen temetők iszonyatáról. De erről még hosszú évekig lakat volt a délszláv pokolból megmenekült székely emberek száján. Amikor az 1960-as években Moldvába készülve a Tolna megyében élő székelyek között ismerkedtem történelmükkel, sorsukkal, akaratlanul is találkoznom kellett a „bajmoki vérengzés” félelmetesen titokzatos emlékével. Titokzatost kell mondanom, mert bár számos székely családdal kerültem baráti kapcsolatba, ezt a témát olyan kínosan kerülték, mintha bizony nem a szerb partizánok mészárolták volna le közülük a 42 ártatlan civilt, hanem ők követték volna el a vérengzést. *„Arról nem tudunk semmit, hogy mi lett velük – hajtogatták –, hogy hová vitték őket, azt senki nem tudhatja.”* Nem „büntudatról” volt tehát szó, hanem a beléjük égetett félelemről, a visszájára fordult szómágiáról, a szörnyőség megismétlődésétől való rettegésről. Csak az 1980-as években sikerült Sára Sándornak szóra bírnia az üzőttségükben magukba fordult székelyeket. Sára az együttérzés mágiájával bontotta ki az emlékezés legmélyebb bugyraiból azt, amiről talán már maguk sem hitték, hogy emlékeznek, hogy mernek emlékezni rá. *„Mint alvadt vérdarabok, úgy hullnak elénk ezek a szavak”* – emlékeztem József Attilára a *Sír az út előtt*... dokumentumfilm epizódjait nézve, mert valósággal érzékelhető volt a hatalmas lelki erőfeszítés, amivel a tragédiák elhamvadt hamujából napvilágra emelték, ahogy kiszakadtak belőlük dermesztő sorsuk emlékei. Ezért aztán talán a Bácskából való menekülésre emlékezők szólnak a legfájóbban a szenvedéseikről, amit átéltek az üldöző és az üldözött, az előretörő és a visszavonuló frontok közé gabalyodva. Úgy érezték, érezhették, hogy az egész világ összefogott ellenük: üzte és rabolta őket a szerb partizán, hajtotta az orosz, gyilkolta a német. Emlékeikből az is kiderül, hogy a nagy történelmi csapások mellett az

apróbb emberi aljasságoktól is mennyit kellett szenvedniük abban az embertelen korszakban.

A Tolna, Baranya és Bács-Kiskun megyébe településüket követő esztendőekben, a szocializmusnak csúfolt bolsevik diktatúrában a kuláknak kikiáltott tehetösebb parasztgazdák, a vallásos emberek, az egyéni gazdálkodáshoz ragaszkodók, vagy akikre bármiért megharagudtak a „táborokba gyűlt bitangok”, egyaránt üldöztetésnek voltak kitéve. De itt már viszonylag ritkán került sor vérontásra, s talán az is könnyebbséget jelentett, hogy ezeket a megpróbáltatásokat már nem egyedül, hanem a magyarság túlnyomó részével együtt kellett elviselniük. A politikai rendszer azután fokozatosan olyan „gulyásszocializmus” szelődött, amibe az élelmes székelyek, akik egy kis furfangért sose mentek a szomszédba, előbb-utóbb beilleszkedhettek. Kezdetben volt ugyan szégyenkeznivalójuk, mert környezetük néhány tudatlan, vagy kimondottan rosszindulatú, intoleráns tagja acsarkodva „piszkos csángó”-zta, jöttmentezte, dologkerülözte őket, ami miatt ki is alakult bennük némi kisebbségi érzés. Olyannyira, hogy gyermekkorában még ennek a könyvnek a szerzője is elhatározta azokban a boldogtalan időkben, hogy ha megnő, ő bizony nem lesz székely.

A Bukovinába bujdosott székely népcsoport tagjainak hét nemzedéken keresztül a madéfalvi veszedelem néven elhíresült SICULICIDIUM – székelymészárlás – jelentette a nagy, megtartó, összekovácsoló tragédiát, az összetartozás érzését erősítő közösségi élményt. Hasonlóképpen a ma Magyarországon élő székelyek több nemzedékének elsősorban a bácskai otthonukból való irgalmatlan kiűzetésüket, földönfutásuk, részbeni lemészárlásuk emléke jelenti az összekovácsoló erőt, a *ne beszéljünk róla, de soha ne feledjük* közös titkának abroncsként összetartó erejét.

A Dunántúlra került, egykor csíki, háromszéki, majd bukovinai, bácskai, végre tolnai meg baranyai székelyek történelmi, földrajzi és szellemi földönfutása most már csak azok számára nem fejeződött be végérvényesen, akik az 1950–1960-as évek embertelen kollektivizálási szervezések elől fölmenekültek a főváros tövében lévő Érdre, ahol többé-kevésbé meggyökeresedtek és nyugalomra leltek. Ám ez a nyugalom sem volt minden tekintetben megnyugtató. A Magyarorszáig üzött székelyeknek a fizikai és gazdasági megpróbáltatások után

át kellett még esniük a – talán úgy mondhatjuk – lelki megtisztuláson, önmaguk belső rehabilitációján. Mert a legtöbben ahhoz az új hazában elsőnek számító nemzedékhez tartoztak, akik a letelepülés után el akartak vetni és feledni mindent, ami a bukovinai származásukra emlékeztet. Nemcsak testileg, de lelkileg is *kivetkőztek*. Mások mellett aztán Kóka Rozáliának is nagy szerepe volt ennek a folyamatnak a fékezésében, visszafordításában. Közművelődési és előadóművészi munkásságával sok székely sorsát irányította afelé, hogy a saját műveltségüket – a minden osztársadalmi, össznépi múltat eltörölni igyekvő jelszavak özönében – sorsuk, szokásaik, dalaik színpadra állításával, publikálásával, a közművelődésbe emelésével segítette identitásuk megtisztulását és megerősödését, ami jelentős ragasztóanyagot jelentett *összetartozás-tudatuk* erősítésében.

Ebben a folyamatban az igazán nagy áttörést úgy érzem az 1977. évben megrendezett, a televízió által is közvetített, az utolérhetetlen műsorvezetői képességekkel rendelkező, a közönséget ügyesen megénekeltető, minden tájegység hagyományos műveltségében lenyűgöző tájékozottsággal rendelkező Vass Lajos konferálásával megvalósított Röpjölj, páva! vetélkedő hozta meg. Az ebben első helyezést elért Izményi Együttes tulajdonképpen az egész bukovinai székely közösséget képviselte, így mindnyájan győztesnek érezhették magukat, sőt, azáltal, hogy a második helyezett az egyházaskozári moldvai csángómagyarokból álló együttes lett, erőteljesen megfogalmazódott, hogy a magyar nyelvterület két legkeletibb népcsoportja őrzi a hagyományos népzenei kultúránk legarchaikusabb, egyben legértékesebb elemeit. Hatalmas erővel érkező közös, feloldó élmény volt tehát a bukovinai székelyek és a velük jött moldvai csángómagyar közösségek számára az 1977-es „győzelem” lelki felszabadulást hozó, átok alól feloldozó, királyleány-csókja. Felemelhették – végre – a fejüket! És fel is emelték.

Melyek azok a nagyszerű értékek, amiket a bukovinai székelyek őriztek meg a Kárpát-medencében, különösen pedig a maradék Magyarországon élő magyarok számára? – tette fel a kérdést dr. Andrásfalvy Bertalan 2019. november 23-án, a bukovinai székelyek hazatérésének 75. évfordulóján megrendezett Bukovina Napon. Mérhetetlen gazdagságú „népművészeti és népköltészeti kincseket: népdalokat, történeti énekeket, népszokásokat. A lakosság számával összevetve a legtöbb

népmesét köztük gyűjtötték fel hazánkban. Körükben az áttelepülés után még évekig elevenen élt a népköltészet eredeti szerepe, funkciója. A keserves énekeket – amiket most balladáknak is nevezünk –, aki tudta, énekelte, keserű sorsát, bánatát vagy elkövetett vétkeit a világba kiáltotta. A költészet még eleven szükséglete volt a Bukovinából hazaérkezett székely népnek, a művészettel, a szép alkotásával hozta létre szeretetteljes emberi kapcsolatait. Szépek és sokfélék voltak gyapjú festékeseik, hímzéseik is. A legcsodálatosabb jellemzőjüknek nevezhetjük ragaszkodásukat, kitartásukat magyarságuk mellett. Talán egyetlen más magyar népcsoportnál sem találunk annyi, kevésbé iskolázott embert, aki szinte egész életében e népcsoport magyarságának megtartását, történeti tudatát akarta szolgálni.” Mindez elsősorban a győzedelmes Röpülj, páva! vetélkedő után vált nyilvánvalóvá, immár nem csak a néprajzkutatók viszonylag szűk rétege, de a társadalom sokkal szélesebb, nemzeti elkötelezettségű tömegei számára is. Az az értékelő és szeretetteljes, össznépi érdeklődés, ami ezt követően a bukovinai székelyek felé fordult, szinte felért egy jóvátételi bizottsági állásfoglalással. Számba sem tudom venni hamarjában, hogy hány Népművészet Mestere, Népművészet Ifjú Mestere díjat kaptak a székelyek, hány különféle díjas népművészeti csoport alakult néhány esztendő alatt Tolna, Baranya, Bács-Kiskun megyében, valamint Érden a bukovinai székelyekből és a Moldvából érkezett, velük egysorsú, csángómagyarokból. Nem lehet megindultság nélkül elgondolni, hogy mennyit kapott tőlük a már-már világhírű táncházmozgalom, ami nem utolsósorban magyarságunk megvallásának, vállalásának alkalma és színhelye is volt az „internacionalizmus” fenyegetettségében tartott magyarság számára, a székelyek által – tűzből mentett hegedűként – hazahozott műveltséggel. Jó néhányuk vallomásával találkozunk is ebben a kötetben.

Kiválóbbnál kiválób, székelységüket immár emelt fővel vállaló egyéniségek tűntek föl s emelkedtek ki közülük, könyvek, hanghordozók tucatjai kínálták magyar kultúránk valóban értékes, Bukovina jégszekrényében romlatlanul megőrzött kincseiket. A székely értelmiség több évtizeden át *kivetkőzött*, felejtésre törekvő rétegének egyre több tagja keresgélt szülei, nagyszülei padlásán, kamráiban vagy szekrényeinek fiókaiban, s ha már nem is használhatták rendeltetésük szerint régi életük tárgyait, előszeretettel díszítették velük lakásaikat,

s alkalmazták székely identitásuk ébrentartására. De mint e könyvből is kiderül, nemcsak énekelve, mesélve, táncolva, hímezve őrizhetik a székely kulturális örökséget, megvallva és megélve egyszersmind magyarságukat; hanem a számítógépek sokunk számára titokzatos világának segítségével is. A józseffalvi gyökerű Rudolf László is megjárta a kitérőit, amíg felismerte önmagában a székelyt és megmozdult benne a népére jellemző igény az összetartásra, aminek alapja a számontartás. Ehhez használta föl a digitális világ boszorkányos képességeit: elkezdte és tiszteletreméltó következetességgel gyűjtötte előbb Józseffalva, majd a többi falu megmenekült anyakönyveiből az adatokat és létrehozta a bukovinai székelység egyre lenyűgözőbb méretű Genealógia (családtörténeti) Adattárát. Munkássága példája annak, hogy a székelység öntudatát megalapozó, gyökereiket számon tartó, eredendő kiváltságainak védelméért, visszaszerzéséért talán génjeikben hordozott elszántsággal ugrásra készen álló székelyek hosszú időn át a családi, közösségi szájhagyományozódás lehetőségeivel, később írásaikkal, most pedig még hatékonyabb eljárásokkal igyekeznek identitásukat elmélyíteni.

A székely töredékek sorsa végletesen más és más, legtöbbjük mégis egyfelé mutat ebben a kötetben: a magukra találás, a népünkhöz visszatalálás, s e kapcsolat állandó mélyítésének élménye felé. Mert az élet célja – mint Tamásitól tudjuk –, hogy valahol otthon legyünk benne. Ez lehet ennek a könyvnek is a... célja? Értelme...? Talán inkább küldetése!

Cserey Zoltán

A BURGONYA TERMESZTÉSÉNEK KEZDETEI
ÉS MEGHONOSODÁSA HÁROMSZÉKEN
A XVIII. SZÁZAD UTOLSÓ HARMADÁTÓL
A XIX. SZÁZAD KÖZEPÉIG

A burgonya meghonosítását Háromszéken központilag szorgalmazták, az erre irányuló erőfeszítéseket azonban a térség lakói igen gyakran az ismeretlennek általában kijáró bizalmatlansággal és elutasítással fogadták. Ez az érthető közösségi megnyilvánulás elsősorban annak volt tulajdonítható, hogy a helyiek egyszerűen nem hitték el, amit az új növényről mondtak, függetlenül attól, hogy az emberi táplálkozásban vagy az állatok takarmányozásában betöltendő szerepéről volt-e szó. Valószínű, hogy a népszerűsítés érdekében folytatott agresszív propaganda sem tett jó szolgálatot az elterjedés előmozdításának. Végül az állami és katonai hatalom összehangolt cselekvése – ha lassan, nehézkesen is – csak meghozta a remélt eredményt: a burgonya bekerült a falvak elfogadott mezőgazdasági terményeinek sorába. Elterjesztése kiemelt jelentőséggel bírt, különösen hogy a szárazságos, inséges időkben a gabonahozam csökkenése miatti hiányt is jól lehetett pótolni általa.

Erdélyben az új haszonnövény elterjesztésével kapcsolatos első adatok a XVIII. század második felének hatvanas éveiből valók. Termesztését főként a kamarai birtokokon igyekeztek népszerűsíteni: 1765-ben Nagyváradon, 1768-ban Élesden, 1769-ben Máramaroszigeten. A gazdasági jelentések szerint az Amerikából származó növény elfogadtatása a jobbagység ellenkezésének, hitetlenségének okán komoly nehézségekbe ütközött. 1767-ben kiadott rendelkezésében Mária Terézia az Erdélyi Nagyfejedelemségben megparancsolta, hogy a lakosságot buzdítsák a gabonaneműek mellett olyan növények termesztésére, melyek az időjárás változásaira kevésbé érzékenyek. Ilyen megfontolásból is szorgalmazták az új növény elterjesztését.¹

1 Kósa László: *A burgonya Magyarországon*. Budapest, 1980, Akadémiai Kiadó, 19. p.

1769-ben Halmágyi István főkormányshéki tisztviselő – a székhely határórség szervezésének egyik vezetője – feljegyezte, hogy 1768 júniusában Fogarason Mednyánszky generálisnál ebédelvén „földi almából igen jó tortát kóstolt, de az ebéd utáni beszélgetésből kiderült, hogy a parasztság a kukorica mellett ezt a hasznos növényt alig termeszt, sőt az urak is sokkal többre becsülik a már megszokott kukoricát”.² Halmágyi a burgonya előnyeiről értekezve a következőket írja: „jobb volna a parasztságnak azt vetni, mint kukoricát, mert azt hideg, jég, eső, varjú mind vesztegeti, sokszor semmi haszna sincs, ennek pedig a földben semmi sem árt, haszna pedig még több van, mint a kukoricának, mert ez sütvé, főzvé, mindenféle hússal igen jó, kenyeret, piskótát, hajport lehet belőle készíteni. Minden esztendőben terem, még olyan helyeken jobban, holott más gabonának nem jó a föld.”³

1769-ben új rendelet jelent meg, ez viszont már a gabona védelmé érdekében ajánlotta szeszfőzés céljára inkább a burgonyát. A fennmaradt dokumentumokból kiderül, hogy a hatóságok hogyan látták az új növény elterjesztésének lehetőségeit. Az erdélyi kancellária a császárságnak címzett feliratában három év haladékot kért, hogy ez alatt az idő alatt a népet burgonya termesztésére taníthassák, buzdíthassák, tudjuk azonban, hogy egyes törvényhatóságok egyszerűen nem teljesítették a az erre vonatkozó rendelkezéseket. Csíkszék elutasító magatartásáról tanúskodik, hogy a székhely vezetése – arra hivatkozva, hogy a vidéknek rossz a termőföldje – nem is nagyon tett erőfeszítéseket az új növényfajta kipróbálása érdekében. 1770-ben viszont a források már arról tanúskodnak, hogy Udvarhely-, Csík- és Kászonshék területén is virultak a burgonyaültetvények. Aranyosszéken 1774-ben csupán annyi termett belőle, hogy a lakosok csemegének használták. Csíkban szintén gond volt a terméssel, itt azonban más magyarázata volt a dolognak: mivel a nép körében elterjedt, hogy francia betegséget terjeszt, a pásztorgyermekek mindenütt kiásták és elpusztították az új növényt.⁴

A Román Fejedelemségekben a burgonya térhódítása – ha szerényebb méreteken is, mint Erdélyben, de mindenképpen az erdélyi

2 Kósa: i. m. 19–20. p.

3 Szádeczky Lajos (szerk.): *Halmágyi István naplói és iratai 1762–1769*. Budapest, 1906, Magyar Tudományos Akadémia, 402. p.

4 Kósa: i. m. 21–22. p.

burgonyatermesztés hatására – a XIX. század első felére tehető. 1800–1818 között, miközben az új növény Erdély-szerte már jórészt gyökeret eresztett, Moldovában és Havasalföldön még nem került sor határozott lépésekre annak érdekében, hogy elterjedését elősegítsék. Moldovából csak 1835-ből ismerünk ilyen irányú központi intézkedéseket, ugyanis ekkor utasítják a lakosságot, hogy minden földművelő legalább öt öl területet köteles krumplival beültetni. A Havasalföldre vonatkozó adatok némileg korábbi, 1831-ből származnak, itt azonban mindössze Muscel megyében tesznek próbát a termesztéssel, és ott is csak körülbelül 8 hektáron (17 pogon).⁵

Kőváry László 1847-ben az új növény székelyföldi elterjedésének körülményeiről és azokról a nehézségekről is tudósít, amelyek következtében a krumplitermesztés nem érte el a remélt és várt mértéket: „a pityóka, krumpli vagy miként is nevezzem annyi neve közül. Emlékeznek még embereink, mikor felsőbb rendeletek csaknem botózással nógatták ültetésre a népet, s ma alig fél század múlva nincs egy vetemény is, mint vetemény terjedtebb. Amily sebességgel terjedt a dohány, épp oly lomhán terjedt Amerikának a másik növénye. Némelyek azt mondják, hogy csak a múlt század végén hozták volna a székelyek Rajna melléki táborozásukról (napóleoni háborúk). De jött légyen hazánkba bármikor, annyit látunk, hogy mind a mai napig is annak tenyésztése csak úgy megy, hogy sertéseinknek alig jut egy pár véka, pálínának pedig csak most kezdik megkísérteni, s kivált télen oly ára van, mint a jó gyümölcsseinknek. A székelyföld most csakugyan kezd mozogni körülle, s a hídvégi szeszgyárhoz Háromszékről 20-25 véka krajcárral köblét máris vehetni, de kevés mennyiségbe.”⁶

A BURGONYATERMESZTÉS KEZDETEI HÁROMSZÉKEN

Az első háromszéki adataink a burgonyával kapcsolatban a XVIII. század utolsó harmadából valók. Illyefalva falujegyzőkönyvében 1774 körülről származhat az a bejegyzés, amely Háromszék-szerte a legkorábbinak tűnik, és amely által mindenki számára kötelezővé tették, hogy középszerű vagy gyengébb minőségű, agyagos és nedves, esetleg homokos talajba burgonyát ültessen. A „földi alma” termesztéséhez azt

5 I. Cojocaru (szerk.): *Documente privitoare la economia țării Românești. 1800–1850. Vol. 2.* București, 1958, Editura Științifică, 494. p.

6 Kővári László: *Erdélyország statisztikája I.* Kolozsvár, 1847, 115–116. p.

is fontos volt tudni, hogy termését Szent Mihály napja táján kell a földből kiszedni, s a felszabadult földet még azon ősszel rozssal kell bevetni, de ha árpának volna alkalmas a hely, akkor érdemesebb azt vetni rozs helyett. A burgonya levelét és szárát ott kellett hagyni, majd beleszántani a földbe, így pótolva a trágyát – folytatódik a rendelkezés, amely arra is kitér, hogy azok a gazdák, akiknek kevés szántójuk, de kaszálóhelyük bővebben volna, válasszanak ki bokros-dombos területeket, ezeket tisztítsák meg, és így alakítsanak ki az új növény ültetésére alkalmas parcellákat. A jó hozam elérése érdekében az e célra fordított földet nagy gonddal kellett előkészíteni: ősszel mélyszántással porhanyították, tavasszal mértékletes trágyázással javították a minőségét, márciusban pedig másodszori szántással, majd boronálással készítették elő a vetésre, amit áprilisra kellett időzíteni. A zöldségeskertekben ültetett pityóka számára szánt területet ősszel trágyázás után felásták, tavasszal pedig még egyszer felpuhították, a gyomok gyökereit pedig eltávolították belőle – az ajánlás szerint az ilyen területet tulajdonképpen a káposztának szánt földdel kellett egyenértékűvé tenni. Vetőmagnak nem annyira az apró gumókat, hanem inkább a középszerű vagy nagyobb burgonyát ajánlották. Az instrukciók kitértek a tárolás kérdése is: annak érdekében, hogy a telet átvészelje, a krumplit szalmával jól szigetelt vermekbe kellett eltenni a pince vagy a padlás helyett.⁷

Meglehetősen ritkák azok a források, amelyek arról szólnának, hogy a hatóságok milyen módszerekkel próbálták elfogadtatni a burgonyát, illetve arról is keveset tudunk, hogy termesztését hogyan igyekeztek megkedveltetni az emberekkel. E tekintetben érdekes színfolt Benedek Elek visszaemlékezése, aki feltehetően kissé megszépítve, de lényegében valós eseményekre támaszkodva meséli el a burgonya kisbaconi elterjedésének romantikus történetét. Mint írja, őseinek kisbaconi háza a legszebbek és a legnagyobbak közé tartozott a faluban. Ez akkor tűnt ki igazán, folytatódik a történet, „ha visszamegyek ama Benedek Huszár Gábor házához, amely Mária Terézia korában épült, s amely felépülését magának Mária Teréziának köszönhetné. Ez a Mária Terézia valósággal gyámsága alatt tartotta népét. Az ő parancsolatára honosodott meg hazánk földjén a burgonyatermelés, s ő parancsolta

7 Kádár Gyula: A burgonyatermesztés történetéből. *Művelődés*, 1979. 12. sz. 43–44. p.

meg Erdély minden községének, s így Kisbaconnak is, hogy küldjön szekérrel egy alkalmas embert Kolozsvárra, ahol is kap egy szekérre való burgonyát, abból minden család néhányat, elültetik, s szép lassan elszaporítják. Alkalmasabb embert erre találhatott volna-e a falu a nemes székely huszár Benedek Huszár Gábor atyánkfianál, aki világot látott ember volt, mert hadakozott a burkusokkal is. Elég az, hogy Huszár Gábor vállalta a küldetést s hazahozott Kolozsvárról egy szekér burgonyát, minek székelyül pityóka a neve. Hány nap alatt járta meg az utat ennek emléke nem maradt meg. Mindegy, a fő, hogy Huszár Gábor meghozta a pityókát, s ezért az útjáért egy ház volt a tiszteletdíj. Egy ház, amelyet a falu építtetett neki”.⁸

Az új növény erdővidéki népszerűsítésében kétségkívül szerepe volt Benkő József középjaiti református lelkésznek és polihisztnak is, aki a történelemtudomány művelése mellett természettudományokkal is foglalkozott. 1778-ban államismereti leírásában a termesztett növények között a pityókát is említi. A szöveg alapján úgy tűnik, nem rendelkezett túl sok ismerettel a növényről, annyit viszont megjegyez, hogy ezek voltak az első évek, amikor kísérletezni kezdtek a meghonosításával, és hogy általában a kertekbe, néhol pedig a szántóföldre is ültettek belőle.⁹

A civil és a katonai hatalom összehangolt népszerűsítő propagandája szintén az új növény megkedveltetését szolgálta. Ezen a tájon, ahol a domborzati és éghajlati viszonyok egyébként sem kedveztek a kalászosoknak, elsőrendű érdekként fogalmazódott meg a burgonya termesztésének megszerettetése. 1781-ben az erdővidéki katonai parancsnokság rendeletben hívta fel a figyelmet a burgonyának az emberi és állati táplálkozásban betöltött szerepére, illetve ennek fontosságára.

A rendelkezés a helyi adottságoknak megfelelően a felhasználandó terület nagyságát is megszabta. Erre a célra külön határszakaszt kellett kijelölni, mégpedig úgy, hogy a kender művelésére fordított terület nagyságának megfelelő részen volt kötelező burgonyát ültetni. Akiknek nem volt szántóföldjük, azoknak a ház körüli veteményeskertjükből kellett helyet elkülöníteniük a növény termesztésére. Az ellenszegülők

8 Benedek Elek: *Édes anyaföldem*. Budapest, 1979, Szépirodalmi Könyvkiadó, 47–48. p.

9 Benkő József: *Transylvania sine Magnus Transylvanie Principatus*. 1778, 110. p.

számára büntetést – 25 pálcaütést – helyeztek kilátásba.¹⁰ 46etése mellett annak gondozására is hasonló szigorral hívták fel a figyelmet: a berecki századparancsnokság például 1787. július 28-án körrendeletben utasította a népet, hogy kapálják meg a burgonyát: „parancsoltatik keményen mivel az idő a pityóka kapálására elérkezett, minden falu commendáns és altiszt azon legyen, hogy az elültetett pityóka fészkeket kertben és mezőn kapálják meg”.¹¹ 1787 tavaszán jegyezték be az ozsdolai falujegyzőkönyvbe azt a felséges parancsolatot, amely előírta: nem elegendő csak a zöldségeskertben krumplit ültetni, hanem kötelező módon a mezőn is kell termesztetni. Aki pedig az előírást megsérti, így a rendelet, az a regimentnél minden irgalom nélkül megvesszőztetik. Az ezredparancsnokság az utasítás végrehajtását is ellenőrizte, mégpedig úgy, hogy a századparancsnok kimutatást készített a burgonyatermesztésre elkülönített mezei területek méretéről. A lakosok vetőmag-szükségletét legalább részben szintén a század vezetése igyekezett beszerezni, és segítséget nyújtottak azoknak a falvaknak is, amelyek nem rendelkeznének elégséges ültetni való pityókával. Azok a gazdák, akik a berecki századparancsnokság támogatását igénybe kívánták venni, a rendelkezés értelmében hat véka vetőmagból vásárolhattak, aminek vékáját 9 garasért kínálták. A katonai parancsnokság, hogy még biztosabb legyen a dolgában, azt is elrendelte, hogy a krumplitermesztéssel kapcsolatos ismereteket a falujegyzőkönyvbe bevezessék, illetve hogy ezeket vasárnaponként, templomozás közben az embereknek felolvassák. Az utasítás végrehajtásának eredményességéről a katonai vezetés a Sárospalotára hirdetett századösszeírás alkalmával bizonyosodhatott meg.¹²

A csapadékhányos, aszályos években gyakran fenyegette éhínség a lakosság szegényebb részét. Ezekben az időszakokban a központi hatóságok még inkább ajánlották, illetve sürgették a burgonya minél szélesebb körű elterjesztését. Az 1794-es esztendő különösképpen ínségesnek bizonyult. A szárazság hatásainak enyhítése és az ezt követhető csapások elhárítása érdekében Erdély kormányzója, Bánffy György több rendben is felhívással fordult az emberekhez, hangsúlyozva, hogy az éhínség veszélye jelentősen csökkenthető a burgonya

10 Cserey Zoltán: *Erdővidéki történeti tanulmányok*. Barót, 2008, 99. p.

11 Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár (SÁL). Ozsdola falujegyzőkönyve. Fond 375.

12 Uo.

termesztése által. Az egyik ilyen rendelethez 11 pontból álló útmutatást is mellékeltek.¹³ 1795. május 2-án egy újabb, 4 pontból álló főkérmányszéki rendelkezés utasította a lakosságot a gabona és marháknak való takarmány szüntelen vigyázására, és egyúttal a gabonából való pálinkafőzést is megtiltotta. A harmadik pont a következőképpen hangzott: „a földimogyorónak az életre nagyon alkalmas volta, a vele való élésnek módja nem elég ismeretes. A közönséget megtanítani és arra ösztönözni, hogy minél nagyobb mértékben vegyék a vetőmagot, minden igyekezettel megszerezni el ne mulasszák”. A negyedik pont értelmében a fokozódó vízhiányt úgy kellett volna kiküszöbölni, hogy a patakok vizét a vetésekre vezetik.¹⁴

A Gubernium – a katonai hatalommal összefogva – a szárazság okozta súlyos élelmiszer- és takarmányhiányra való tekintettel fokozott odafigyelést és azonnali közbelépést indítványozott annak érdekében, hogy a mezőhatárral kapcsolatos kihágásoknak idejében elejét vegyék. Egy, az 1795. év pünkösd havának 2. napjára datált dokumentumból a következőket tudjuk meg az ekkor uralkodó állapotokról: „a mostan uralkodó szárazság szükségét okozhat, hogy a falu tilalmas és vetéshatárai a pravarikálástól megoltamazzassanak szoros parancsolat érkezett, hogy azon rendelés nagyobb tökéletességre vitessék, kíváncsítik a regimentet megtalálni, hogy a falusi katonabíróknak a falvak közdolgaira való gondviselésében egyenesen a lokális tisztektől az eddig valónál nagyobb engedelmisséggel függjenek, nehogy ezáltal a folyó rendelések megakadályoztassanak a földimogyoró ültetésével kapcsolatosan”. A hatóságok sokkal inkább hittek a burgonya, mint a gabonaféleségek szárazságtűrő képességében. Ezért is bíztak abban, hogy az új növény termesztése által olyan esetekben is elejét vehetik egy esetleges éhínség kialakulásának, ha a kalászosok rossz termést hoznának.¹⁵

Imreh István megállapítása szerint a burgonya elterjedésének – a bizalmatlanság és a mezőhatár méreteiből adódó korlátok mellett – az évszázados vetésszerkezet sem kedvezett, ugyanis jó néhány kapásnövény nehezen illeszkedett be a hagyományos beosztású vetésmezőbe. (Ilyen volt például a kukorica és a burgonya is.) A falvak elöljárósága

13 Kósa László: A burgonya meghonosodása Erdélyben. *Művelődés*, 1969. 10. sz. 57. p.

14 SÁL Fond 8. Háromszék levéltára. 313/1795.

15 SÁL Fond 8. 354/1795.

ezt úgy igyekezett ellensúlyozni, hogy e növények számára külön közföld-tagokat szakított ki a falu közhasznú területeiből. A későbbiek folyamán a kukorica- és pityókaföldeket a tavaszhatárba illesztették bele: „egy esztendeig pihen a föld nálunk, írta Benedek Elek, juhnyájak legelik és trágyázzák, közben háromszor megszántja a székely, ősszel acélos búzát vet bele, a második esztendő tavaszán zabot, árpát, kukoricát, pityókát”.¹⁶

XIX. SZÁZADI ERŐFESZÍTÉSEK A BURGONYATERMESZTÉS ELTERJESZTÉSE ÉRDEKÉBEN

A határórség a XIX. század első éveiben is a burgonyatermesztés legbuzgóbb szorgalmazója maradt: képviselői továbbra is igyekeztek meggyőzni az alárendeltségükbe tartozókat az említett növény hasznosságáról. A meglehetősen korlátozott területű mezőhatárt a faluközösségek egyébre alig használható közterületeinek felosztásával kívánták megoldani.

Az ilyen jellegű kérdések megvitatására, illetve az ezekkel kapcsolatos határozatok meghozására a falugyűléseken, a teljes lakosság bevonásával került sor. A nemesség azonban nem minden esetben értett egyet az előterjesztéssel; ilyenkor tüntetően távol maradtak a falufórumon való részvételtől. Nem így történt ez 1807. május 13-án Kézdimartonfalva esetében, ahol a nemesség és katonaság összeült, hogy megvitassa a felsőbb katonai rendeletet, ami a pityóka termesztését és szaporítását szorgalmazta. A megegyezés eredményét a falujegyzőkönyvben is rögzítették: „helyesnek látván ebbéli gazdaságkodását communitásunk és meghatározta s törvény gyanánt ide beírta oly móddal, hogy minden renden lévő gazdaember a határában földi közül akármelyikbe, de nevezetesen ahová törökbúzáat szokott vetni pityókát ültetni köteleztetik egy forint büntetés alatt, mely ha ellopátik, prédáltatik a falu közönséges kárai közé bevétetik, s annak amit ér a káros embernek megfizettetik, ha pedig valaki annak lopásán találtatik, minden irgalom nélkül három magyar forintig megbüntettetik és a tisztnek büntetés végett kiadattatik. Közönséges egyezéssel végeztetett Czell József katonabíró házánál.” A végzés hitelességét a nemesi és

16 Imreh István: *A törvényhozó székely falu*. Bukarest, 1983, Kriterion, 202. p.

katonai rend jelenlévő tagjai egyaránt aláírásaikkal erősítették meg.¹⁷ Felsőcernátonban viszont nem sikerült közös nevezőre jutni az 1807. március 24-i gyűlésen: a katonák végül az ezredparancsnoksághoz fordultak a nemesség elutasító magatartása miatt, az utóbbiak ugyanis ellenezték a közhelyek felosztását – annak dacára, hogy ez az eljárás a kialakult szokásjog értelmében nekik kedvezett volna. Chevaliere Gramont, a kézdivásárhelyi II. gyalogezred parancsnoka a civil hatóság támogatását kérte annak érdekében, hogy valami olyan megoldást találjanak, ami mindenki számára előnyös lehet. Katonarésről azt szerették volna, ha a tiszti hivatal nyomást gyakorol a felsőcernátoni possessorátusra, hogy ne ellenkezzenek a pusztahelyek felosztása miatt, különösen hogy ez a haza törvényeivel is megegyezett. E törvények értelmében a nemeseknek két rész, a katonaságnak egy rész, a jobbágyságnak pedig semmi sem járt volna. A burgonya hasznosságának hangoztatása ezúttal sem maradhatott el: az emberi táplálkozás mellett az állatok takarmányozásában betöltött szerepét emelték ki, példaként azt hozva fel, hogy a sertéstartásban akár a zabot is kiválthatja.¹⁸

Az érdekegyeztetés Ozsdola esetében sem volt teljesen zökkenőmentes. Az 1807-es esztendő böjt havának 11. napján a faluban közgyűlést tartottak, ezen azonban a nemesek – egyet nem értésük jeléül – egyszerűen nem vettek részt. A gyűlést egyébként a katonalakosság kezdeményezte a főhadparancsnok utasítására, aki azért szorgalmazta a burgonyaültetést, hogy a gabonával takarékoskodni lehessen. A vétéshez megfelelő területeket a falu olyan közhelyein kellett megtalálni, amelyeket más célra nem lehetett használatba venni, és amelyeket a community amúgy is fel kívánt volna osztani: „oly móddal a falunak régi uzusa szerint, hogy a possesor úragnak két részt, a többi részt, amelyet a community el akar osztani osztódjék csordaszer szerint a jobbágysággal együtt, minthogy az igát egymásközt egyenlőleg húzzuk. Ezen felosztó helyet felosztván egy ideig, de senkinek nem öröklésre, hanem mint ezután is a commune terrenumot a community amikor akarja fel is hagyhassa. Mely egyezségünket ajánljuk a possesor úragnak méltóztassanak subscriálni, ha a katonai renddel egyet

17 SÁL Kézdimartonfalva jegyzőkönyve. Fond 373.

18 SÁL Fond 8. 1427/1807.

kívánnak érteni.” Az egyezséget Ferentz Lőrinc katonabíró házánál, Boér Elek kapitány jelenlétében, az ozsdolai katonaság nevében szerkesztették.¹⁹

A felsorolt példák azt igazolják, hogy a katona- és civil lakosság közötti ellentétek nagyrészt a krumplitermesztésre kerülő földek felosztása kapcsán merültek fel. 1807-ben például a pojáni nemesek és „erősebb gazdák” a falunak a havason található közhelyeit akarták elfoglalni azzal a céllal, hogy oda árpát, törökbúzá, pityókát ültessenek, méghozzá úgy, hogy az osztozkodásból kizárják a katonákat. A sértettek emiatt panasszal fordultak az ezredparancsokhoz. Hasonló jellegű elégedetlenséggel találkozunk 1808-ban Lemhény esetében is, amikor a tiltakozás immár túlterjedt a szék határain, és a katonák egyenesen a Főhadivezérséghez fordultak, hogy sérelmeiket orvosolja. A katonai vezetés a lemhényiek panaszát a Főkormányshékhöz továbbította. A nézeteltérést ez esetben is a nemesek és katonák közötti érdekellentétek okozták, a lemhényi birtokosok ugyanis a katonák kirekesztésével kívánták a falu határában lévő közhelyeket földimogyoró – vagyis krumpli – termesztésére felosztani. A Gubernium az eset kapcsán arra volt kíváncsi, hogy vajon a bepanaszolt nemesek közül valóban mindegyik rendelkezett-e saját udvarházzal Lemhényben, illetve hogy a székben milyen szabályozás volt érvényben a közjavak felosztására vonatkozóan, de ugyanakkor arról is érdeklődtek, hogy a különböző társadalmi rétegekhez tartozók milyen mértékben részesülhettek a köztulajdonból.²⁰

A hatalom és a vidék közötti kapcsolattartás egyik fő témája a lakosság szegényebb részének élelmezése volt: kiemelt feladatként kezelték, hogy a burgonyának az emberi táplálkozásban való hasznosításáról meggyőzzék az embereket. A katonai parancsnokság évenként újította meg a krumpli ültetésével kapcsolatos rendelkezéseit. A Telegdibaconban lévő III. századparancsnokság 1808. május 4-én a parancsolatok protocollumában íratta be azt az utasítását, amelynek értelmében minden embert köteleztek, hogy legalább egy véka pityókát ültessen – azzal a kitétellel, hogy akinek tehetsége van rá, akár ennél többet is termeszthet.²¹

19 SÁL Fond 29. Kézdiszék levéltára. 29 csomag.

20 SÁL Fond 8. 1533/1808.

21 Pancsolatok protocolluma. III. compánia. 1803–1826. Baróti Múzeum tulajdona.

A különféle rendelkezéseknek köszönhetően a burgonya fokozatosan egyre népszerűbbé vált. Erről mi sem tanúskodik jobban, mint az a tény, hogy a termés eltulajdonításáról szóló híradások is mind gyakoribbak lettek. Míg a XIX. századot megelőző években a burgonyalopás nem volt jellemző, a század első éveitől kezdődően egyre gyakrabban dézsmálták meg az egyes falvak pityókaföldjeit. 1808. november 24-én az ezred és a század parancsolata értelmében Alsócsernáton falusbírójának és hűtőseinek Osváth nyugalmazott főhadnagy földjére kellett menniük, ahonnan Cseh Mihály és Cseh Zsigmond krumplit lopott. A falusi eljárásnak azt szabták feladatul, hogy állapítsák meg a termőföld méreteit és becsüljék meg az eltulajdonított krumpli mennyiségét. A kiszálló bizottság ezt meg is tette: a kárt hat köböl és két véka krumplira taksálták. Osváth főhadnagynak azonban egyéb panasa is volt: amint elmondta, Cseh Mihály gyalogkatonára a szóban forgó területet az ő tudta és engedelmével ásta fel és ültette be pityókával. A ezredparancsnokság a század vezetésének parancsba adta, hogy az eltulajdonított burgonyát azonnali hatállyal szolgáltatassák vissza a kárvallottnak, a vétkeket pedig csalás okán tartóztassák le, és 24 óráig terjedő kurtavason lévő arestommal büntessék. Az utóbbiak számára azt is megtiltották, hogy vélt igazuknak önbíráskodás útján próbáljanak érvényt szerezni. Az ügy azonban bonyolultabb volt annál, hogy hatalmi szóval igazságot lehetett volna tenni benne: tanúkat is ki kellett hallgatni, hogy a kérdéses terület tulajdonviszonyait tisztázni lehessen. Varga János tanú úgy tudta, a Nyíresoldal nevezetű helyen Cseh Zsigmondnak is volt szántóföldje, és e földterület külső része határos volt Osváth főhadnagy területével. Tamás Mihály arról vallott, hogy szolga volt Cseh Zsigmondnál, és hogy Cseh vele irtatta ki a földje szélén lévő kökénybokrokat, hogy a helyükre burgonyát ültessen. A harmadik tanú, Varga Tamás is megerősítette a megelőző vallomásokat – vagyis hogy az illető földterületet Cseh Zsigmond birtokolta, és hogy a kérdéses évben Cseh a kökénybokrok gyökereit is kiásatta, hogy a területet burgonyatermesztésre alkalmassá tegye. Igazuk tudatában Cseh Zsigmond és Cseh Mihály gyalogkatonák 1808 júliusában méltányos eljárást kértek az ügy rendezésére: „ha ránk bizonyíthatja a hadnagy úr, hogy a hely nem örökségünk és hatalmasok voltunk, csak törvényesen menjen, készek

leszünk mindenkor minden kárát megfizetni, mind pedig az érdemelt büntetést felvenni”.²²

Bár kétségtelen, hogy a burgonya egyre elfogadottabbá vált, a hatóságoknak minden erőfeszítésük mellett sem sikerült elérniük, hogy az emberek az agyondicsért növényt a gabonafélékkel egyenértékűnek tekintsék, és hogy szántóföldjeik jól termő parcelláiból különítsenek el területet termesztésének céljára. A XIX. század elején a krumpli még mindig kissé lenézett növénynek számított, amellyel inkább a faluhatár kevésbé használható részein próbálkoztak. 1811-ben az alsócsernátoni katonai parancsolatok protocollumába újabb burgonyával kapcsolatos rendelkezés került bejegyzésre: a „stábális tiszturak minden vizitációja alkalmából rátartsák az embereket a pityóka ültetésére, figyelemmel legyenek és a katonákat rátartsák keményen”²³ Olyan eset is előfordult, amikor két szomszédos falu került összetűzésbe egy adott határrész tulajdonjogaért: 1811-ben Kurtapatak és Esztelnek között alakult ki konfliktus egy olyan terület miatt, amelyet mindkét település magáénak tekintett. Kurtapatakról két ág katonaság fordult panasszal az ezredparancsnoksághoz: elmondásuk szerint több éve pereskedtek Esztelnekkel egy darab, pityókának elkülönített hely miatt. A kurtapatakiak a katonaság közbenjárását kérték, hogy minél hamarabb véget vessenek a pereskedésnek, ugyanis szerintük az eljárás már eddig is túl sokba került a per tárgyát képező terület értékéhez képest.²⁴

Az Erdélyi Főhatóság, a Gubernium továbbra is igen gyakran figyelmeztette a lakosságot, hogy a hagyományosan termesztett növények mellett a burgonyaültetvények se hiányozzanak a kerti és mezei gazdálkodás rendszeréből. Egy 1814-ben közzétett rendelkezés a búzával, törökbúzával, árpával, zabbal, haricskával együtt a földmogyoró vetésére buzdította a falvak világát. A rendelkezés kitért arra is, hogy a következő évre szükséges vetőmagot gondosan tárolják a faluközségek, a földesurakat pedig felszólította, hogy biztosítsák a szükséges vetőmagot a szegény szolgáló emberek számára.²⁵

22 SÁL Fond 32. Második székelly gyalopezred levéltára. 31. cs.

23 Parancsolatok protocolluma. Alsócsernáton, 1802, Csernátoni Haszmann Pál Múzeum.

24 SÁL Fond 8. 1890/1811.

25 Uo. 2188/1814.

A XIX. század elején a gyakran jelentkező szárazságos időjárás leginkább a lakosság élelmezésében éreztette hatását. A gabonaféleségek csökkenő termés hozama egyre jobban megnehezítette a népesség élelemmel való ellátását, 1815–1817 között pedig az egyre hangsúlyosabb hiány egész Erdélyben éhínséghez vezetett. Érdekes módon éppen ez volt az az időszak, amelyik ezt az évtizedek óta kísérleti jelleggel termesztett növényt véglegesen diadalra juttatta: az eddig kényszereket elfogadott vagy néha egyenesen mellőzött burgonya végül mégis az emberi étkezés, illetve az állati takarmányozás fontos részévé vált.²⁶ Ekkorra már a burgonyaültetvények olyan nagy területeket hódítottak meg, hogy többé már nem lehetett visszaszorítani a folyamatot. A korabeli források tanúsága szerint a burgonyát ekkor főként a szegények eledelének tekintették, éhínséges időkben elsősorban számukra szolgált életmentő táplálékul. A korábbi tapasztalatok arra is ráébresztették a hatóságokat, hogy Háromszéken, ahol az időjárás a megszokottnál is zordabbul alakul, a kukoricatermés nem éri el a remélt hozamot. Erre utal egyébként a köpeczi századparancsnokság 1815. február 20-án kelt rendelete is: „a minapi tapasztalásból átálláthatja, hogy a törökbúzáat ezen helységben többnyire minden esztendőben a hóharmat semmivé teszi, ezen okból ennek vetését a General Commando nem javasolja, sőt nem vetését ajánlja s egyszer s mind keményen parancsolja. A törökbúzáat a jég is elveri, a pityókának pedig semmit sem árt, ennél fogva pedig nagyobb részét a helynek ültessék pityókával. Evégre minden faluban ahol a pityóka helyet szaporítani lehetne szorgalmatosan a bírák annak helyét kikeressék, ide a companiához bejelentsék micsoda nevezetű helyen és hány köből lehet az említett pityókaföld és hány köből pityóka helye van most a falunak. Ezen pityókahelynek szorítására ha olyan terrenum választatik, amelynek felosztásában valamely akadály lehetne bejelentsék, hogy mi módon és mely úton lehet azt végbe vinni, hogy azon hely a pityóka termésre átaladandó lehessen.”²⁷

Az 1815-ös év közellátási nehézségeiről, a jelentkező súlyos élelmi-szerhiányról majdnem mindegyik kormányzati leiratban történik említés. 1815. április 20-án egy guberniumi tájékoztató kitér a burgonya-

26 Kósa: *A burgonya... Erdélyben.*

27 Parancsolatok protocolluma. 3. század (1804–1820), Baróti Múzeum.

ültetés népszerűsítésére vonatkozó gyakori felhívásokra is, külön kiemelve ezek folyamatos ismétlésének szükségességét. A helyzet súlyosságát jól érzékelteti, hogy a foganatosított intézkedésekről magának a császárnak is beszámoltak. Amint e jelentésből kiderül, a tárgyalt időszakban nagy hangsúlyt helyeztek a beültetendő területek növelésére, ugyanakkor az egyes területeken termesztett burgonyamennyiségről pontos kimutatás készült a Főkormányzék számára.²⁸

A Háromszéket alkotó területi egységek vezetői 1815 tavaszán jelentették a burgonyaföldek székenkénti és falvankénti összesítését. Miklósvárszék egyes falvaiban a birtokosok renitenskedő konzervatívizmusa miatt az átlagnál jóval kevesebb erre a célra fordított földről történt említés. A különösen rosszul teljesítő falvak Miklósvár, Nagyajta, Köpec és Bölön voltak, ahol csak a kertekben és tavaszvetések közötti keskeny sávban termesztettek pityókat.²⁹ Az összegzésben, amely Szentpáli Imre miklósvárszéki alkirálybírótól származik, területmértékként a köbölt alkalmazták (két köböl egy holdnak felelt meg).

Barót	2024
Bodos	1527
Szárazajta	1612
Középajta	931
Bölön	137
Nagyajta	89
Miklósvár	73
Köpec	121
Sepsibacon	312

Sepsiszéken Benkő János alkirálybíró számolt be a burgonyatermesztés 1815-ös állapotáról. Az előjárói vélemény szerint „a földmogyoró itt közöttünk nagy kívánságban vagyon, mert a katonák erre jó példát adtak és többen mások is megtanulták”. A tény, hogy Sepsiszéken a közigazgatás vezetői az általános szárazság ellenére is jó termésre számítottak, a hatóságokat igazolta. Számolva a nemesi területek várható hozamával is, az össztermés mennyiségét mintegy 7000 köbölre taksálták.³⁰

28 SÁL Fond 8. 2313/1815.

29 Uo. 2255/1815.

30 Uo.

Kézdizsék esetében falvanként szintén nagy különbség mutatkozott a bevetett területek méreteit illetően.³¹

Szentkatolna	300	Bélafalva	300
Hatójka	200	Poján	800
Oroszfalu	200	Albis	500
Sárfalva	400	Felőcsernáton	800
Szászfalu	400	Alsócsernáton	1000
Nyújtód	800	Dálnok	1000
Ozsdola	1000	Maksa	400
Martonos	1000	Márkosfalva	800
Lemhény	2000	Szentlélek	1500
Ikafalva	500	Bitá	400
Almás	100	Várhegy	60
Mátisfalva	50	Lécfalva	50
Martonfalva	400	Altörja	800
Csomortán	200	Feltörja	300
Esztelnek	800	Futásfalva	500
Kurtapatak	300		

Erdély mezőgazdaságának drámai állapotára és igen szerény termelésére utal, hogy királyi biztosokat küldtek szét a törvényhatóságokba, akiknek az volt a feladatuk, hogy felmérjék az illető vidék évi agrárgazdálkodásának – ezen belül pedig a burgonyatermesztésnek – az eredményeit. Háromszék ellenőrzésére Gróf Haller Gábort jelölték ki, aki arról panaszkodott, hogy Miklósvárszék falvai kivételével a többi településről nem küldték meg neki a kért tájékoztatást. Miután visszautazott Szebenbe, 1815. november 19-én írásban is beszámolt kizsállásának tapasztalatairól: „rám bízott kötelességem nyomán szükséges tudnom, hogy kormányzó tanácsnak azon hasznos rendelete, hogy a földi mogyoró a legnagyobb igyekezettel termesztessék, mennyire teljesedett, mert ennek bővebb vagy kevesebb termése határozhatja meg, hogy mennyire lehessen féltetni a népet az éhínségnek súlyos

31 SÁL Fond 29. Kézdizsék levéltára. 106. cs. (1815–1816).

állapotától. Elvárom tehát a tisztségnek (civil hatóság) hozzám teendő jelentését”.³²

1816 is a szűk esztendőök sorába tartozott, a szárazságos időjárás pedig továbbra is magában hordozta az éhínség veszélyét. Az ebben az évben született központi rendelkezésekben ismét megtaláljuk a krumplitermesztés fölöttébb hasznos voltát taglaló értekezéseket, ugyanakkor a helyi civil vagy katonai hatóság is mindent megtett az említett növény elfogadtatása érdekében. 1815. április 20-án a Főkor-mányszék a burgonya termesztésével kapcsolatos tudnivalókat nyomtatvány formájában küldte szét a törvényhatóságoknak. 1816. április 16-án már szigorúbb hangnemben ismételték meg a korábbi rendelkezést, és ezúttal már fenyegetéssel próbáltak nyomtatékot szerezni a szövegben foglalt utasításoknak. Minden faluban biztosokat neveztek ki: az ő vezetésükkel kellett megtalálni az újabb vetésre fogható területeket annak érdekében, hogy a burgonyatermesztés hozamát megnöveljék. Amennyiben nem álltak rendelkezésre ilyen területek, a nyomásból (mezőhatár) kellett kiszakítani bizonyos részt azzal a céllal, hogy azt burgonyafölddé alakítsák.³³

A helyi katonai vezetés természetesen alkalmazkodott a központi elvárásokhoz, és annak érdekében, hogy az esetleges ellenszegülőket jobb belátásra bírja, fenyegetőző parancsolatokat bocsátott ki. 1816. július 26-án bevezették Besenyő falujegyzőkönyvébe a Főhadivezérség utasítását, amely a gabonafélék – búza, árpa, borsó, lencse, köles, haricska – helyett vagy azokkal párhuzamosan a krumpli termesztését népszerűsítette. Úgy gondolták, hogy akár a tavaszhatár felerészébe lehetne burgonyát ültetni, sőt a kukorica helyett is a krumplit ajánlották termesztésre. Ha ezt szép szóval nem sikerült volna elérni, a parancsolat értelmében akár katonai szigort is lehetett alkalmazni az ellenállókkal szemben. 1816 októberére a hangnem még szigorúbbá, fenyegetőzőbbé vált: a falusi káplároknak parancsba adták, hogy vesszőfutással való nógatással kötelezzék az embereiket a kukorica helyett a krumpli művelésére. A helyi katonai vezetőknek házról házra járva kellett ellenőrizniük, hogy megtörtént-e az ültetni való burgonya

32 SÁL Fond 8. 2313/1815.

33 Uo. 2432/1816.

elkülönítése. Azokat, akiknél ez elmaradt, kényszeríteni kellett, hogy beszerezzék az ültetéshez szükséges burgonyamennyiséget.³⁴

1816 őszén a dálnoki századparancsnokság részéről Lukács kapitány figyelmeztette alárendeltjeit, hogy a következő évtől minden gazda 5-6 köből pityókát köteles ültetni a tavaszhatárba, ugyanakkor vesszőfutást helyeztek kilátásba mindazok számára, akik az előírt köles vagy haricska helyett törökbúzáat merészeltek volna vetni. A faluparancsnokok számára ezúttal is előírták az ültetni való pityóka mennyiségének ellenőrzését, azzal a kitéttel, hogy győzzék meg az engedetleneket is a kitűzött cél teljesítésének szükségességéről. Amennyiben ez nem sikerült volna, példás büntetésben kellett részesíteniük a rendelkezésben foglaltak ellen vétkezőket.³⁵ Egy 1816 novemberében Bikfalván keletkezett századparancsnoki értékelés még mindig az uralkodó, ám helytelen növénytermesztési szokásokban látta a legnagyobb problémát, különösen hibás döntésnek tartva a törökbúzatermesztés erőltetését. A papolci falujegyzőkönyvben is szerepel olyan hatósági előírás, ami az ismert gabona- és zöldségfélék mellett, de akár azok korlátozása árán is igyekezett előnyben részesíteni a krumpi ültetését, míg a törökbúza termesztését – akárcsak minden más utasítás – szigorúan megtiltotta. A népszerűsítés részeként arra is felhívták az emberek figyelmét, hogy a burgonya számos különféle módon elkészítve fogyasztható: megfőzve, megsütve és kissé megsózva kenyérpótló eledelként, kevés rántással édesen vagy ecetesen levesnek elkészítve, hagyományosan elkészítve, káposztalében megfőzve, stb.³⁶

A központi katonai hatóságnak, a Fővezérségnek köszönhetően egy olyan dokumentum is fennmaradt, amelyben a székely és a román határőrezredek életkörülményeit, étkezési szokásait hasonlították össze. Az említett iratban, ami 1816. július 26-án Szebenben keltezett, ez áll: „a székely regimenteknél minden famíliák, hogy házi kenyeret sütnék arról már meg van a Generál Commandó bizonyosodva, csak a két oláh regimenteknél szokás, hogy törökbúzáat főzvéen, vagy annak lisztjéből puliszkát kenyér helyett és azzal élnek. Az asszonyok a jó kenyér sütéshez nem értenek. Arra kell vigyázni, hogy közükbe a rend

34 SÁL Fond 355. Besenyő falujegyzőkönyve.

35 Uo.

36 Szócsné Gazda Enikő: A krumpi termesztéstől a pityókás kenyérig. *Székely kalendárium*, 2015, 180–181. p.

és a kenyérsütésnek módja behozattassék, hogy ezáltal azon hasznos pityókát és más gabonából való lisztekkel költhessék el”.³⁷

A Főhaditanács 1816. július 26-án újabb rendelkezést adott ki a székely katonaság részére, amelyben ismét felhívták a figyelmet a gabonatermés bizonytalanságára, illetve megfogalmazták mindazokat az elvárásokat, amelyek gyakorlatba ültetése által a gabonahiányból fakadó nélkülözést elkerülhetőnek vélték. Minden család számára előírták, hogy a tavaszhatárban lévő szántórészének legkevesebb fele-részt pityókával ültessék be. A faluparancsnokoknak elől kellett járniuk a burgonyatermesztésben, és azt is elvárták tőlük, hogy az adott ágazat szakértőiként működjenek, illetve hogy a századparancsnokságokkal szoros együttműködésben falvanként összesítsék a közösség vetőmagigénylését. Jó előre tájékozódni kellett arról is, hogy a vetőmagot az ország mely részéről lehet beszerezni, az ezzel járó költségeket pedig a kincstárnak kellett állnia. Amennyiben megfelelő mennyiségű és minőségű ültetésre alkalmas krumplit az országban találni nem lehetett, külső helyről kellett a szükséges mennyiséget beszerezni, méghozzá úgy, hogy időben a gazdák birtokába kerülhessen a megfelelő vetőmag. Végül a rendelet ismételten büntetést helyezett kilátásba mindazok számára, akik a törökbúza vetésének tilalmát megszegik.³⁸

Az 1817-es évben további figyelemfelkeltő közlemények láttak napvilágot, amelyek a pityóka elterjesztését a törökbúzaültetvények csökkentése által kívánták megvalósítani. Március 7-én a köpeci századparancsnok, Tanark kapitány aláírásával került kiadásra egy körrendelet, amely a tavaszi vetések idejének közeledtével újra megerősítette a fölöttes hatóságok által több rendben is kiadott parancsolatot, hogy minden faluban pityókakerteket alakítsanak ki, és hogy ezt a növényt bőven, a törökbúzát pedig alig vagy egyáltalán ne termesszék.³⁹ 1817. április 22-én keltezett az a Lukács kapitány által aláírt századparancsnoki rendelkezés, ami emlékeztette a falusi káplárokat, hogy vigyázzanak és éberek legyenek, nehogy a mezőn vagy a kertekben valakinek a földje vetetlen maradjon. Hogy ezt elkerüljék, a falvakban a katonai vezetőknek és az előjáróknak – a századparancsnokkal az élen – minden gazdát meg kellett látogatniuk. A látogatás arra szolgált, hogy

37 SÁL Fond 355. Besenyő falujegyzőkönyve.

38 SÁL Fond 32. 43. cs/1816.

39 Parancsolatok protocolluma. III. század (1804–1820).

a szántóterületek állapotát ellenőrizték. Ha bevetetlen földet találtak volna, az nemcsak az illető személy, hanem a faluparancsnok és a hűtösök számára is kemény testi büntetést vont volna maga után.⁴⁰

Az 1818-as év szintén a burgonyatermesztés és -fogyasztás népszerűsítésének jegyében telt. Egy 1818. május 13-ára keltezett főkormány-széki leirat szerint a lakosokat arra kellett ösztönözni, hogy az élelemre alkalmas gabonaféleségeket haszonnal termesszék, különös tekintettel azokra a növényekre, amelyek kevésbé érzékenyek az időjárás viszonyosságaira. Ez utóbbiak közül elsősorban a burgonyát említették. Ugyanebben a szellemben íródott az a császári felhívás is, amelyik a kiemelt termesztésre ajánlott növényfélések közül főként a burgonya- és a törökbúzatermesztés fontosságát hangsúlyozta. Az éhínség miatt kivándorolt vagy elhalálozott emberek pusztán maradt jószágairól szintén központosan rendelkeztek: ezeket az otthon maradtaknak a nélkülözéssel leginkább sújtott falusfelek között kellett szétosztaniuk.⁴¹

Erdővidék Bodos nevű falujában a pityókatermesztésre vonatkozó első adatok 1803-ból maradtak fenn, és a falusi bíró beszámolójából származnak. 1820-ra a faluban termett pityóka már 18 német forint és 56 krajcár jövedelmet hozott a település lakóinak, és termesztése a továbbiakban is gyakran szerepelt hasznos hozó jövedelmi forrásként a fennmaradt dokumentumokban.⁴² Az utóbbi évszám azért különösen fontos, mert tulajdonképpen az 1820-as évekre tehető az az időszak, amikor az említett növény végérvényesen bekerült a székely gazdaságok növénytermesztési szerkezetébe, és a mindennapi táplálkozás nélkülözhetetlen elemévé vált. 1820. október 20-án került kiadásra a köpeci századparancsokság Moritz kapitány kézjeggyel ellátott parancsolata, amelyben arról történik említés, hogy a burgonyatermesztés általános elterjedése mennyire hasznosnak bizonyult az elmúlt szűk esztendőben, kiemelve, hogy a burgonya különösen fontos szerepet játszott az élelmiszerhiány következményeinek enyhítésében.

Az elért sikerek mellett a felettes hatóságok továbbra is arra kötelezték a katonákat, hogy mindenki tehetsége és lehetősége szerint ültessen bőven pityókát, és azt tisztességesen művelje is meg, a falusi elöljáróknak pedig feladatul szabták, hogy ellenőrizték, mindenki

40 SÁL Fond 355. Besenyő falujegyzőkönyve.

41 SÁL Fond 8. 2669/1818.

42 Egyed Ákos: *Bodos. Egy székely falu története*. Sepsiszentgyörgy, 2013, Háromszék Vármegye Kiadó, 93. p.

eleget tesz-e a központi rendelkezésben megfogalmazott elvárásoknak. Mindazokról, akik az utasítás ellen cselekedtek, esetleg jeleskedtek annak végrehajtásában, a század vezetésének név szerint kellett jelenteni, főként azért, hogy az előbbieket példás büntetéssel jobb belátásra lehessen bírni. Kijelenthető, hogy a hatóságok a burgonya ültetését és művelését illetően az elvárások nem teljesítését semmilyen körülmények között sem voltak hajlandók elfogadni, és az ellenszegülőknek minden esetben számolniuk kellett a következményekkel.⁴³

1820-ban az országosan elrendelt helységenkénti úrbéri összeírásokban – ezeket parasztvallomásoknak is nevezték – a termesztett gabonaféleségek, kapásnövények, zöldségek mellett szóba került a pityóka is, egészen pontosan pedig az, hogy mennyire tekinthető elterjedtnek Háromszék falvaiban, illetve hogy mekkora területeken termesztik az egyes falvak gazdálkodásra alkalmas határaiban. A feltett kérdések között ez tulajdonképpen nem szerepelt, emiatt viszonylag kevesen is hozták szóba a megkérdezettek közül, akik pedig mégis említést tettek róla, azok igazából olyasmivel hozakodtak elő, ami a kérdezőbiztosokat különösebben nem is érdekelte. Azt sem szabad szem elől téveszteni, hogy ez az összeírás csak a jobbágyságra vonatkozott, a felsorolásból tehát kimaradtak a katonarendiek és a birtokos nemesek is. A százhárom falusi és négy mezővárosi település közül így is kilencvenhat helység életére és gazdálkodására vonatkozóan sikerült igen értékes és változatos adatokat összegyűjteni, azonban e kilencvenhat településből mindössze tizenkettő lakói hozták szóba a burgonya-termesztést. Amint az említett forrásokból kiderül, e településeken a krumpli számára külön erre a célra elkülönített közhelyekből alakítottak ki határrészeket, és bár általában igen szűkszávuán, mindössze néhány szóban tértek ki rá, néhány esetben a beültetett területek nagysága vagy a vetőmag mennyisége is szóba került. A kökösiek nyilatkozataiból például csak annyi derül ki, hogy a falunak volt pityókatermő közhelye, a lisznyóiak pedig szintén csak futólag hozták szóba, hogy kevés pityókahelye volt a településnek. A sepsiszentgyörgyiek esetében is csak azt tudjuk meg, hogy létezett egy, a community-től származó pityókaföld. Az aldobolyiak már bővebben beszéltek a pityókatermesztésről: „vagyon a communitynek a közhelyből felfogott pityókás helye is, amely minden esztendőben használható, és

43 Parancsolatok protocolluma. 1804–1820.

mindenik colonusnak (jobbágy) proportione része van benne”. Ugyancsak erről számoltak be az illyefalviak is. Árkoson szintén volt krumplitermesztésre elkülönített határrész, amelyet egységesen osztottak szét mindekinek, a szántóföld nagyságától függetlenül, és Köröspatakon is megerősítették, hogy a pityókahelyekből esztendőnként a jobbágyok is kaptak egy-egy részecskét. A besenyőiek esetében ugyancsak az derül ki a forrásokból, hogy a communitás rendelkezett egy hellyel, amelyet pityókának fel szokott osztani „a mixta populi egyénei között”. A dálnokiak valamivel részletesebb információkkal szolgáltak: amint elmondták, „a közönséges helyből szabad volt helységünkben annyit felszántani mindnyájunknak, hogy némelyik beültethetett egy köből pityókát, más három vékát, megint mások legkevesebb két vékát”. Felsőcernátonban is szóba került az ültetendő kumpli mennyisége: „osztott a communitás a közhelyből annyit, hogy most minden ember beültethetett egy köből pityókát”. A barótiak a burgonyavetések jobb védelme érdekében kerítéssel védték az esetleges károktól azt a területet, ahol a lakosok közül mindenki pityókát szokott termesztani, és ami a falutól nem messze húzódott. A faluközösségekben uralkodó állapotot leginkább a középajtaiak nyilatkozata tükrözi: ezen értékrend szerint minden közterhet hordó lakos részesült a falu közös tulajdonából egy-egy nyílföld formájában, „amelyben nagy haszonnal pityókát termesztünk”.⁴⁴ A közföldek felosztásával kapcsolatosan egyébként különféle módozatok ismeretesek. A középajtai minta mellett, ahol a közteherviselést vették figyelembe, máshol mindenki – tehát a nemes is – részesült a közösből. Olyan esettel is találkozni, ahol a nemeseknek két rész, a többieknek egy rész járt, sőt az is előfordult, hogy a jobbágyoknak csak fél részt osztottak, máshol pedig egyáltalán nem vették tekintetbe őket.

Az 1820-as években tehát tovább folytatódott a burgonya háromszéki elterjesztése. Fokozatosan egyre általánosabbá vált, hogy a nemrég még gyanakodva kezelt új növényt a kalászosokkal egyenlő elbírálásban részesítették: a kertekből és a kevésbé termékeny közösségi földekről kikerült a faluhatár földművelésre leginkább alkalmas részeibe (a térhódítás elsősorban a törökbúza rovasára következett be). 1824 augusztusában a tiszti hivatal felszólítására Demién István kézdiszéki alki-

⁴⁴ Takács Péter (szerk.): *Háromszék parasztvallomásai 1820-ból*. Debrecen, 2002, Erdély-történeti Alapítvány.

rálybíró a következőképpen mutatta be a burgonyatermesztés kézdíszéki helyzetét (a viszonylag gyenge terméshozamot a korábbi év szárazságos időjárásával magyarázva): „rendelésére a tisztségnek jelentem, hogy a földi mogyoró itt Kézdíszékben valamint ezelőtt úgy most is természetlik, kivált az erdő alatt lévő falvakban még az erdőkön is ültettetik, a mezőföldi faluk pedig a mezőkön is természetlik”. Kézdíszéken tehát ekkor már nemcsak a zöldségeskertekben, hanem a tavaszhatárban is bőven természetlik krumplit. A jelentésből az is kiderül, hogy a nagy szárazság és forróság miatt a tavaszgabonák a megszokottnál hamarabb beértek, és betakarításuk is hamarabb történt. Ilyen körülmények között a burgonya levelei is a megszokottnál korábban száradtak el, a gumók nem érhatték el a kívánt méretet, ez pedig a hozam csökkenéséhez vezetett. Akik a kertjükben nem siettek a krumpliszedéssel – nyilatkozott az előljáró –, lényegesen jobb terméshez, nagyobb gumókhoz jutottak.⁴⁵

Zágonban a közhelyek egyenlő birtoklásának kérdése borzolta fel a kedélyeket. A helyi nemesség 1825-ben panasszal fordult Háromszék vezetéséhez, mert – mint írták – a katonaság a közföldek használatában megszegte a hagyományos rendet. Eszerint a közöst három felé kellett volna osztani, hogy nemes, katona és jobbágy egyformán részesüljön belőle. A nemesek azt sérelmezték, hogy ők hosszú ideig nem tartottak igényt erre a területre, viszont amikor végre birtokba kívánták venni a nekik járó részt, a katonaság ezt megakadályozta. A sérelmeket összefoglaló iratot Jankó Antal, Zoltáni Czirjék Zsigmond, Vajna Miklós, Bartha Miklós és mások is aláírták.⁴⁶

A burgonya háromszéki terjesztését leginkább szorgalmazó intézmény, amint azt több rendben is hangsúlyoztuk, a katonai hatóság volt, saját példáján keresztül kívánva rámutatni a krumplitermesztés és -felhasználás fontosságára. 1823-ban Kézdívárhelyen katonaiskolát létesítettek. Az igen színvonalas képzést biztosító oktatási intézetnek bentlakása is volt, és az itt élő mintegy száz diák étkeztetéséről szintén az iskola gondoskodott. Különös figyelmet szenteltek a várostól bérelt mintegy hat holdnyi gyümölcsészeti mintaparcella felosztásának, melynek kisebb felét burgonyatermesztésre szánták. 1825 augusztusá-

45 SÁL Fond 8. 3449/1825.

46 SÁL Fond 8. 3450/1825.

ban a berecki gyalogszázad parancsnoka, Gazda kapitány a következő rendelkezést tette közzé: „a nevelőház számára ültetett pityókat Kováts főúr assasa ki és hány köből leszen a jelentést tegye meg és mikor innen meghatároztatik, hogy bevigyék küldje be és, hogy átadta arra recepicát vegyen és küldje fel a compánia commandónak”.⁴⁷

Az elért eredmények ellenére időnként azért meg-megújították a krumplitermesztés népszerűsítését célzó felhívást. 1826 szeptemberében például a Gubernium a földimogyoró termesztésének szaporítására vonatkozó királyi dekrétumot leiratban közölte a törvényhatóságokkal. 1827-ben újult erővel indult el a krumplitermesztés területi kiterjesztését népszerűsíteni kívánó központi propaganda. Annak érdekében, hogy az embereket megnyerjék az ügynek, ilyen alkalmakkor többnyire úgy emlegették a krumplit, mint a gabonaféléket kiegészítő terményt, amely majdhogynem nélkülözhetetlen segítséget nyújthat az inséges évek átvészeléséhez. Tulajdonképpen ez volt az az ok, amiért a növény minél szélesebb körű elterjedését szükségesnek tekintették. A népszerűsítés részeként említés történt a Gubernium által kibocsátott 1815. április 20-i rendelkezésről is, amely egyrészt krumplival kapcsolatos ismereteket, másrészt pedig a krumpli termesztésével kapcsolatos szakmai eligazítást is tartalmazott. 1815. szeptember 1-én, majd 1818. március 26-án és 1826. október 16-án is megújították a központi leiratot. A felettes hatóság nem kételkedett abban, hogy a törvényhatóságok alkalmazottai tiszteségesen végezték meggyőző munkájukat, ennek ellenére a szárazságos években a burgonyatáblák hozama nem pótolta megfelelőképpen a gabonatermés csökkenése miatt beállt hiányt. A leiratok arra is felhívták a figyelmet, hogy a szárazság következtében elszaporodott egerek az őszi gabonatermésben nagy károkat okoztak, és ebből szintén azt a következtetést vonták le, hogy az ilyen veszteségek ellensúlyozása érdekében nagyobb területű krumplitáblákra lenne szükség. Következésképpen javasolták, hogy az emberek a jövőben minél nagyobb kiterjedésű területeken ültessenek burgonyát, ahol pedig a határ szűkös volta nem tenné ezt lehetővé, ott az előjárók feladata, hogy a faluközösség tulajdonából szakítsanak ki megfelelő részt erre a célra. Az élet bizonyította, hogy azokon a településeken, ahol a rendelkezések értelmében növelték a burgonya-

földek kiterjedését, szükséges gabonatermés mellett sem kellett éhínségtől tartani.⁴⁸

A közföldek pityókás területekké alakítása és az emberek részére való kiosztása nem minden esetben követte a közösségi szabályozás előírásait. Az általános elv bizonyos körülményekhez – a közteherviselésből való részvételhez – szabta a közösből való részesedés lehetőségét. Bár az általánosabb minta ez volt, ismert olyan eset is, amikor a közföldeket a családok létszámának nagysága arányában osztották fel, és az is előfordult, hogy a jobbág্যokat kirekesztették az osztozkodásból. 1828-ban Kézdimartonos faluban azt a szabályt alkalmazták, hogy mindazok, akik a falu terheit viselik, részesüljenek a pusztahelyek felosztásából. A központi rendelkezés előírásainak értelmében a helység peremén lévő borsikás-bokros helyet jelölték ki pityóka termesztésére, és mindenki kapott belőle, aki megfelelt a szabályozásban előírt feltételeknek. Az előjárók hangsúlyozták, hogy ezek a parcellák a használat által nem kerülnek át magántulajdonba, hanem csakis ideiglenes birtoklásról lehetett szó – ugyanis Kézdimartonos megmáshíthatatlan hagyománya értelmében a település közjavait semmilyen körülmények között nem lehetett elidegeníteni. Mint már volt szó róla, a kiosztott föld időleges használata a közteherviseléshez kapcsolódott. Ha ez valamilyen körülmény miatt nem valósult meg – tehát ha valaki nem vállalt részt a falu „serviciumából” –, elveszítette a közföldhöz való jogát. Ilyen volt például kézdimartonosi Csüdör Mózes nemesember esete is, aki két jobbággya révén a falu terhet hordozók közé tartozott, tehát a pityókás helyekből kapott egy-egy „particulát”. Mivel a jobbággyok időközben Csüdör Mózes szolgálatából elálltak, a falu terhet pedig tovább már nem viselték, a falu megfosztotta őket a pityókás közföldjeiktől. Azért is vigyáztak a szabályok szigorú betartására, mert a falu lakosságának szaporodásával és újabb gazdaságok alakulásával a közföldekből való részesedés aránya is megnövekedett – ugyanis ha az új gazdák a kiírt követelményeknek megfeleltek, jogosultak lehettek arra, hogy pityókaföldhöz jussanak.⁴⁹

48 SÁL Fond 8. 3670/1827.

49 SÁL Fond 32. 1828/75. cs.

A hatóságok évenként közzétették a burgonya termesztésére vonatkozó tudnivalókat, és a törvényhatóságok végrehajtó szerveik mozgósításával enyhébb vagy szigorúbb hangnemben világosították fel az előljárókat, illetve rajtuk keresztül a falvak népét az új növény termesztésének hasznosságáról és a gabonával szembeni előnyeiről. 1830 márciusában a főkormányszéki leirat tartalmát a főkirálybíró továbbította a négy alkirálybírónak. A leirat arra szólította fel a címzetteket, hogy a pityókaültetés iránt szorgalmatos gondoskodással legyenek, és a dulló comisáriusok által a falvak népét arra késztessek, hogy mindenütt pityókaültető helyek alakíttassanak ki. A rendelkezés végrehajtását a főkirálybíró személyesen kívánta ellenőrizni, mint ahogy maga kívánta számadás alá vonni a mulasztások okozóit is.

A krumpliföldek elkülönítése nem minden esetben találkozott az illető közösség egészének akaratával. Ilyen alkalmakkor lehetőség adódott a különböző társadalmi kategóriák közötti érdekek ütköztetésére. 1830 májusában a civil igazgatás panasszal fordult az ezredparancsnoksághoz a mód miatt, ahogyan a nagyborosnyói katonaság a közföldből a pityókás helyeket elkülönítette. A település katonalakossága Tompa János sepsiszéki alkirálybíróval szegült szembe, a nagyborosnyóiak azonban nem csak egymással torzsalkodtak a felosztásra kerülő közhelyek elkülönítése kapcsán, hanem a kiosztott parcellák minőségével sem voltak elégedettek. 1830 októberében arról született panasz, hogy a civil lakosság számára kijelölt posványos-vize nyős terület használhatatlannak bizonyult, de mivel a katonáknak juttatott Homlok nevű hely már rég fel volt osztva, a jobbágyok maradtak a silány minőségű területekkel.

Az 1830-as évek is a szárazságos esztendők közé tartoztak, szerény terméshozammal. Az embereket több alkalommal is figyelmeztették a krumplival való takarékoskodásra, a helyes és gondos tárolás szükségességére, valamint a következő évben elültetendő gumók gondos raktározására. Amint Papolc falujegyzőkönyvéből kiderül, az aszályos esztendő miatti rossz termés arra készítette a faluközösséget, hogy a krumpliföldeken a sertések által okozott veszteség ellensúlyozására kártérítést állapítsanak meg. Az egy sertés okozta kárt két kupa pityókában határozták meg, de ha a gazdának a teljes termése elpusztult volna, akkor a határpásztorsággal szemben alkalmazott

bírsággént tizenkét elpusztított fészekre egy véka pityóka kártérítést szabtak ki.⁵⁰

Az 1830-as szárazságos év miatt beállt helyzetet az alkirálybírónak írt jelentésében Potsa Zsigmond kézdiszéki dulló írta le: „a gabonák és krumpli annyira szűkösön termett, hogy némely falvakban alig lett annyi, mint amennyit elültettek. Használatra, fogyasztásra nem is jutott, ami kevés mennyiséget begyűjthettek, a következő tavaszra tették félre vetőmagnak abban bízva, hogy az ideinél mindenképpen bővebb termésre számíthatnak”. A szűk esztendő és az igen mérsékelt terméshozamok aggodalmat keltettek a széki hatóságok körében is, akik igyekeztek valamiféle módon megsegíteni a szegényebb sorsúakat. A székek kapcsán az alkirálybírák jelentéseiből tudjuk, hogy a gabonafélék gyenge termését bizonyos mértékben ellensúlyozta a törökbúza és helyenként a burgonya kedvezőbb hozama, ez pedig újólág meggyőzte az előjárókat a krumplitermesztés hasznosságáról – főként amiatt, mert a krumplikészletek fontos szerepet játszottak az éhínség veszélyének elhárításában. A kézdiszéki termésről készített beszámolóból is az derül ki, hogy a törökbúza kivételével, amelyből jó termés ígérkezett, a tavaszi és őszi vetések meglehetősen gyengének mutatkoztak. Mindezek ellenére Lázár Dávid királybíró szerint éhínségtől nem kellett tartani, de a szegényebb családoknak ruházatuk beszerzése és adójuk törlesztése mellett másra már nem nagyon futotta. Sepsiszek helyzet-jelentéséből tudjuk, hogy a rozs gyenge, a búza közepes, a törökbúza igen jó, az egyéb tavaszgabonák közepesek voltak, pityókából azonban sokat ültettek és jó termésre volt kilátás. Egyszóval: szükségtől itt sem kellett tartani. Miklósvárszék esetében is a jó törökbúza- és pityókatermést emelték ki a gabonafélék közepes vagy gyenge hozamával szemben. Lázár Dávid a kézdiszéki helyzetet értékelve azt állapította meg, hogy a jobbágyok a nemeseknek kifejtett munkájuk fejébe annyi élelemhez jutottak, hogy valahogy megélhettek ebből. A katonák jobbágyainak és zselléreinek helyzete viszont ennél sokkal kilátástalabb volt, mert gazdáik számára is alig akadt élelem, nemhogy szolgáló népeiknek jutott volna belőle. Miklósvárszék kilátásai még ennél is aggasztóbbnak tűntek. Bóra Elek királybíró úgy vélte, a köznép „szükséget fog érezni”. Az sem tűnt követhető útnak, hogy a rászoruló

50 SÁL Fond 377. Papolc falujegyzőkönyve.

kölcsönökből vészeljék át az ínséges időszakot, különösen hogy a szegénység az azelőtti szűk esztendőkből kapott kölcsönöket sem tudta visszafizetni. Orbaiszékekben az árpa és törökbúza kielégítő hozama életmentőnek bizonyult. Éhezéstől itt sem kellett tartani, mivel a kenyeret – az adott helyzethez alkalmazkodva – árpából sütötték.⁵¹

Az 1830-as éveket egyebek mellett a burgonya termesztésére alkalmas közföldek birtoklásáért való versengés jellemezte. Ennek következtében a civil- és katonalakosság között kiéleződtek a feszültségek, különösen hogy a határőr népesség erejének tudatában több helyen akár erőszakoskodás árán is előnyöket próbált szerezni azáltal, hogy rátette a kezét a közvagyon nagyobbik részére. Ezzel szemben olyan esetek is előfordultak, amikor az osztozkodás vesztesei éppen a katonák voltak.

1831. október 26-án Kisbaconban a nemesi erőszak miatt tartottak falugyűlést a krumpliföldek birtoklásának ügyében: „minthogy már sok esztendő eltelése után uzuáltatott és abból törvényes rendtartás lett olyan módon, hogy falubeli lakosok közül egy személynek is egy pityókaföldebéli nyílföldnél több ne legyen”.⁵² 1831-ben gróf Haller László huszárezredes a háromszéki tiszti hivatalnak intézett levelében a civil és katonalakosság közötti feszültségről tesz említést, hangsúlyozva, hogy a nagyborosnyói huszárkatonák erőszakoskodását, amire a civil lakosság számára kiosztott pityókaföldek birtokbavételekor került sor, azonnal ki kell vizsgálni.⁵³

A pityókaföldek egyre inkább észlelhető felértékelődésére utalnak azok az értesülések is, melyek kimondottan a burgonyatermés védelmére kinevezett pityókapászorok kötelességmulasztásairól szólnak. 1832 novemberében az árkosi falujegyzőkönyvben a Pityókáskert kapcsán többször is kártérítésekről történik említés. Mivel a termést főként a sertések veszélyeztették, az az elhatározás született, hogy ezentúl a nagyvasi Pityókáskert őrzését a falu határpászorai végezzék, az ott talált állatokat pedig egy-egy garas hajtópénzért fogják be. Ahhoz, hogy feladatukat eredményesen láthassák el, a határpászorok számát 15 személyre növelték.⁵⁴ 1833-ban Kisbaconban Vajna Mózes pityókapásztort azzal vádolták, hogy lóháton a termésben találták, mely

51 SÁL Fond 8. 3926/1830.

52 SÁL III. compánia. Parancsolatok protocolluma (1829–1836).

53 Uo.

54 Imreh István: *A rendtartó székel falu*. Bukarest, 1973, Kriterion, 155. p.

vétség okán egy magyar forint kártételre kötelezték.⁵⁵ 1834-ben Bereck városa és Martonfalva között támadt feszültség az erdőszélen lévő irtatlan közös hely használata miatt. A helyet a bereciek krumpliföld-dé kívánták alakítani, hogy 113 részre parcellázva szétosszák a lakosság között. A föld felmérése és egyenlő elosztása érdekében a szék földmérő szakemberének jelenlétét kérték, a két birtokos és a katonai rend képviselőjének részvételével együtt.⁵⁶

1834-ben Papolcon a közföldből való mértéktelen foglalások borzolták fel a kedélyeket. Emiatt a falugyűlésen az az elhatározás született, hogy az új foglalásokat személyi válogatás nélkül érvénytelenítik, ugyanakkor arról is döntöttek, hogy 1835 tavaszán a falut csengetés útján egybegyűjtik, a közösben lévő kender- és pityókaföldeket lista szerint számba veszik, és akinek egynél több része van a köztulajdonból, attól a fölös részeket elveszik. Ezeket a falu azoknak kívánta átadni, akik sem kender, sem pityókafölddel nem rendelkeztek.⁵⁷ 1835-ben a gidófalvi gyalog- és lovaskatonaság panaszaival egyenesen Ferdinánd Károly főherceghez fordult. A falu a Pásint nevű pusztahelyet használta krumplitermesztés céljából – ezt különösen azért hangsúlyozták, mert ennek a növénynek a meghonosítását a felsőbbség rendelkezései tették kötelezővé számukra. A faluban élők a közös területet egyenlő módon gondolták felosztani és használni, azonban a hét nemesi család az osztozkodás során egyenként két részt követelt magának, így a katonáknak csak egy-egy rész jutott volna. Hasonló volt a helyzet a közös erdőtulajdon felosztásánál is: a birtokosok ebből is kétszer akkora részt kívántak maguknak, mint amennyi a katonáknak jutott. Az utóbbiak ezt nem voltak hajlandóak elfogadni: helyett a méltányosság és igazságosság elvének érvényesítését és azonos elbírálás kieszközölését kérték. A Pásint nevű közhely használatának kérdése 1838-ban ismételen felszínre került. Ezúttal a nemesség azt szerette volna, hogy mindenki az általa birtokolt telek arányában részesüljön a közösből: akinek egy telke volt, két részt kapott volna, aki pedig két telekkel rendelkezett, az négy részre tarthatott volna igényt. A katonaság felháborodottan tette szóvá, hogy noha ők fegyverrel szolgálják a hazát, mégis hátrányos megkülönböztetésben részesülnek. Úgy vélték, ha nem

55 III. compánia. Parancsolatok protocolluma (1829–1836).

56 SÁL Fond 8. 4393/1834.

57 SÁL Fond 377. Papolc falujegyzőkönyve.

lehet igazságosan eljárni az ügyben, akkor a kérdéses terület inkább maradjon eredeti állapotában, tehát pusztán.⁵⁸

Zágonban erejének tudatában éppen a katonaság indított támadást a közföldek megszerzéséért a lakosság többi része ellen. Míg a korábbi években a nemesek és katonák között volt feszült a helyzet, 1836-ban már a jobbágyság kerülnek ellentétbe a határőr katonanépességgel az utóbbiak kapzsisága miatt. A jobbágyság arra panaszkodtak, hogy a zágoni két rész katonaság a felsőbbség rendelkezése ellenére sem hajlandó lemondani a pityókatermesztésre szánt nagy kiterjedésű közhelyek jobbágyságnak dukáló részeiről, mi több, a katonák a falu útjait, pusztáit, bokros és minden közeli helyeit erőszakosan elfoglalták. Mikor az adózó nép a falugyűlésen próbálta igazságát érvényesíteni, erő alkalmazásával távolították el őket onnan, és közben természetesen bántalmazták is az érintetteket. Horváth Károly alkirálybíró a tiszti hivataltól várta, hogy fellépjenek a jobbágyság érdekeinek védelmében, ezért kérte, hogy a hatalmaskodások megfékezésére vegyes bizottság szálljon ki Zágonba. Az ügy intézése sokáig elhúzódott, végül azonban az 1837-es esztendőben egy tényfeltáró bizottság munkálkodását követően az a döntés született, hogy a faluban újabb foglalások ne történjenek, a korábbi foglalások pedig Szent Mihály napjáig szabaddá tétessenek. Az elfoglalt területek használatáért a foglalókra haszonbért róttak ki, amit ezeknek a falu kasszájába kellett befizetniük. Az előljárárság azonban képtelen volt érvényt szerezni az intézkedéseknek, a tettesek pedig nem voltak hajlandóak lemondani a foglalásokról. A bizottság egyszerűen nem tudta keresztülvinni akaratát az erőszakoskodókkal szemben.⁵⁹

A burgonya emberi táplálkozásban betöltött szerepének népszerűsítése kapcsán különösen azok a törekvések tekinthetők példaértékűnek, amelyeket a katonai vezetés a kézdivásárhelyi katonaiskolán keresztül, a tanulók élelmezése által fejtett ki. Ezen erőfeszítések a krumpli széles körű felhasználásának megismertetését szolgálták. A katonai nevelőház Kézdivásárhely városától bérelt veteményeskertet, és amint az ezredparancsnoksággal folytatott levelezésből kiderül, 1840-ben Kovács Dániel, Kézdivásárhely főbírája elzárkózott az érintett kert további

58 SÁL Fond 8. 4478/1835.

59 Fond 8. 4617/1836., 4722/1837.

bérbeadásától. A főbíró döntése indoklásaként a városi tanács április 23-án tartott gyűlésének határozatára hivatkozott. Ezúttal azonban a katonai érdekek felülírták a városi önkormányzat hatáskörét: a pityókáskert használatának jogát a császári udvar 1841-es döntése alapján végül mégis meghosszabbították, bár a döntés értelmében a terület továbbra is a városi tanács tulajdonában maradt. A rájuk erőszakolt szerződés megújításának kérdése a városi tanács 1841. május 11-én tartott ülésén ismét napirendre került: amint a forrásokból kiderül, a várost arra kötelezték, hogy a pityókáskertet kilenc évre adja bérbe a katonaiskolának. A szerződés, amelyet a Főkormánysház és Főhadivezérség egyaránt jóváhagyott, 1842. február 14-én vált érvényessé. Az egyezség bevezetőjében a haszonbérlet múltját is felelevenítették: ebből a szövegből tudjuk, hogy először 1823. január 1-jén⁶⁰, majd 1836. március 30-án, végül pedig 1837-ben újították meg az erre vonatkozó szerződést. A haszonbér összege, amelyet esztendőnként 5 váltó forintban állapítottak meg, nem változott. A területbérlet szükségességét a következőképpen indokolták meg: „a helybeli katonaiskolában tanuló székely gyermekek szubzisztenciájuk könnyítésére oly feltétellel mindazonáltal, hogy az abban termesztett főzelék sehol az arariális számadásba ne vétessék és hogy ezután is a kertet az székely ezred tartsa és semmi épület vagy olyas industria ne tétessék rá, melyek miatt az arenda változásokon valamely pretentia, vagy difficultás adhatná elé magát. Szomszédos északról a város füves mocsaras helye, délről az ebből kihagyott út”.⁶¹

1846-ban Réty kapcsán jegyezték fel, hogy a közföldek felosztása és birtoklása ellenségeskedéshez vezetett a különböző társadalmi csoportok között. A faluban előforduló törvénytelenésekre a gyalogezred 1846. május 15-én hívta fel a civil igazgatás figyelmét, ugyanis a katonaság és nemesség közötti konfliktus akár súlyos következményekhez is vezethetett volna. A faluközösség előzőleg elhatározta: a romba dőlt imaház újjáépítéséhez úgy szerez pénzt, hogy egy Pityókás nevű helyet feldarabolnak, az így létrejött parcellákat pedig árverés útján, a többet ígérőknek adják el. Az árverés központi felügyelet mellett meg is kezdődött, és három parcellát (nyilat) el is adtak, a nemesség

60 Ez a dátum feltehetőleg a szerződés megkötésére vonatkozik (a szerk. megjegyzése).

61 SÁL Fond 32. 1842/142. cs.

azonban időközben úgy módosította a határozatot, hogy a Pityókás közvagyonot a katonaság híre és tudta nélkül osszák fel a nemesség, a katonák és a jobbágyok között. Az arányrészek megállapításánál a nemességnek két rész, a katonáknak és a közsadózóknak pedig egyformán egy-egy rész jutott volna. Hogy az igazságtalanságot fokozzák, a nemesek a jobbágyoknak juttatott részt is a magukéhoz mérették. Hiába tiltakoztak a katonák, a nemesség vasvillás emberek fedezete mellett végrehajtotta a határozatot. A kérdéses földterület nagy részének kisajátítása után a katonáknak alig jutott belőle valami. A rétyi nemesek alattomos területfoglalása a katonai hatóságot olyannyira felháborította, hogy a gyalogezred mellett a huszárok is véleményyt nyilvánítottak a kialakult helyzettel kapcsolatban. A katonák egyrészt azt kifogásolták, hogy a nemesek maguknak két részt, a katonáknak és jobbágyoknak pedig egy-egy részt biztosítottak. A másik ok, amiért az arányrészek kialakítását igazságtalannak érezték, az volt, hogy bár a közterheket a katonák és jobbágyok viselték, a katonák a birtokosság közjogi megítélése szempontjából a nemesekkel tekintették egyenértékűnek magukat. A felosztás módját egyebek mellett azért is szabályellenesnek gondolták, mert a felméréssel megbízott Szentiványi György és Forró Sándor csupán néhány nemes felkérésére járt el. Végül hangsúlyozták, hogy az egész ügyletre vasvillás emberek oltalma mellett került sor, figyelmen kívül hagyva, hogy a jelenlévő katonák már a helyszínen is tiltakoztak a törvénysértés ellen.⁶²

BURGONYAVÉSZ ERDÉLYBEN ÉS HÁROMSZÉKEN, ÉS AMI AZUTÁN KÖVETKEZETT

A burgonyavész, ami egész Európán végigpusztított, 1845–47 között Erdélyt is elérte. A gazdákat és a szakembereket leginkább az érdekelte, hogy mi hordozza a betegséget, illetve hogy miképpen lehetne védekezni ellene. A burgonyabetegség terjedése, melynek tetőpontja 1847-re tehető, a katonai és civil hatóságokat egyaránt aggodalommal töltötte el.⁶³ A valós veszélyt jelentő kór megjelenésére a szék területén található két határőrezred vezetése 1847. szeptember 11-én elsőként reagált. Felhívták a lakosság figyelmét arra, hogy a romlott növény fogyasztása súlyos egészségkárosodást okozhat, az őszi betakarítást

62 SÁL Fond 8. 5715/1846.

63 Kósa: *Burgonya... Magyarországon.* 70–72. p.

pedig Szent Mihály napja, azaz szeptember 29-e utánra javasolták. Ugyanakkor a szék főorvosától és királybíráitól megkérdezték, hogy az Erdélyben tomboló pityókavész azonos-e azzal, ami külföldön már több éve pusztít. A civil igazgatás a maga részéről a Főkormányshéket tájékoztatta arról, hogy a pityókatermés a földben is, a levegőn is rothadásnak indult. A katonaság a lakosságot a védekezésre, illetve a nem fertőződött gumók megóvására is felkészítette. A kiásott és egészségesnek talált burgonyát előbb fedél alatt kellett megszárítani, majd – ahogy azt egy évvel korábban az első román ezrednél sikeresen kipróbálták – holtshénre (vagyis faszénre) kellett rakni, mert ez megóvta a további rothadástól. A külföldi újságok és gazdasági tudósítások szintén arról szóltak, hogy a holt shénport földdel kell keverni, mert az abba ültetett pityóka tökéletesen mentesül a rothadástól. A betakarítást illetően a katonai parancsnokság véleménye nem egyezett meg a széki igazgatás véleményével. A katonaorvosok a *Pesti Hírlap* álláspontját osztották: a pityóka további romlását csak azután lehet sikeresen megakadályozni, vélték, miután a növény szára és levele is tökéletesen megszáradt. A termés kiszedését is ekkorra javasolták. Más szakértők úgy gondolták, hogy a krumplibetegséget a növény a szárán keresztül szívja fel, és ha a szarat még annak elszáradása előtt levágják, a gumók nem fertőződnek meg. Természetesen e módszer alkalmazása esetén a gumók a megszokottnál apróbbak lettek.

1847. szeptember 25-én Háromszék törvényhatósága feliratban közölte a Guberniummal a burgonyabetegséggel kapcsolatban tapasztalt észrevételeit. A nyugtalan közhangulatról úgy vélekedtek, „aggodalom nélkül nem lehetünk, mert több ezrek szemei függnek rajtunk, kik a termés szülte ínséget intézkedéseink által akarjuk elhárítani. Valóban állításunk nem túlzott, mert a pityókabetegségről szerzett külföldi tapasztalatok után alig hihetjük, hogy az e székben nagy mennyiségben termesztetni szokott s a szegény néposztálynál mindennapos eledellé vált pityóka jövő évben is egészséges maradjon”. A legfontosabb tennivalónak a krumpli megújítását tekintették. Úgy vélték, a Főkormányshéknek el kellene rendelnie, hogy a burgonyabetegség által meg nem fertőződött törvényhatóságokban gyűjtsék be a növény szárán lévő terménymagot, majd ennek felhasználásával újítsák meg a burgonya-termesztést. A Főkormányshék tevőleges hozzájárulása azt a célt szolgálta, hogy az életképes növények magja el ne vesszen. Minderre

azért volt szükség, hogy még véletlenül se kerülhessen fertőzött az ültetendő gumók közé, ugyanis az végveszélybe sodorhatta volna az egész termést.⁶⁴

A Guberniumnak küldött jelentésekben arról is tájékoztatták a felettes hatóságot, hogy mit figyeltek meg a helyi termelők a betegség kialakulásával és kifejlődésével kapcsolatban. A háromszéki gazdák észrevételeinek köszönhetően tudjuk, hogy a kór csekély sárgás folt formájában jelentkezett a növényen, mely azután nemcsak a felületet, de a gumó belsejét is megtámadta, és a csaknem kéreg keménységűvé váló krumplinak sem a héja, sem a belső része nem főtt meg vagy nem sült át az elkészítés során. A második stádiumban a belső részen is rothadás jelei mutatkoztak, és a korábbi sötétsárga színt szennyes fehér váltotta fel. A betegség már eleinte is kellemetlen szaggal járt, de a rothadás előrehaladtával a búz csaknem elviselhetetlenné vált. Az állatoknál a beteg termés hányást idézett elő, de a jól élelmezett marha vagy sertés nem is fogyasztotta el a megromlott gumókat.

A központi és helyi erőfeszítések eredményeként az 1848-as évre nagyrészt sikerült leküzdeni a burgonyavészt, és további, a burgonya minél szélesebb körű elterjesztését célzó intézkedések láttak napvilágot. A sepsiszentgyörgyi gyalogszárad parancsnoksága részéről Balás százados mérte fel az előző év hozamát. A gyenge termés okozta hiányokat valamelyest pótolta a meglehetősen jó gabonatermés, de hogy a jövőben elkerüljék a válságos helyzeteket, elkerülhetetlennek tekintették a rossz gazdálkodás megszüntetését. Ennek érdekében javasolták a pazarlás kiküszöbölését, a pálinkafőzés mérséklését, ugyanakkor az ültetnivaló gumók gondos tárolását is szükségesnek tartották. A takarékosagra buzdító rendeleteket a falusi parancsnokoknak és katonabíróknak kellett kihirdetniük a lakosság körében, kiemelve, hogy a tavaszi vetőmagot kötelező módon meg kell kímélni. A rothadás megakadályozására továbbra is a sikeresen kipróbált holtsgyenes módszert ajánlották.⁶⁵

A XIX. század derekára a burgonya már meghódította a szántóföldek legjobban termő részeit, és azt, hogy már nemcsak a zöldségeskertekben vagy a falu közös birtokán termesztették, egy Albisra vonatkozó

64 SÁL Fond 8. 5846/1847.

65 SÁL Fond 351. Szemerja falujegyzőkönyve.

1848-as adat is igazolja, mely szerint Bod Mihály gyalogkatona a Csere kútja nevű helyen egy nagy pityókatermő részt alakított ki.⁶⁶ A növény gumóinak táplálékként való elterjedésére utalnak az 1848–49-es szabadságharc idején kiállított elismervények is, melyekből kiderül, hogy a katonaság és a tábori kórházak ellátásához burgonya beszerzésére került sor: Peselneken például 1849. március 3-án a katonaság számára átadott zöldségfélék között három köből pityóka is szerepelt. Ugyanabban a hónapban – pontosabban 1849. március 16-án – a sepsiszentgyörgyi kórház betegei számára hét vékányi krumplira tett szert.⁶⁷

A rossz emlékű krumplivész azonban nem múlt el nyomtalanul: sokan a burgonyatermesztés megújulását követően sem felejtették el azt a sok vesződést, illetve azt a jelentős terménykiesést, amivel a betegség idején kellett szembenézniük. Ennek tudható be, hogy 1850-ben a hatóságoknak már a túlzott óvatosság okozta kellemetlenségekkel kellett megbirkózniuk. A fertőzés miatti aggodalomtól vezérelve az emberek több faluban még azelőtt kiszedték a növényt a földből, hogy kifejlődhetett volna, ez pedig nagy mértékű terménykiesést eredményezett. Ezért Kézdi kerület császári-királyi albizottsága 1850. szeptember 14-én a következő utasítást adta ki: „a kerület városaiban és falvaiban az előljáróságok a lakossággal értessek meg, hogy aki az idei termést október 15. előtt kiszedné 20 forint büntetésben részesül”. A felhívást Kósa István alkerületi orvos tette közzé.⁶⁸ Zágon községben az 1850. október 12-én tartott falugyűlésen a burgonya kiszedésének végső határidejét október 17-ében határozták meg. A faluban szokásba jött, hogy bizonyos személyek ún. „pityóka rátát” kaptak. Főként a szegénysorsú, de becsületes emberek jöhettek szóba, az adományozott terület pedig a köztulajdont képező földekből származott, a rátát azonban csak azok számára tették elérhetővé, akik a közhelyeket saját foglalkással nem károsították. A közjavak magántulajdonba kerülése elleni harc részeként tehát a faluközösség mindazokat, akik a falu vagyonát tiszteletben tartották, burgonyatermesztésre alkalmas földdel jutalmazta.⁶⁹

66 SÁL Fond 32. 1847/198. cs.

67 Székely Nemzeti Múzeum könyvtára.

68 SÁL Császári-Királyi albizottság. Kézdi kerület. 1850–1851.

69 Cserey Zoltán: Faluközösség Zágonban a XIX. század közepén. *ACTA, Sepsiszentgyörgy*, 1995, Székely Nemzeti Múzeum, 187–188. p.

ÖSSZEGZÉS

Néhány hosszú, sok nehézséggel és kellemetlenséggel tarkított évtized után, a XIX. század második felére a burgonya a gabonafélékkel hasonló elbírálásban és bánásmódban részesült. A burgonyaföldek az egyes települések legtermékenyebb határrészeire kerültek, termésük pedig nemcsak az emberi étkezésben, de az állatok takarmányozásában is egyre inkább meghatározó szerephez jutott. A civil és katonai hatóságok részben több évtizedes meggyőző munkával, részben pedig kényszer alkalmazásával elérték, hogy az emberek valóban elfogadják az új növenyt. Az említett folyamatból különösen a katonai hatóság vette ki a részét, a kézdivásárhelyi katonaiskola példáján mutatva be a krumpli termesztésének és fogyasztásának mikéntjét (a krumplifőzelék meglehetősen gyakran szerepelt az iskola étrendjében). A tény, hogy mindez Kézdivásárhelyen, a második székely gyalogezred parancsnoki székhelyén történt, kellőképpen demonstrálja, hogy a határőrség meghatározó szerepet játszott ebben a hosszúra nyúló folyamatban, amelynek következményeként a térség étrendje ma már elképzelhetetlen a krumpliból készült ételek nélkül.

Hullámvás, 2021
(100 x 100 cm, akril, olaj, vászon)

BÁLVÁNYOS, AHOL NEM CSAK LEGENDÁK ÉLNEK

– Csinta Samu beszélgetése Szarvadi Lóránd

háromszéki vállalkozóval –

A romániai piac egyik vezető IT és műszaki áruházláncja, a Domo résztulajdonosaként lépett ki a kereskedelemből, és lett piacvezető immár az idegenforgalomban; a Bálványos Resort több díjat is elhozott a romániai spa- és gyógyturizmus referenciaeseményének számító legutóbbi Termalia Awards gáláról.

– *Többnyire hol tölti a karácsonyt és a szilvesztert: családi-baráti körben, vagy a szállodájában, hogy személyesen felügyelje a téli szezon csúcsmegrendezvényeit?*

– Olyankor általában jelen vagyunk a szállodában, a vállalkozásunkat még nem sikerült annyira felépítenünk, hogy nélkülünk is megtörténhessen az év legfontosabb eseménye. Míg nem voltunk érdekeltek a vendéglátásban, szilveszterkor mindig el tudtunk menni melegebb helyekre, de szállodatulajdonosként, immár tizenkét éve itt töltjük a szilvesztert. Telt ház esetén ugyanis mindig adódnak kisebb-nagyobb megoldandó problémák, és hát a kollégák számára is szilveszter van ilyenkor. Karácsony alkalmával viszont két éjszakára bezárunk, annak ellenére, hogy mifelénk is változóban a karácsonyi ünneplés módja. Tíz éve még túlnyomórészt családi körben ünnepeltek az emberek, három-négy éve viszont már akár jó biznisznek is számítana a karácsonyi ünnep megszervezése, mi azonban egyelőre a hagyományos állásponton maradunk. Kétszáz főt foglalkoztatunk a szállodában és a wellnessrészlegen, emberállomány szempontjából is

Szarvadi Lóránd

nehezen tudnánk megoldani mindkét ünnepi időszak megfelelő teljesítését.

– *Bálványoson, az ön megfogalmazása szerint a „semmi közepén”, a koronavírus-járvány körülményei közepette is kitűnő számokat produkáltak, 2020-ban például a Háromszéken értékesített szállodaszobák számának több mint 30 százalékát önöknél regisztrálták. Jól van ez így, vagy jobb lenne, ha a többiek is képesek lennének felzárkózni, egymás vonzerejét is növelve?*

– A járvány kitörésétől kezdődően egyértelműen növekedett a belföldi idegenforgalom – a városi turizmust leszámítva –, az emberek egyre inkább keresték az elszigeteltebb, elvonulásra alkalmas helyeket. A korábbi időszakban 65-70 százalékos volt a kihasználtságunk, ez 2020-ban visszaesett 55 százalékra, miután két hónapra teljes mértékben bezárni kényszerültünk. Ma viszont aligha van Romániában még egy, hozzánk hasonlóan közel 80 százalékos kihasználtsággal működő hely. A járványidőszak második éve, 2021 rekordeszrendőnek számít a szálloda történetében a kihasználtsági százalék – 78 százalékos éves átlag –, illetve a forgalmi értékek tekintetében egyaránt. A székelyföldi turizmus egésze szempontjából azonban jobb lenne, ha több lábon állnánk, ha gazdagodna a programkínálat, mert az nálunk is meghosszabbítaná az itt-tartózkodás időtartamát. Ami így is szépen növekedik, hiszen nem is olyan régen még másfél éjszakás volt az átlagunk, tavaly meg 4,1-es átlagot produkáltunk. Ezt az ugrást egyértelműen a wellnessrészlegünk beindításával valósítottuk meg.

– *Ráértett a lehetőségre, amikor úgy döntött, hogy megvásárolja a hajdani tudószanatórium épületét?*

– A szállodavásárlás folyamata párhuzamosan zajlott az előző vállalkozásunkból, az IT, műszaki és háztartási gépek forgalmazásával foglalkozó Domo cégből való kiszállásunkkal. Még nem adtuk el teljesen a részünket, egy amerikai befektetési alap azonban már megvette a cég 20 százalékát, mi meg máris belevágtunk a szállodavásárlásba. Ma már azt mondanám, eléggé meggondolatlanul, mindenekelőtt érzelmi indíttatásból. Szülővárosom, Kézdivásárhely a közelben fekszik, ez a sokak számára bűdösnek tűnő bálványosi kénes levegő nekem gyakorlatilag a gyermek- és ifjúkoromat jelenti. Amúgy nem én voltam az első

vásárló: miután 1976-ban kiköltözött a szanatórium, és fertőtlenítették az épületet, 1986-ban szállodaként nyitották újra a kommunista pártelit számára. Aztán 1992-ben egy izraeli csoport privatizálta, 1997-ben ők rendezték az esküvőnket is. Tíz évre rá vettük meg, konkrét elképzelés vagy üzleti terv nélkül, de jó befektetésnek tűnt. Aztán persze sok pénzt kellett még ráköltönnünk, a vételárnál jóval többet, míg 2010-ben végre kinyithattunk. Az izraeli látogatói körnek azonban csak a töredékét örököltük meg, mert ahogy a korábbi tulajdonos fogalmazott, kihalt vagy fokozatosan mozgásképtelenné vált a hajdani klientúra. Teljesen újra kellett építeni a vevőkört, annak igényeihez szabtuk a wellness-központot is.

– *Milyen mértékben befolyásolja az üzletmenetet a nehéz megközelíthetőség, az utak gyenge minősége?*

– Nem annyira, mint ahogy azt a közhiedelem tartja. Megkockáztatom: a jelenlegi viszonylagosan kalandos, kanyargós utak talán még fokozzák is a hely vonzerejét, főleg, hogy ma már használható minőségű utak vezetnek hozzánk. Az először ide érkezők szinte kivétel nélkül látványosan meglepődnek, hogy három-négy órás autózás után az erdő közepén egy négycsillagos szálloda fogadja őket 120 szobával, három éttermmel, világszínvonalú kényeztető központtal. A brassói repülőtér átadása persze rengeteget lendíthet még a dolgon, nem beszélve a kissé távolabbi jövőbe vesző Brassó–Bukarest autópályáról. Hála Istennek azonban egyre „egészségesebb” az ide igyekvő turisták mezőnye, már nem alapozunk annyira a valóban kivételesen fizetőképes bukaresti érdeklődőkre, Erdélyből is bőven érkeznek hozzánk családok.

– *Románia egyik legprosperálóbb szakcége, a Domo társtulajdonosaként ismerte meg önt a gazdasági élet, onnan váltott, sokak meglepetésére, meglehetősen meredeket. Miért kellett ennek így történnie?*

– A történet ott kezdődik, hogy frissen végzett közgazdászként 1990-ben, azaz a romániai rendszerváltás utáni első évben négy hónapig bírtam ki állami munkahelyen. Azt követően egy gazdaképző program keretében kimentem Svájcba, onnan hazaérkezve kezdtem magánvállalkozásba – kisbolt, festékimport – így néztek ki az első próbálkozások. A feleségem akkor még Budapesten tanult, sokat jártam ki hozzá, és feltűnt, hogy a korábban az osztrák–magyar határon

tapasztalható jelenség – a Trabant tetejére kötözött hűtőláda – átköltözött a magyar–román határra. Ezt a hullámot lovagoltuk meg, ebből lett a Domo, amelyet üzlettársammal, Hegedüs Ferencsel 1994-ben indítottunk el egy brassói üzlettel. A 2008-as pénzügyi világválság kitörésének pillanatában 150 üzletet működtettünk, a bolgár Technomarkettel való fúzió után pedig 500 millió eurós éves forgalmat bonyolítottunk le.

– *Akkor pláne indokoltnak tűnik a kérdés: mitől vált eladóvá?*

– Igazából nem volt eladó, de többen megkerestek, miután Románia „legegészségesebb” műszaki kereskedőcége voltunk, abban az értelemben, hogy nem fektettünk ingatlanfejlesztésbe. Így aztán rengeteg készpénzzel rendelkezünk, ennek köszönhetően pedig nagyon jó árakat tudtunk kiharcolni a beszállítóknál. Az üzlettársaink között volt egy amerikai befektetési alap, együtt adtuk el az üzletet egy brit alapnak, amely a bolgár piacvezető cég megvásárlása után együtt akart a londoni tőzsdére vinni egy nagy kelet-európai hálózatot. A bolgárok azonban nem tudták időben megcsinálni az auditot, közbejött a válság is, a tervezett időpontban nem történt meg a tervezett tőzsdére vitel, 2008 tavaszán-nyarán pedig már egyértelművé vált, hogy a pillanat nem alkalmas a tőzsdén való megjelenésre. A befektetők is elvesztették a türelmüket, nem értették, miként történhetett, hogy nyolcmillió eurós nyereségből két év alatt kétmillió veszteség lett. Akkor 25 százalékkal még mindig benne voltunk az üzletben, én irányítottam a vállalatot, de a befektetők bizalma megrendült, így végül kiszálltunk. Mondhatni apróságokon és a körülmények balszerencsés alakulásán csúszott el a Domo.

– *Ma valamennyi üzleti érdekeltsége a vendéglátóiparhoz kötődik. Miért éppen ebbe az irányba fordult?*

– Az érzelmi motivációk mellett talán az is közrejátszott, hogy a domós években a háztartási és elektronikus világmarkákat gyártó cégek vendégeként rengeteg színvonalas szállodát megismerhettünk, egy idő után szinte szakmai szellemmel figyelgettük a környezetet. A kereskedelem stresszes világa után valami csendesebb dologra vágytunk, és bár ez sem feltétlenül szanatórium, bebizonyosodott, hogy a vendéglátás szép dolog. Ma már egyáltalán nem kíváncszom vissza a műszaki-háztartási gépek értékesítésének „őrült” területére.

– *Az sem zavarja, hogy a víruskorlátozások megszüntetése után újra külföldi desztinációk felé fordulnak az emberek?*

– A korlátozások felszámolása, a határok teljes megnyitása 2022-ben egészséges üzleti forgalmat, ugyanakkor enyhe visszaesést hozott a kihasználtságban – 73 százalékos átlagon vagyunk ebben az évben –, és természetesen a nyereségesség is megcsinyltette ezt a közel hiperinflációsnak mondható periódust. Korántsem tudtuk olyan arányban emelni az árainkat, amilyen mértékben emelkedtek az energia- és üzemanyagárak, de még az alapanyagok és fogyóanyagok áremelkedése is jóval meghaladta a szolgáltatásaink árnövekedését. A foglaltság enyhe visszaesése valóban azzal magyarázható elsősorban, hogy a határok megnyitásával megszokott vendégkörünkől sokan választják a külföldi nyaralást, ugyanakkor az itt-tartózkodás átlagos időtartama is csökkent tavalyhoz képest, idén 3,3 napos átlagról beszélhetünk. Utóbbi jelenséget a csökkenő vásárlóerővel magyarázom, amit a drágulások és a már említett hiperinfláció okoz.

– *Ezzel együtt látványos fejlesztések zajlanak a szálloda szomszédságában. Előre menekülnek?*

– Összességében bőven van vendégünk, a hétvégéink telt házasok, a szálloda és az önálló éttermek üzletvitele és üzleti forgalma egészségesen alakul, egy járványidőszakhoz képest sokkal jobban tervezhető üzleti év közepén járunk. Optimisták vagyunk hát, nem álltunk le a fejlesztési projektjeinkkel sem. A meglevő 120 szobás szálláskapacitás folyamatos felújítása, modernizálása mellett nagyon jól halad az új 50 szobás szállodaszárny építése, ami a resort gyerekbarát része lesz. Az új épületben elsősorban gyerekes családokat akarunk elszállásolni, ennek érdekében és ennek megfelelően alakítjuk ki az új épület wellnessrészlegét, éttermét, közterületeit és szobait. Minden gyerekbarát lesz, az új épületben játszószoba, és igényelhető gyerekefelügyeleti szolgáltatás is helyet kap. Az új rész megnyitásával a lehetőségek mértékében a régi szállodaépület – a wellnessrészleget és az éttermet is beleértve – elsősorban felnőtt vendégek kiszolgálására fog szakosodni. A célunk a különböző vendégkategóriák és korosztályok igényeinek minél szélesebb körű kielégítése, hogy mindenki azt kapja, amiért hozzánk érkezett. Az új szárny átadását 2023 júniusára tervezzük, azt követően tényleg igazi

vakációs resort leszünk négy étteremmel, két wellnessrészleggel, kalandparkkal, sportpályákkal és sok más opcionális programmal.

– *A bálványosi csend mellett a bukaresti élet sűrűjébe is visszatért. Mégis csak kell egy kis izgalom?*

– A Bálványos Resort menedzselése mellett négy évvel ezelőtt a borimportba is belevágtam, Európa közel ötven pincészetéből mintegy ezer jó minőségű borfajtát hozunk be. Bukarest jó helyszín ahhoz, hogy bemutassuk a termékeinket, borkóstolókat, találkozókat szervezzünk, így született meg egy látványkonyhával ellátott gasztro-borbár megnyitásának gondolata, leginkább székelyföldi alapanyagok és különlegességek felvonultatásával. Az egymillió eurós borbiznisz fele a saját vendégelőinkben és borüzleteinkben zajlik, a másik fele a különböző szállodák és éttermek ellátása révén. Mi szállítjuk a bort például a székelyföldi kastélyszállóknak. Ma már benne vagyunk a romániai top tízben, annak ellenére, hogy a borkereskedés inkább hobbiként indult. Hiányoztak ugyanis a korábbi kereskedői reflexek: veszek valamit, megvárom, míg felértékelődik, majd eladom. Autodidakta módon ástam magam egyre beljebb a szakmába, rengeteg borvidéket és pincét meglátogattam. Ma már szelektálok, befektetek egy-egy ígéretes pincészet felépítésébe, kistermelőket, kézműves borászokat támogatok.

– *Ugyanakkor a Bálványos Resortban és Bukarestben is találkozni ugyanazokkal az éttermeivel. Mit céloz ez a tükörbe állítás?*

– A GastroLab a székelyföldi konyha „újragondolása”, kitalálása némileg a véletlenre, azaz a wellnessközpont népszerűsége nyomán megugró látogatottságra vezethető vissza. Miután azzal kellett szembesülnünk, hogy a szálloda étterme csak nagy várakozási idővel volt képes kiszolgálni a vendégeket, a feleségem hirtelen felindulásból elhatározta, néhány szabad tűzi ételféleséggel próbálja tehermentesíteni a konyhát. A kísérletnek nagy sikere lett, a némileg átfazonírozott hagyományos ételeket kínáló étterem neve pedig a bálványosi vendégek révén már Bukarestben is ismerősen kezdett csengeni. A fine dining konyhát kínáló bukaresti Forkkal pedig, nem tagadjuk, Michelin-csillagra hajtunk. Ott vagyunk az első ötben, ha a Michelin végre „felfedezi” Romániát. És természetesen mindenhol a saját borainkat kínáljuk.

– *A kedvező mutatók nem hozták meg a kedvüket a további terjeszkedéshez?*

– Nem tagadom, a járvány kitörése előtt foglalkoztatott a gondolat, hogy nagyvárosi szállodával is próbálkozzunk, elsősorban Kolozsváron, Bukarestben keresgeltünk, ahol pezsgő üzleti élet zajlik. A dolog azonban már nem aktuális, a járvány az üzleti turizmussal kapcsolatos szokásokat is jelentősen átalakította. Maradunk Bálványoson, itt fejlesztünk, ahol 15 hektárnyi terület és 120 szoba áll a rendelkezésünkre. A komplexumot a későbbiekben már Lilla lányunk fogja vezetni, aki végzős Lausanne-ban, a világ egyik legelismertebb vendéglátóipari főiskoláján. Neki készülünk átadni a stafétabotot.

– *A szálloda falait az ön által finanszírozott bálványosi művésztáborban készült alkotások díszítik. Mecenatúraként kezeli mindezt, vagy üzleti vállalkozásként?*

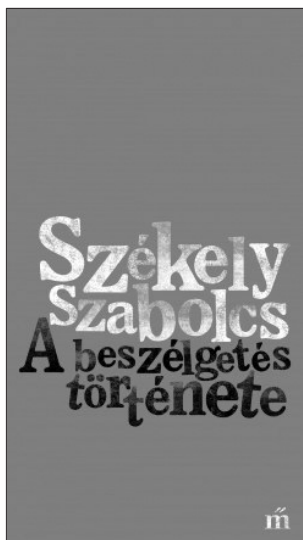
– A bálványosi művésztábor egy 2010-ben megkezdett hagyomány, általa szállodánk falait, köztereit több száz eredeti művészi alkotás díszíti, ami segített elnyerni az art-hotel minősítést is. Kétéves kényszerzünet után idén júniusban újra megrendeztük a művésztábort. Az alkotók egyhetes teljes ellátásért és szállásért otthonról hozott egy-két művet, valamint egy, a tábor ideje alatt készült alkotást adományoznak a szálloda gyűjteményének. Az idén tizenegyedik alkalommal megrendezett művésztábor nagyon jelentős Kárpát-medencei művésztaársadalomra alapoz, az úgynevezett nagy öregekre, akik a művészettörténészek szerint a szárhegyi iskola folytatásaként megalapították a bálványosi iskolát. Az örökös tagok mellett természetesen minden évben vannak fiatalok, új résztvevők is. Ez a sokszínű, sok korosztályból származó vidám művésztaárság mindig emlékezetes hetet tölt el együtt a bálványosi fenyőerdők árnyékában. Idén 32 művészt láttunk vendégül, összesen 75 műalkotást állítottunk ki a tábor zárókiállításán, amely októberig megtekinthető a Grand Santerra kiállítóteremben.

SZARVADI LÓRÁND: Kézdivásárhelyen született, 1967. január 27-én. A kolozsvári közgazdasági egyetemen diplomázott 1990-ben. 1994 és 2013 között a Domo Retail Rt. alapítója és vezérigazgatója. 2013-tól a Bálványos Resort tulajdonosa és menedzsere. Nős, egy lány édesapja.

Purosz Leonidasz

HELYET FOGLALNI A SORBAN

A családalapító ember keretekhez alkalmazkodik és kereteket teremt. Ha pedig minden jól alakul, egyszer csak észreveszi, hogy az élete gördülékenyen működik, „mint a gyár”. (*Visszafelé az Evező utcán*) Ezt a meghitt, iszonyattal teli pillanatot bontja ki Székely Szabolcs *A beszélgetés története*¹ című, hosszú pauza után

kiadott második verseskötete, amellyel kapcsolatban többen is a hitvesi líra rehabilitációját emlegették – kétségkívül fontos szempont, bár a szövegek tematikus spektruma ennél valamelyest tágabb. Ami elsődlegesen összeköti a versek beszélőit, hogy a „ki vagyok én?” örök kérdését mintha mindannyian úgy tennék fel: „ki vagyok én a közösségen belül?” Nem véletlen, hogy az ebből a szempontból meghatározó kiskamaszkorhoz köthetők a legkorábbi feldolgozott élményanyagok: „számolni tudsz és kötetet mászni, / és általában: túlélni a fiúöltözöt, // de nem tudsz még helyet foglalni / magadnak a sorban, nem beszélsz / még azzal, aki kedvedre valónak látszik”. (13.)²

A választott társ, a szülők, a gyerek és a tágabb közeg alkotta változékony rendszerhez nem elég pusztán viszonyulni – azt aktív résztvevőként működtetni kell. A beszélő sosem kívülálló. Felelős az életét strukturáló szabályrendszerért, amely feladatot ad neki – értelmet a feladatoknak –, ugyanakkor óhatatlanul feszültséget szül. Folyton ott lebeg a luciferi ellengondolat csábítása: „*Semmit ne kelljen tenni érte, erre vágyom. / Szerelmesnek lenni ingyen, mindenáron.*”³ (26.)

1 Székely Szabolcs: *A beszélgetés története*. Budapest, 2021, Magvető.

2 A számok a versek címét, nem az oldalszámot jelölik.

3 Az idézett rész a műben is kurzivált.

Szerkezeti-poétikai bravúr, ahogyan a cím nélküli, számozott szonettek monotonitása formailag is erősíti a konfliktust. Sorakoznak egymás után, mint a hétköznapiak. Hagyomány- és penzumvállalás elhajlás nélkül végigírni őket. Vannak köztük pedánsan rímes-jambikus, strófákra bontott darabok, és olyanok is, amelyeknek szonettsége kimerül a tizennégy soros terjedelemben. Ebből a minimumból azonban nem enged Székely Szabolcs, egészen a kötet utolsó, két hosszabb versből álló, *betont feltörő platán* című ciklusáig. A kételyek, vívódások egy pillanatra átütik a zárt rendszer pajzsát, végül azonban mindkét szöveg valamiféle bizonyossághoz tér vissza: a *Két apa* gyerek-beszélője az anya oszthatatlan jelenlétéhez, a *Visszafelé az Evező utcán* besokalló, egy rövid időre fizikailag is elmenekülő apája lefekvéshez készülődő családjához.

„Kattog a migrén, lezárt zsilipek mögött / türelmetlen vizek, eljött a mi időnk, mondják, / elárasztjuk a kijelölt árteret, velünk tör utat / magának a történelem.” (41.) Elfojtás-kieresztés dinamika működteti a szövegeket – az érzelmeket nemcsak megélni, folyamatosan mérlegelni kell, hiszen következményeik vannak. Érzelmek nélkül azonban értelmét veszti a rendszer. Ördögi kör: az értelmetlenségtől való paranoia még szigorúbb önfegyelmet követel. Az előbb idézett vers egy későbbi szakaszában: „A hullámzó tömeg / a gát mögött épp elég erős, miért az én / döntésemre várnak, miért nekem kell kimondanom, // hogy nem szeretsz?” A hitves, aki mellett a beszélő – fontos: – elköteleződik, kétszeresen hangsúlyos szerepet játszik. Egyfelől tabu bármilyen vele kapcsolatos negatív gondolat, különösen a gyerekvállalás után. A kötet első sorai in medias res vázolják a konfliktust: „Azt követeli minden, ismerd el jogát a gyűlölethez, / hadd növekedjen a dédelgetett harag. De kiélvezni / a sérelem édességeit, (...) / meg nem bocsátani nincsen alkalom.” (1.) Másrészt viszont ő az egyetlen, aki segíthet, megérthet és megbocsáthat, azaz feloldozhat a gondolatbűn alól: „Mihez kezdek a vággyal: bosszút állni rajtad. / Zúg a harang, egy botjával hadonászó / öreg és gonosz teremtmény a zebrára lép. // Fekete szíve van és arany szemüvege. / Segítsük át a túloldalra. / Nem kérlek arra, hogy ne félj.” (14.)

Ezt az egymásra utaltságot hangsúlyozza a kötet cím is. Hogyan értsük, miféle beszélgetésről van szó? Beszélgetni sokféleképp lehet: csapongóan, mélyen, tartalmasan, kimérten, barátságosan, ésatöbbi. A beszélgetés premisszátlan, nem tudni, mi lesz a vége – „A hitvesi

költészetnek nincs közepe.” (2.) Nem az igazság bizonyításához, hanem az igazság kereséséhez van köze, ellenkező esetben tárgyalásnak vagy vitának nevezzük. Nem dinamikus akció, hanem annak értelmezése; azok eszköze, akik nem győzelemre, hanem pontos öndefinícióra törekednek. Székelyt az esendő és bátor ember érdekli, aki őszintén szembe mer nézni magával: „Mindenki fél, aki igazán kérdez.” (33.) Az egyik legizgalmasabb vonása ezeknek a szövegeknek, ahogyan az alapvetően pszichológiai vonatkozású témát a misztikum tartományába emelik. Azt sugallják, hogy az önazonosság kulcsa a megfelelő, személyre szabott kérdést (a Kérdést) feltenni, egyáltalán rájönni, hogy mi az – de ehhez át kell menni a tű fokán. „Egy nyugtalanító kérdést feltenni úgy érdemes, ahogy egy súlyos / és kényelmetlen fogású bútort viszünk az emeletre – valójában / magunk se tudjuk, hányadikra. Egyszer csak nem megy tovább.” (24.) A kötet egyik legjobb verse mintegy útmutatót kínál a megfelelő módszerhez – „kérdésnek álcázott szemérmes hazugság / nélkül és szemérmetlen őszinteségnek tűnő / mellébeszélés nélkül tenni fel; a legmélyebb / kapcsolódásokhoz szükséges kitárulkozásnak / látszó szemfényvesztés nélkül tenni fel; hogy / kérdés maradjon, ami kérdés akart lenni, ne kérdés / legyen vagy kérkedés, szexuális ajánlattétel, / önsajnálattatás” (5.) –, hogy a zárlatban végül elismerje ennek lehetetlenségét. Ez a verbalitáshoz szorosan kötődő igazságkeresés ugyanakkor nem annyira az önkitejtés terepe, mint inkább emberi mivoltunkból fakadó kényszer: „gyerekek visítanak, vízzel fröcskölik egymást – / most keríti őket körbe a beszéd”. (51.)

Az apa-fiú kapcsolatról szóló versek több ízben megidézik és újraértelmezik a bibliai Ábrahám és Izsák történetét. Az egyikben a gyerekbeszélő elvárásait olvashatjuk az apjával szemben: „Nem mondja, hogy mindjárt, azonnal – és utána, / hogy mégse. Ha együtt kezdünk játszani, és én / belefeledkezem a toronyépítésbe, nem hagy ott / a szoba közepén, azt gondolva, hogy végre elvagyok / egyedül is. Nem kiabál. Nem trappol ki a konyhába.” (9.) Egyszerű, érzékeny megfigyeléseken alapuló leírás, de attól lesz súlya igazán, ahogyan a vers vége felé kontextusba kerül: „Ha így lesz, megengedem / neki, hogy felvigyen a Moriah hegyére.” A *beszélgetés története* világképe alapvetően konzervatív: a hagyomány, a status quo elfogadása és az ezzel járó áldozat meghozatala fájdalmas, de szükségszerű folyamat. Végtelen

empátia szükségeltetik ahhoz, hogy valóban értelemmel telítődjön. A magasztos értékek sohasem elvontak: ahogy azt talán a *Két apa* című vers sugallja legdirektebben, a szentség a konkrétban foglaltatik benne. A transzcendens minőséghez az út a lélektanon keresztül vezet.

Az önazonosság elérésének, a tulajdonképpen felnőtté válásnak fontos fázisa a halálhoz való viszony kialakítása, bár az Ábrahám-motívum esetében inkább metaforikus áldozatról van szó – éppen eléggé szabad teret hagyva az értelmezésnek ahhoz, hogy se zavarossá, se banálisá ne váljon a párhuzam. Az előbb idézettnek egyébként egy kvázi-párversében megfordul a viszony: „ezekben a szent hónapokban / elkezdeshz keresni egy embert, aki / az apád lesz, hogy elkérd tőle a kést, // amit neked készített gondos munkával, / annak emlékére, hogy nem kellett a hegyre vinnie, / átnyújtja neked, a markolatával feléd.” (13.) Másutt sokkal konkrétabb a halállal való találkozás, például a 16. groteszk temetésjelenetében: „Semmi baj, felment a csillagokba, mondja. / Semmi baj, felment a csillagokba, mondjuk. / Halála üres és hasznos, mint a gomblyuk.” Székely Szabolcs eredeti versszituációkat talál ki az olyan belső fordulópontok megírásához is, mint az öngyilkosság gondolata – „Útnak indul az egyetlen halál. / Tankolni benzinkutaknál meg-megáll. / Kávézik, szélvédőt mosat. // És újra indul, még mennie kell sokat.” (15.) –, vagy a szeretteink halandóságának realizálása: „és ebben a pillanatban / a háborút választanád, pedig az a legkevesbé valószínű.” (37.)

Az egységes, tizennégy soros terjedelmen túl *A beszélgetés története* különböző technikával megírt verseket tartalmaz. Lineáris, remek csattanóval záródó szkeccs például a 12. vagy a 35., helyenként pedig jellemző, hogy látszólag különböző tárgyú, asszociatíván kapcsolódó (talált) szövegek kerülnek egymás mellé – a könyv gyengébb pillanataiban, például a 44. esetében némileg kimódolt Wikipedia-lírárt eredményezve. A másik véglet, mikor a szerző elsősorban nyelvi-képi síkon közelíti meg témáját. Ezekben a versekben a cselekmény, az alaptörténet csupán töredékeiben villan fel. Székely mindkét verstípushoz biztos mesterségbeli tudással és friss gondolatisággal nyúl, a legsikerültebb szövegeknek mégis azokat gondolom, amelyekben ezek az eljárások – a szituációközpontú megközelítés és az invenciózus képalakítás – egyaránt jelen vannak, termékeny kölcsönhatásba lépve egymással. A kötet verseinek nagy része ebbe a kategóriába tartozik.

Zsidó Ferenc

„ÁLOM HAZUDHAT – ÖNÉLETÍRÁS NEM”

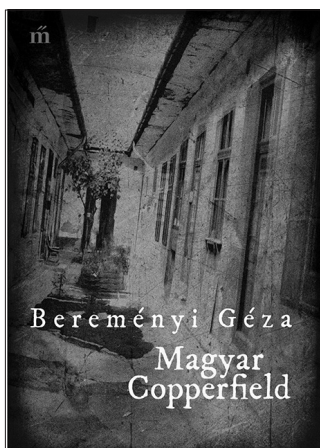
Talán nem túlzás azt állítani, hogy családi traumák feldolgozása az utóbbi időben divatjelenséggé vált a magyar irodalomban, s hogy ilyen szempontból Esterházy Péter *Javított kiadása*, Vida Gábor *Egy dadogás története* vagy Gerlóczy Márton *Mikecs Anna: Altató* című regénye iránytűnek és mérföldkőnek számít. Ugyanakkor nem

tartom valószínűnek, hogy Bereményi Géza ezt a hullámot kívánta volna meglovasítani, amikor a *Magyar Copperfield*¹ megírásába fogott. A szöveg egésze implicit módon, és benne néhány reflexió explicit módon arra utal, hogy régi, hosszú ideje érlelt „projektről” van szó. Életének első tizenkilenc évét írja meg a szerző (1946–1965), hangsúlyozva a referencialitást, az önéletírásjellegét, a korszakba ágyazás és a tudatos eltávolító gesztusok révén mégis fikcióként, regényként olvasható a mű.

„A kezdet kezdetén magamban léteztem. Aztán fölém hajolt a legelső másvalaki, akkortól tudok emlékezni. Mint ké-

sőbb kiderült, a nagyanyám, Róza volt ő, és akkor kettesben lettünk. Legelőször őt tudtam önmagamtól megkülönböztetni, tudomásom szerint így lettem valaki.” (1. o.)

Ezzel az erős nyitánnyal Bereményi Géza mitikus dimenzióba helyezi „keletkezésének” történetét, valamint a nagyanyját, Rózát, akit hosszú ideig édesanyjának hitt. Úgy vélem, egyik legmegkapóbb nagyanya-ábrázolással van dolgunk: hol a mindenhol jelen lévő, erős spiritualitású ősanyát látjuk benne, hol a „vajákost”, az Isten felé vezető út mutatóját, hol az „indiánt”: „Csodáltam őt, egészében más volt, mint a többi ember.” (24. o.)

1 Bereményi Géza: *Magyar Copperfield*. Budapest, 2020, Magvető Kiadó.

Az első fejezetek báját az eredeti „gyerekszáj”-kifejezések adják, ezek emelik ki a hasonló témájú művek közül. Például: „Egyre csak bővültem.” (46. o.) Nagyszülei óvó szeretetének köszönhetően mondhatni burokokban él, mindent megkap, amire egy gyermeknek szüksége lehet: elsősorban a biztonságot. Apropó, gyermeki perspektíva: a Rákosi Mátyással való találkozásra így emlékezik vissza: „Apáskodó volt, mint akinek sok más dolga van. Rajta kívül még egy ilyen embert ismertem, Sándort, a nagyapámat.” (54. o.) A mű egyik erőssége ez, hogy nyelvében, stílusában az adott életkornak megfelelő sajátosságokkal operál, ezzel személyesebbé, átéltebbé, hitelesebbé téve a művet. A főszereplő számára a világot sokáig a budapesti Teleki tér jelentette, azt is csak fokozatosan fedezi fel, gyermeki naivitással adva világmagyarázatokat. A hely szellemét így idézi meg, fontosságát, jellemformáló hatását érzékeltetve: „... az volt az én babonám, hogy az itteni embereket, a házak lakóit meg a piaci népséget, vevőket meg az árus kereskedőket is ez a hely hozta létre, vagyis szülte meg ide mind.” (61. o.)

Az első traumákat is ilyen egyedi megközelítésben találja, így még meglepőbbek: „Bizonyos idő múlva tisztázódott, hogy ez a jószagú látogató a nagyszüleim lánya, továbbá az én anyám, és itt volt gyerek ő is, itt nevelkedett, ahol én, ebben a szoba-konyhában, hiába viselkedik idegenül nálunk.” (14. o.) Már nagyon korán felismeri, hogy a felnőttek között ellentmondásos viszony van, nagyapja például: „a háta mögött úgy emlegette a lányát, »a grófnő«”. (15. o.) Gyermekkora meghatározó figurái közé tartozik a rokkant Nagy Zsigmond, akivel rendszeresen eljár a Kerepesi temetőbe, s itt mondhatni bensőséges viszonyba kerül a magyar irodalom nagyjaival, Jókaiival, Móriczsal, de a Haza Bölcsét is „Deák Ferkónak” emlegetik, s nem szentségtörésből, hanem mert annyira a magukénak érzik. Nagy Zsigmondot tanítómesterének tekint, csakúgy, mint a nagyapját: „...még akkor is, ha becsapott, mert hiszen apám helyett apámnak tekintettem” (101. o.) A nagyanyával együtt ők hárman: „énbelem bújtak és máig kísértenek. Szellemek lettek, vagy inkább lények.” (Később a tanítómesterekhez csatlakozott Jancsi, Róza törvénytelen fia). Ahogy megérti, hogy szülei végeredményben elhagyták, kialakul benne egyfajta távolságtartó bizalmatlanság a felnőttekkel szemben: „csak ürügy vagyok a felnőtteknek valami csavaros játékában” (128. o.)

Első, kisgyerekkori szexuális élményeit még naturalista részletességgel írja le, a későbbiekben viszont kimondottan visszafogott, elkerüli a

hatásvadászat csapdáját (igazából nem is sztorizik, anekdotázik, hangsúlyosabb írói törekvés a hangulatok érzékeltetése, mint a jelenetezés).

Tizenöt éves korában találkozik testi valójában először az édesapjával, addig számára Vetró Géza csupán „csinos jöttment (...), háborús szökevény” (78. o.) volt.

Az újabb traumát az jelenti életében, amikor hatéves korában édesanyja feleségül megy Rozner István nevű orvoshoz, és az örökre fogadja őt. Ekkor Vetróból (nagyszülei után Bereményiből) Rozner lett: a totális identitásválság káosza. Rozner sérült, többszörösen traumatizált lélek (apját felkötötték a háború idején), neuraszténiás, cukorbeteg. Túlélési stratégiaként aláveti magát neki, így kevesebb a konfliktus, kevesebb a verbális és fizikai agresszió. Ennek ellenére folyamatosan érzi, hogy konc a nyakukon: boldog házasságuk akadály. Zárkózottá válik, sokat olvas, csak akkor érzi jól magát, ha nincs a közelükben. Az olvasmányélmények adják a kötet kissé naiv címét is: Dickens Copperfield Dávidjához hasonlóan életét beárnyékolja a mostohaapa fenyegető jelenléte, valamint az otthontalanság, az állandó vándorlás.

Mostohaapja bevallatlanul féltékeny anyja első férjére, az ő édesapjára, s ezt úgy vezeti le, hogy blamálja őt, valamint fiát is. Így válik szitokszóvá a Vetró: „Gyáva kutya vagy, egy Vetró Géza vagy, Géza!” (200. o.). Ő teljesen összezavarodik, mert az anyja is csak azt hajtogatja, hogy meg kell értenie „Apukát”, rövidesen úgy érzi, szövetkeztek ellene: „Két jellemes az egyetlen jellemtelen ellenében.” Aztán az anyja lemond róla, átengedve a nevelést a mostohaapának, aki kegyetlenül megtorol minden hibát, hazugságot, a fizikai agresszióval „valamiféle hagyományt” követve.

Fontos mozzanat életében az 1956-os forradalom, melynek hevében szülei felkészülnek, hogy Nyugatra szökjenek, aztán letesznek róla, mert ő nem kíván elmenni (ennek feszültsége aztán újabb falat emel közéjük). Igazi felszabadulást csak az jelent számára, hogy visszaszökik nagyszüleihez, majd vidékre kerül: a pápai gimnáziumba. Itt éltanulóvá válik, néhány gondtalan év következik, némi nyári, krimiszerű balatoni kalanddal (melyek ugyanakkor azt is megmutatják, hogyan működött a korszak rendőrsége). E fejezetek Salinger *Zabhegyezőjére* (vagy *Rozsban a fogójára?*) emlékeztetnek, kissé még nyelvezetükben is. Közben mostohaapja megcsalja az anyját, majd elválik tőle (ezt követően az anya-fia viszony normalizálódni látszik), végül szánnalmas

körülmények közt meghal. Ő pedig felnőtté válva kezd önmagára találni, vagy legalábbis eljut arra a szintre, hogy keresni kezdi önmagát: „Ha már nevem sincsen, én adjak nevet magamnak.” (465. o.) (A gimnáziumi évek alatt önképzőkörre jár, verseket kezd írni).

Iránytűként anyja egyik barátjának jellemzése visszhangzik benne, és felsejlik, hogy van kiút a traumákból, elsősorban a művészi önkifejezés: „Te vagy átmész majd ötperces zsenibe Magyarországon, vagy maradsz te »kisfiú«. A kisfiú: karrier, a zseni, öt perc. Plusz alkohol.” (627. o.)

A kötet azzal zárul, hogy felveszik magyar–olasz szakra, és megérkezik a katonai behívója. Ami csak kitérő. De felmerül annak lehetősége is, hogy az egész élet ilyen: „Mert létezhet ideiglenes egész élet, amiben minden csak átmeneti.” (635. o.) A kötet elsősorban a szerző saját életének a lenyomata, de az ország több korszakának történelmi tablója is. Korrajz, jellemrajzokkal színezve. Önmagát próbálja megérteni, ugyanakkor utal arra, hogy sorsa alakulását a felnőttek kénye-kedve mellett a gyors történelmi/társadalmi változások is meghatározták.

Amint a bevezetőben is utaltam rá, a szerző több ízben reflektál az írás folyamatára, annak utóidejűségére. „És most, írás közben fölmerül, hogy Apuka csak egy fölösleges luk az életemen.” (234. o.)

A kimondás révén próbálja feldolgozni a traumákat, megvan benne az igyekezet, így utólag megérteni az igazságot (ld. az írásom címével kiemelt premisszát), ugyanakkor ez az igyekezet nem nyomja agyon a könyvet, nem teszi túlszichologizálttá: „...most, hogy ez az emlékirás foglalkoztat napra nap, és az életem a téma, vele fekszem és ébredek az elmúltakban kutakodva, nem tudom elkerülni a harmadik találkozást Apukával. Azt a közös cellában lehúzott évtizedet. Könnyelműen vágtam bele, azt hittem, már nem lesz fájdalmas.” (412. o.)

Feltehetjük a kérdést, miért várt ennyit Bereményi e mű megírásával, hogy annak bátorságfaktorát nem gyengíti-e az, hogy a bemutatott szereplők többsége már nincs életben, de ez már kritikusi spekuláció, művön kívüli tényező. Az viszont tény, hogy a kötet izgalmas olvasmány: mert egyszerre tud személyes és egyetemes lenni, a perspektívaváltások révén a traumákról pedig nem szenvelgően, együttérzést keresően ír, hanem a fájdalmas felülemelkedés könnyűségével.

Amikor a kötet végére értem, egy vágyam volt csupán: elolvasni az Éva és/vagy Rosner történetváltozatát is. Ki más tudná megírni, mint Bereményi Géza?

A Székelyföld előfizetőinek és állandó támogatóinak névsora

Románia

MAGÁNSZEMÉLYEK

Dr. Ábrám Zoltán – Marosvásárhely	Bartha György – Csíkszereda
Abrán Tünde – Székelyudvarhely	Bartha Imre – Székelyudvarhely
Albert Ernő – Sepsiszentgyörgy	Bartók Melinda – Kézdivásárhely
Albert Géza – Székelyudvarhely	Bartos Jenő – Jászvásár
Dr. Ambrus József – Székelyudvarhely	Bege Károly – Gyergyócsomafalva
Andrási Ilona – Alsósófalva	Benkő Levente – Magyarvita
András Pál – Bukarest	Bernád Ilona – Marosvásárhely
Angi Gyula – Marosvásárhely	Berszán Lajos – Gyimesfelsőlok
Antal Attila – Csíkszereda	Berze Imre – Székelyudvarhely
Dr. Antal Erzsébet – Csíkszentdomokos	Bethlen Anikó – Marosvásárhely
Antal István – Székelyudvarhely	Bíró Ambrus Lenke – Székelyudvarhely
Br. Apor Csaba – Marosvásárhely	Bíró Gábor – Csíkmadaras
Dr. Aross Melinda – Székelyudvarhely	Dr. Bíró Gábor – Kézdivásárhely
Árvay Katalin – Sepsiszentgyörgy	Bíró Géza – Gyergyószentmiklós
Asztalos István – Székelyudvarhely	Bíró László – Kalotaszentkirály
Bács Károly – Csíkszereda	Bíró Levente-Tibor – Kézdivásárhely
Bajna György – Gyergyószentmiklós	Bíró Réka – Barót
Bakcsi Anna – Madéfalva	Bíró Sándor – Gyergyószentmiklós
Bakk-Dávid Enikő – Kézdivásárhely	Blénessy Jolán – Székelyudvarhely
Bakk Pál – Szentkatolna	Bocskay Vince – Szováta
Bakó Botond – Nagyenyed	Bodó István – Csíkszereda
Balázs-Bécsi Emília – Gyergyóremete	Bodor Antal – Csíkszereda
Balázs Dénes – Csíkrákos	Bodor Attila – Sepsiszentgyörgy
Dr. Balázs Lajos – Csíkszereda	Bogdán Zsolt – Kolozsvár
Balázs Zsuzsanna-Erzsébet – Csíkszereda	Bogos Zsolt – Csíkszereda
Balázsi-Pál Etel – Csíkszereda	Borbáth Erzsébet – Csíkszereda
Bálint Csaba – Csíkszereda	Borbély László – Csíkszereda
Bálinth Erzsébet – Csíkszereda	Borbély Tamás – Marosvásárhely
Bán Kata – Székelyudvarhely	Borbély Zsolt Attila – Arad
Bán Árpád – Alsóboldogfalva	Borboly Csaba – Csíkszereda
Barabás Imre – Gyergyóremete	Dr. Borboly István – Gyergyócsomafalva
Baracsi Levente – Arad	Dr. Borcsa János – Kézdivásárhely
Bardócz Ferenc – Gyergyóditró	Böloni Domokos – Marosvásárhely
Baricz Lajos – Marosszentgyörgy	Böloni Ildikó – Bikafalva
Bartha Árpád – Kászónújfalva	B. Tomos Hajnal – Négyfalu
	Buna Blanka Boróka – Tamásfalva
	Burus János Botond – Csíkszereda
	Czikó László – Búzásbesenyő

Czipa István – Kézdivásárhely
Czoppelt Julianna – Kovászna
Császár Vilmos – Csíkrákos
Csávossy György – Nagyvárad
Csatlós Mihály Levente – Kézdivásárhely
Cseke Péter – Kolozsvár
Ft. Msgr. Csíki Dénes – Nyárádköszvényes
Csiki Zoltán – Parajd
Dr. Csiszár Anna – Marosvásárhely
Csiszer Imre Csaba – Csíkszereda
Csúcs Mária – Csíkszereda
Daczó Katalin – Csíkszépvíz
Dánél Sándor – Csíkszereda
Damó Csaba – Kézdivásárhely
Darkó Béla – Marosvásárhely
Daróczi Béla – Marosvásárhely
Ft. Darvas-Kozma József – Csíkszereda
Darvas Mária – Gyergyóalfalu
Dávid Gyula – Kolozsvár
Dávid Katalin – Székelyudvarhely
Dávid Péter Pál – Sepsiszentgyörgy
Dávid Zoltán – Kolozsvár
Deák Botond – Réty
Deák Ferenc – Csernáton
Deme László – Csernáton
Demeter Edit – Kézdiszentlélek
Dénes Balázs – Csíkszereda
Dénes Emőke – Homoródalmás
Dénes Erzsébet – Homoródszentpál
Dézsi Zoltán – Gyergyószentmiklós
Doboly Beatrice – Vajdahunyad
Dobos Sándor – Nagyvárad
Dimény János – Nagybacon
Dr. Dombi Csaba Ábel – Felsőbánya
Domokos Éva – Arad
Ft. Drócsa László – Nyárádszereda
Duma András – Klézse
Egyed Emese – Kolozsvár
Dr. Elek Sándor – Csíkszereda
Elekes András – Csíkpálfalva

Elekes Antal – Temesvár
Elekes-Józsa Márton – Gyergyóújfalu
Elekes Károly – Sepsiszentgyörgy
Elekes Péter – Kászontlitz
Elekes Zsuzsanna – Gyergyóújfalu
Erdei Márk – Gálospetri
Farkas Ambrus – Sepsiszentgyörgy
Farkas Antal – Székelyudvarhely
Farkas László – Gyergyócsomafalva
Farkas Miklós – Segesvár
Farkas Réka – Sepsiszentgyörgy
Fazakas Zoltán – Sepsiszentgyörgy
Fekete Albert – Csíkszereda
Fekete István – Csíkszereda
Ferencz Edit – Gyergyóremete
Ferencz Éva – Kézdivásárhely
Ferencz Gizella – Kézdivásárhely
Ferencz Imre – Csíkszereda
Dr. Ferencz László – Marosvásárhely
Ferencz-Nagy Zoltán – Brassó
Dr. Finta Ella – Szilágysomlyó
Fischer Alfréd – Székelyudvarhely
Fodor György – Székelyudvarhely
Fodor Levente – Csíkszögöd
Dr. Fodor István – Csíkszereda
Fodor István – Sepsiszentgyörgy
Fodor Pál – Sepsiszentgyörgy
Forró László – Bukarest
Fuják Gyula – Csíkszereda (2 darab egyéves előfizetés)
Funariu Éva – Szeben
Fülöp Dénes – Székelyudvarhely
Fülöp Géza – Marosvásárhely
Fülöp Lajos – Székelykeresztúr
Fülöp László – Csernáton
Fülöp Sándor – Gyergyóalfalu
Fülöp Tamás – Majlát
Fülöp-Török Réka – Kézdivásárhely
Gábor Emőke – Csíkszereda
Gagyi József – Csíkszentlélek
Gajdó Albert – Csernáton
Gál Katalin – Gyergyóújfalu
Gáll Levente – Csíkmadaras

Gálfalvi György – Marosvásárhely
 Dr. Garda Dezső – Gyergyószentmiklós
 Gáspár Sándor – Marosvásárhely
 Gazda Árpád – Magyarfenes
 Gazda József – Kovászna
 Geréd Gábor – Székelyudvarhely
 Gergely Borbála – Csíkszereda
 Dr. Germán Salló Márta – Marosvásárhely
 Gulácsi Gizella – Marosvásárhely
 Györfi Jenő – Nyárádmagyarós
 Dr. Györfi Sándor – Csíkcsecső
 Haáz Sándor – Székelyudvarhely
 Hadnagy Géza – Farkaslaka
 Hantz András – Kolozsvár
 Hegedűs Enikő – Csíkszereda
 Hegyi Sándor – Székelyudvarhely
 Hertza Mikola – Csíkszereda
 Dr. Holló Attila – Csíkszereda
 Hubert Sándor – Bukarest
 Illyés Ferenc – Székelykeresztúr
 Imecs Márton – Kolozsvár
 Incze Szabó László – Marosvásárhely
 Istvánffy Katalin – Torda
 Izsák Balázs Árpád – Marosvásárhely
 Jakab Attila Árpád – Székelyudvarhely
 Jancsó Miklós – Kolozsvár
 Jankó András – Arad
 János Ágnes – Csíkszereda
 János Julianna – Csíkszereda
 Jánosi Bertalan – Csíkszereda
 Jánosi Csaba – Csíkszereda
 Joikits Attila – Szilágysomlyó
 József Álmos – Sepsiszentgyörgy
 Juhász B. Tünde – Csíkszereda
 Kacsó Elemér – Temesvár
 Kacsó József – Hármashalu
 Kakas Zoltán – Sepsiszentgyörgy
 Káli Király István – Marosvásárhely
 Gróf Kálnoky Tibor – Sepsikőröspatak
 Kánya József – Csíkszereda

Kassay Vilmos – Csíkszereda
 Katona Lajos – Kolozsvár
 Kedves Béla – Gyimesközéplek
 Kémenes Bernadette – Gyergyószentmiklós
 Kerekes Ágnes – Nagyvárad
 Dr. Kerekes Jenő – Maksa
 Keresztes Éva – Brassó
 Dr. Kikeli Pál István – Marosvásárhely
 Király Gyöngyi – Marosvásárhely
 Király László és Edit – Nagenyed
 Király Zoltán – Kolozsvár
 Kiss Jenő – Sepsiszentgyörgy
 Kiss Lázárné Éva – Kézdivásárhely
 Kiss Lóránd – Marosvásárhely
 Kocsis László – Marosvásárhely
 Kolbert Tünde – Borszék
 Kolumbán-Antal József – Zetelaka
 Kolumbán Gábor – Énlaka
 Kolumbán László – Székelyudvarhely
 Koncsag László – Szentegyháza
 Konsza Vilmos – Sepsiszentgyörgy
 Kónya-Hamar Zsuzsanna és Dr. Kónya-Hamar Sándor – Kolozsvár
 Kopacz Péter – Sepsiszentgyörgy
 Koszta Gabriella – Marosvásárhely
 Dr. Kovács Albert – Bukarest
 Kovács Barna – Marosvásárhely
 Kovács Béla – Érmihályfalva
 Kovács Emil Lajos – Szatmárnémeti
 Kovács Katalin – Csíkszereda
 Kovács Mária – Székelyudvarhely
 Kovács Piroska – Máréfalva
 Kovács Zsuzsanna – Bukarest
 Dr. Kozma Dezső – Kolozsvár
 Kozma-Péter Dénes – Zetelaka
 Köblös Attila – Kézdivásárhely
 Köllő Éva – Borszék
 Köllő Félix – Csíkszereda
 Kőszegi Enikő – Csíkszereda
 Dr. Kuna Tibor – Csíkszereda
 Kürti Miklós – Kolozsvár

- Laczkó-Albert Elemér – Gyergyóremete
Laczkó Szentmiklósi Endre – Gyergyóremete
László Attila – Jászvásár
László Bakk Anikó – Kolozsvár
Lászlófy Pál István – Csíkszereda
Dr. László Ilona – Marosvásárhely
László Károly és Katalin – Kézdivásárhely
Lázár Lilla – Csíkszereda
Lázár Pál – Marosvásárhely
Lehoczky Ferenc – Arad
Léstyán Dénes – Csíkszereda
Léstyán Sándor – Kézdivásárhely
Liker Henrietta – Székelykeresztúr
Loghin Gizella – Brassó
Lőrincz József – Székelyudvarhely
Luka Klára – Sepsikőröspatak
Mag István – Lövéte
Dr. Major Zoltán Zsigmond – Kolozsvár
Dr. Makai Magoss Csaba – Felsőbánya
Markó Béla – Marosszentkirály
Markó Ilona – Csíkszentgyörgy
Marton Erzsébet – Marosvásárhely
Dr. Marton József – Gyulafehérvár
Márton Ferenc – Temesvár
Márton Károly – Marosvásárhely
Mastaleriu Erzsébet – Gyergyóremete
Dr. Máthé Dénes – Kolozsvár
Mátyás Endre – Szováta
Menyhárt Csaba – Marosvásárhely
Menyhárt Edit – Székelyudvarhely
Mester János – Marosvásárhely
Mester Zoltán – Szováta
Mihály András – Csíkszereda
Mihály Csaba – Csíkszentdomokos
Mihály János – Lövéte
Mihály Orsolya – Kolozsvár
Miklós Imre – Csíkszereda
Miklós Levente-József – Székelyudvarhely
Miklós Sándor – Csíkszentlélek
Mikó Júlia – Brassó
Mikola Éva – Torja
Dr. Mild Edit – Sepsiszentgyörgy
Mincsor Erzsébet – Gyergyóremete
Mirk László – Csíkszereda
Molnár Csaba – Csíkszereda
Molnár Endre – Marosvásárhely
Murányi János – Székelyudvarhely
Nádudvary György – Brassó
Nagy Árpád – Csíkszentdomokos
Dr. Nagy Attila – Marosvásárhely
Dr. Nagy Béla – Székelyudvarhely
Nagy Benedek – Csíkszereda
Dr. Nagy Benedek – Csíkszentkirály
Nagy József – Gyergyóremete
Dr. Nagy Lajos – Sepsiszentgyörgy
Nagy Melinda – Nagyvárad
Nagy Sándor – Székelyudvarhely
Nemes Előd – Sepsiszentgyörgy
Németh Szilveszter – Csikkarcfalva
Novák Sándor – Marosvásárhely
Oláh Sándor – Csíkszereda
Orbán Gábor – Gyergyószentmiklós
Orbók Ilona – Csíkszereda
Pál Zoltán – Csíkdánfalva
Pálffy József – Csíkszereda
Papp Zoltán – Zilah
Pásztor Ferenc – Sepsiszentgyörgy
Péntek János – Kolozsvár
Pénzes Jenő – Bereck
Péter Éva – Csíkszereda
Péter Gergely – Csíkszereda
Péter Péter – Székelyudvarhely
Pethő Ilona – Csíkszereda
Petres Sándor – Csíkszereda
Dr. Piros György – Csíkszereda
Portik Bakai Ádám – Gyergyóremete
(6 darab egyéves előfizetés)
Dr. Puskás Attila – Marosvásárhely
Dr. Rácz Katalin – Marosvásárhely
Ráduly János – Kibéd
Rákosi István – Sepsiszentgyörgy

- Rákosi Zoltán – Sepsiszentgyörgy
 Rancz Árpád – Csíkszereda
 Rancz Gyárfás Zsuzsanna –
 Kézdivásárhely
 Rokaly József – Gyergyószentmiklós
 Russu Bors Tibor – Csíkszentkirály
 Sata Lóránd – Voluntari
 Sántha Emese – Marosvásárhely
 Ft. Sárközi Sándor – Csíkszereda
 Sárosi Csaba – Kézdivásárhely
 Sata Kinga Koretta – Magyarvita
 Sata Klára – Csíkszereda
 Ft. Sebestyén Péter – Marosvásárhely
 Seprődi József – Dicsőszentmárton
 Silye Béla – Székelyudvarhely
 Siklódi Olga – Székelyudvarhely
 Sipos László – Felvinc
 Sóbester Klára – Marosvásárhely
 Sófalvi László – Székelyudvarhely
 Sógor Árpád – Kolozsvár
 Sógor Csaba – Csíkvacsárcsi
 Sógor Géza – Kányád
 Sógor Gyula – Aranyosgyéres
 Dr. Soós Szabó Klára – Csíkszereda
 Straub Etelka – Nagyvárad
 Szabados Béla – Csíkszereda
 Szabó Bíró Brigitta – Csíkjenőfalva
 Szabó Attila – Nagygalambfalva
 Szabó Enikő – Szentegyháza
 Szabó Ferenc – Gyergyóditró
 Szabó József – Székelyudvarhely
 Szabó Judit – Kézdivásárhely
 Szabó Judit – Csíkcicsó
 Szabó Magdolna – Csíkcicsó
 Szabó M. Barna – Székelyudvarhely
 Szabó Nándor – Csíkszereda
 Szabó Piroska – Nagyvárad
 Dr. Szabó Sándor – Székelyudvarhely
 Szalai Attila Örs – Székelyudvarhely
 Szász-Bertalan Anna – Csíkszereda
 Dr. Szász Éva – Gyergyóalfalu
 Szász Zoltán – Székelyudvarhely
 Szatmári József – Marosvásárhely
 Szathmáry János – Gyergyószentmiklós
 Dr. Szatmári Sebestyén – Csíkszereda
 Dr. Szatmári Szabolcs – Marosvásárhely
 Szávai Márton – Énlaka
 Szebeni Norbert – Sepsiszentgyörgy
 Szekeres Adorján – Csíkszereda
 Székely Ágnes – Balánbánya
 Székely Ferenc – Vadasd
 Székely Szabó Zoltán – Marosvásárhely
 Széll (Horváth) Anna – Kolozsvár
 Szén Olga – Datk
 Szén Sándor – Siménfalva
 Szentes Gábor – Madéfalva
 Szilágyi István – Kolozsvár
 Szilágyi Németh Éva – Kolozsvár
 Dr. Szilveszter László Szilárd –
 Sáromberke
 Szócs István – Szentegyháza
 Szócs Viktor – Kovászna
 Tamás Béla – Csíkszereda
 Tamás Dénes – Réty
 Tamás Géza – Székelyudvarhely
 Tamás Huba – Homoródkarácsonyfalva
 Tamás Klára – Csíkszereda
 Tamás József – Csíkszereda
 Tanczos Vilmos – Kolozsvár
 Tankó Gyula – Gyimesközéplek
 Tapodi Zsuzsa – Sepsiszentgyörgy
 Tatár Irénke – Marosszentgyörgy
 Tiboldi István – Csíkszereda
 Tódor Béla – Kézdiálbis
 Tódor Gábor – Homoródalmás
 Tófalvi Zoltán – Marosvásárhely
 Tomonicska Ingrid – Csíkszentlélek
 Tóth Mária – Arad
 Tőke Mária Magdolna – Csíkszereda
 Tötös Katalin – Zilah
 Török Áron – Sepsiszentgyörgy
 Török József – Lővéte
 Török István – Koronka
 Török Mária – Csíkszereda
 Dr. Török Sándor – Kovászna
 Tövissi Zsolt – Csíkszereda

Tulit Ferenc – Csíkszereda
 Turos Judit – Marosvásárhely
 Űtő László – Székelykeresztúr
 Ványolós A. István – Székely-
 udvarhely
 Varga Edit – Gyergyóremete
 Vass Mária – Csíktaploca
 Vén Ferenc – Kézdiálbis
 Dr. Veress Albert – Csíkszereda
 Veres István – Szatmárnémeti
 Dr. Veress István – Szilágysomlyó
 Veress János – Kovászna
 Vetró András – Kézdivásárhely
 Vitályos Réka – Marosvásárhely
 Vitos László – Csíkszereda
 Vorzsák Margit – Csíkszereda
 Dr. Waczel Attila – Csíkkarcfalva
 Zágoni Elemér – Karcfalva
 Zrinyi István József – Mangalia
 Zöld János – Salamás
 Zsidó Enikő – Rugonfalva
 Zsidó Jolán – Székelykeresztúr
 Zsók József – Sepsiszentgyörgy
 Zsók László – Sepsiszentgyörgy

INTÉZMÉNYEK

Apáczai Csere János Pedagógusok
 Háza – Csíkszereda
 Dr. Balás Gábor Községi Könyvtár
 – Gyergyóremete
 Bernády Közművelődési Egylet –
 Szováta
 Csíki Székely Múzeum – Csíkszereda
 Csíkszépvízi Öregotthon – Csíkszépvíz
 Derex Com Kft. – Bukarest
 Dokumentációs Könyvtár –
 Székelyudvarhely
 Exa-Trade Kft. – Székelyudvarhely
 Gyulafehérvári Római Katolikus Érsek-
 ség Csíkszeredai Segédpüspöksége
 Hargita Megyei Tanfelügyelőség –
 Csíkszereda

Hargita Megyei Szociális és Gyerekvé-
 delmi Igazgatóság – Csíkszereda
 Haszmann Pál Közművelődési Egye-
 sület – Csernáton
 Iskolai Könyvtár – Szárazajta
 Iskolai Könyvtár – Székelyszáldobos
 Kájoni János Megyei Könyvtár –
 Csíkszereda (2 db. egyéves előfi-
 zetés)
 Keramika Kft. – Csíkszereda
 Kézdivásárhelyi Múzeum –
 Kézdivásárhely
 Kontur Kft. – Csíkszereda (5 db.
 egyéves előfizetés)
 Kovászna Megyei Alkotóközpont –
 Sepsiszentgyörgy
 Kovászna Megyei Könyvtár – Sepsi-
 szentgyörgy (2 db. egyéves előfi-
 zetés)
 Kovászna Megyei Tanács – Sepsi-
 szentgyörgy (5 db. egyéves előfi-
 zetés)
 Községi Könyvtár – Balánbánya
 Községi Könyvtár – Barátos
 Községi Könyvtár – Bardoc
 Községi Könyvtár – Bereck
 Községi Könyvtár – Bögöz
 Községi Könyvtár – Bölön
 Községi Könyvtár – Csernáton
 Községi Könyvtár – Csíkdánfalva
 Községi Könyvtár – Csíkkozmás
 Községi Könyvtár – Csikmadéfalva
 Községi Könyvtár – Csikpálfalva
 Községi Könyvtár – Csíkszentdomokos
 Községi Könyvtár – Csíkszentgyörgy
 Községi Könyvtár – Csíkszentmárton
 Községi Könyvtár – Csíkszentmihály
 Községi Könyvtár – Csíkszentsimon
 Községi Könyvtár – Csíkszépvíz
 Községi Könyvtár – Etéd
 Községi Könyvtár – Felsőboldogfalva
 Községi Könyvtár – Fenyéd
 Községi Könyvtár – Galócás

- Községi Könyvtár – Gelence
 Községi Könyvtár – Gidófalva
 Községi Könyvtár – Gyergyóalfalu
 Községi Könyvtár – Gyergyócsomafalu
 Községi Könyvtár – Gyergyóditró
 Községi Könyvtár – Gyergyószárhegy
 Községi Könyvtár – Gyergyóremete
 Községi Könyvtár – Gyergyóújfalu
 Községi Könyvtár – Gyimesfelsőlok
 Községi Könyvtár – Gyimesközéplak
 Községi Könyvtár – Hídvég
 Községi Könyvtár – Homoródalmás
 Községi Könyvtár – Homoródszent-
 márton
 Községi Könyvtár – Kányád
 Községi Könyvtár – Kápolnásfalu
 Községi Könyvtár – Karcfalva
 Községi Könyvtár – Kászon
 Községi Könyvtár – Kézdiipolyán
 Községi Könyvtár – Kézdiszentlélek
 Községi Könyvtár – Kommandó
 Községi Könyvtár – Korond
 Községi Könyvtár – Kökös
 Községi Könyvtár – Lemhény
 Községi Könyvtár – Lövete
 Községi Könyvtár – Maksa
 Községi Könyvtár – Mikóújfalu
 Községi Könyvtár – Nagyajta
 Községi Könyvtár – Nagybacon
 Községi Könyvtár – Nyárad-
 magyaros
 Községi Könyvtár – Oklánd
 Községi Könyvtár – Oroszhegy
 Községi Könyvtár – Ozsdola
 Községi Könyvtár – Parajd
 Községi Könyvtár – Réty
 Községi Könyvtár – románandrás-
 falva
 Községi Könyvtár – Sepsibodok
 Községi Könyvtár – Sepsikőröspatak
 Községi Könyvtár – Siménfalva
 Községi Könyvtár – Székelyderzs
 Községi Könyvtár – Székelyvarság
 Községi Könyvtár – Szentábrahám
 Községi Könyvtár – Szenterzsébet
 Községi Könyvtár – Torja
 Községi Könyvtár – Újszékely
 Községi Könyvtár – Uzon
 Községi Könyvtár – Váralja
 Községi Könyvtár – Vargyas
 Községi Könyvtár – Zabola
 Községi Könyvtár – Zágon
 Községi Könyvtár – Zetelaka
 Kulturális Központ – Gyergyószent-
 miklós
 Magyarország Főkonzulátusa – Csík-
 szereda
 Manpres Distribution Kft. – Bukarest
 Nagy István Művészeti Líceum –
 Csíkszereda
 Németh Géza Egyesület – Csíkszereda
 Nemzeti Kisebbségkutató Intézet –
 Kolozsvár
 Nemzeti Színház – Marosvásárhely
 Petőfi Sándor Általános Iskola –
 Oroszhegy
 Polgármesteri Hivatal – Csíkszer-
 eda (5 db. egyéves előfizetés)
 Polgármesteri Hivatal – Gyergyó-
 szentmiklós
 Polgármesteri Hivatal – Kápolnás-
 falu (2 db. egyéves előfizetés)
 Polgármesteri Hivatal – Oroszhegy
 Polgármesteri Hivatal – Tusnádfalu
 (2 db. egyéves előfizetés)
 Római Katolikus Plébánia – Túr
 Romániai Magyar Pedagógusok Szö-
 vetsége – Csíkszereda
 Romániai Magyar Pedagógusok Szö-
 vetsége Erdővidéki Szervezete –
 Nagybacon
 Sabi Team Biztosítási Ügynök Kft.
 – Csíkszentlélek
 Sapientia Alapítvány – Kolozsvár
 Sapientia Egyetem Könyvtára –
 Csíkszereda

Székely Nemzeti Múzeum – Sepsiszentgyörgy
 Szent Erzsébet Öregotthon – Gyergyószentmiklós
 Tamási Áron Színház – Sepsiszentgyörgy
 Tarisznay Márton Múzeum – Gyergyószentmiklós
 Temesvári Római Katolikus Püspökség – Temesvár
 Turisztikai, Ifjúsági és Külkapcsolati Iroda – Gyergyószentmiklós
 Unitárius Parókia – Marosvásárhely
 Városi Könyvtár – Barót
 Városi Könyvtár – Borszék
 Városi Könyvtár – Gyergyószentmiklós
 Városi Könyvtár – Kézdivásárhely
 Városi Könyvtár – Kovászna
 Városi Könyvtár – Maroshévíz
 Városi Könyvtár – Székelyudvarhely
 Városi Könyvtár – Szentegyháza
 Városi Könyvtár – Tusnádfürdő
 Városi Művelődési Ház – Barót
 Br. Wesselényi Miklós Városi Könyvtár – Kézdivásárhely
 Zetelaka Község – Zetelaka

Magyarország

MAGÁNSZEMÉLYEK

Abafáy-Deák Csillag – Budapest
 Ágh István – Budapest
 Alföldy Jenő – Kecskemét
 André András – Martonvásár
 Dr. Antal Balázs – Budapest
 Bakos József – Budapest
 Dr. Balássy Péter – Szombathely
 Bálint Gábor – Dabas
 Dr. Baricz Zsolt – Szeged
 Barta László – Budapest
 Dr. Bartók Gergely – Budapest
 Báthori Csaba – Budapest
 Beke Mihály András – Budapest
 Bereczky Gábor – Budapest

Bertha Zoltán – Debrecen
 Bíró Miklós – Budapest
 Birtalan Ferenc – Budapest
 Dr. Botz Lajos – Pécs
 Bodor Ádám – Budapest
 Borbás János – Veszprém
 Boga Tamás László – Szeged
 Burján Pál – Pécs
 Czákó Gábor – Budapest
 Császár Zoltán – Budapest
 Csenger Levente – Üröm
 Csontó Lajos – Pilisborosjenő
 Dávid Ferenc – Szentés
 Dávid Gyula – Szigetszentmiklós
 Dr. Demeter Béla – Szikszó
 Demse Márton – Budapest
 Dr. Dobos László – Budapest
 Dr. Erdei Antal – Gyöngyössolymos
 Farkas Zoltán – Veszprém
 Fazakas Lehel – Gödöllő
 Fazakas Edit – Cegléd
 Dr. Fázsy Szabolcs – Budapest
 Fejér Istvánné – Szentés
 Fekete Béláné – Budapest
 Fekete Miklós – Szeged
 Ferenz Ernő – Páty
 Dr. Ferenczi Tibor – Budapest
 Dr. Ferencz Csaba – Budapest
 Ferencz I. Szabolcs – Budapest
 Fritsch László – Budapest
 Dr. Fülekgyörgy – Budapest
 Fürjesi Csaba – Budapest
 Fűzi Michael Stephan – Budapest
 Dr. Gál József – Budapest
 Gálffy Attila – Budapest
 Gátay István – Devecser
 Dr. Gottwald Péter – Győr
 Guba Pál – Miskolc
 György Tünde – Budapest
 Gyurka Eta – Budapest
 Hankó Zoltán – Kistarcsa
 Harmath Ilona – Baja
 Dr. Hartványi Tamás – Győr

- Dr. Hegedűs Imre János – Budapest
 Herman Levente – Budapest
 Horváth Zoltán és Imecs Emese – Budapest
 Ilia Mihály – Szeged
 Iancu Laura – Velence
 Jámbor Zoltánné – Makó
 Grófné Jancsó Zsuzsanna – Kalocsa
 Ifj. Jancsó Gyula – Budapest
 Jancsó Gyula – Dunapataj
 Jancsó Klára Katalin – Biatorbágy
 Dr. Jánosy Ildikó Kinga – Szeged
 Jánosiné Dandui Gyöngyi – Budapest
 Kántor József – Baja
 Karap Ágnes – Budapest
 Dr. Kata Mihály – Szeged
 Keppel Gyula – Budapest
 Kéző Anna – Battonya
 Király István – Mezőkovácsháza
 Dr. Kiss András – Pócsmegyer
 Kiss Anna – Budapest
 Kiss Bálint – Budapest
 Kiss Éva – Budapest
 Dr. Kiss Ferenc – Cserseztomaj
 Kis Krisztián Bálint – Szolnok
 Kisslaki László – Kéthely
 Kollár Albin – Dunakeszi
 Kósa Lajos – Debrecen
 Koszta Csaba – Sukoró
 Kovács Árpád – Ugod
 Dr. Kovács Klára – Császárszék
 Kökényessy Szilárd – Budapest
 Kőfalvi Magdolna – Budapest
 Dr. Kőrös Erzsébet – Győr
 Dr. Kukorelly Pál – Keszthely
 Kulcsár Júlia – Budapest
 Dr. Kussinszky Péter – Budapest
 Kuti József – Tura
 Láng Gusztáv – Táplánszentkereszt
 László János – Debrecen
 Lezsák Sándor – Budapest
 Lezsák Tibor – Budapest
 Dr. Lukács Csaba – Fonyód
 Dr. Lukács József – Székesfehérvár
 Maczkó Gergő – Pogány
 Makai Judit – Budapest
 Márkus Béla – Debrecen
 Máriás József – Nyíregyháza
 Márton Károly – Hőgyész
 Márton Lajos – Budapest
 Dr. Medgyessy István – Debrecen
 Mészáros János – Gödöllő
 Miakich Gábor – Budapest
 Miklós András – Miskolc
 Dr. Molnár Jenő – Budapest
 Molnár Levente – Szigetmonostor
 Molnár Sándor – Balatonfüred
 Murányi Sándor Olivér – Budapest
 Dr. Nagy-Major Gábor – Pápa
 Dr. Nám Lóránt – Szombathely
 Németh István – Százhalombatta
 Németh Zsolt – Budapest
 Dr. Nyakasné Lázár Anna – Budapest
 Dr. Obrusánszky Borbála – Mende
 Dr. Oszoly Tamás – Budapest
 Pados József – Sárszentmihály
 Pálfi Sándorné – Berettyóújfalu
 Pappné Németh Andrea – Eger
 Pappné Pongrácz Csilla – Dunabogdány
 Papp Péter – Budapest
 Pataki Gábor Zsolt – Budapest
 Paulovics Tamás – Szentes (4 darab egyéves előfizetés)
 Péterfy Lajos – BakonySZÜCS
 Péter László – Szeged
 Dr. Pocsay Gábor – Gyula
 Polóny Levente – Budapest
 Pomogáts Béla – Budapest
 Dr. Porcza Antal – Mosonmagyaróvár
 Prohászka Géza – Balatonfüred
 Dr. Sándor Pál – Simontornya
 Serdült Benke Éva – Paks
 Silay Ferenc – Szeged
 Simai László – Veszprém
 Dr. Szabó Béla – Göd

Szakolczay Lajos – Budapest
 Száraz Miklós György – Budapest
 Szarka Gábor – Pomáz
 Szarvas László – Tura
 Szathmári István – Zsadány
 Szász-Fejér István és Katalin – Mosonmagyaróvár
 Dr. Székely András Bertalan – Isaszeg
 Székely László – Budapest
 Szeles András – Encs
 Szepessy Béla – Nyíregyháza
 Szigeti Lajos – Budapest
 Dr. Szőnyi László Pál – Budapest
 Dr. Tekes Kornélia – Budapest
 Tiffán Zsolt – Villány
 Tomán Sándor – Szegvár
 Tóth Erzsébet – Budapest
 Tóth Wessely László – Budapest
 Tornai József – Érd
 Tök János – Kecskemét
 Dr. Udvarhelyi Olivér – Veszprém
 Ungváry Rudolf – Budapest
 Dr. Varga István – Orosháza
 Dr. Varga Péter Pál – Budapest
 Vargha György – Tápióbicske
 Várhelyi Gyula – Tokaj
 Dr. Várszegi László – Pécs
 Dr. Vass Ágnes – Budapest
 Vass Szabolcs – Parád
 Dr. Veress Gábor – Balatonfüred
 Vincze Gábor – Deszk
 Vitályos Ágnes – Budapest
 Vörös István – Budapest
 Zalán Tibor – Budapest
 Zsolnai József – Hernád

INTÉZMÉNYEK

Algyői Faluház és Könyvtár – Algyő
 Baka István Alapítvány – Szeged
 Bouchal Kft. – Budapest
 Eötvös Loránd Kutatóhálózat Titkarsága – Budapest

Erdély Barátainak Köre Kulturális Egyesület – Szolnok
 Etnoproject Bt. – Isaszeg
 Írók Boltja (8 db. egyéves előfizetés) – Budapest
 Könyvtárellátó Kht. – Budapest
 Magyar Földgáztároló Zrt., Fritsch László – Budapest
 Magyar Katolikus Rádió ZRT – Budapest
 Magyar Patrióták Közössége – Budapest
 MTA Társadalomtudományi Központ – Budapest
 MTA Titkárság – Budapest
 Mogyoróssy János Városi Könyvtár – Gyula
 Móra Ferenc Népszínház Közhasznú Egyesület – Algyő
 Országgyűlés Hivatala – Budapest – 2 db. egyéves előfizetés
 Országos Nyugdíjbiztosítási Főigazgatóság – Budapest
 Ötágú Síp Kulturális Egyesület – Szeged
 Paksi Közművelődési Nonprofit Kft. – Paks
 Páholy Irodalmi Egyesület – Pécs
 Péterház Panzió – Szentés
 Robinson Tours Kft. – Balatonfüred
 Szegedi Tudományegyetem Egyetemi Könyvtára – Szeged
 Dr. Varga Péter Pál Országos Gerincgyógyászati Központ – Budapest

Amerikai Egyesült Államok

Borbély Melinda – Laguna Beach
 Farkas Szabolcs – Milwaukee
 Fodor Albert – New York
 Kirják Attila – New York
 Kiss István – Hawley
 Kovács Árpád – Maryland
 Dr. Line Gábor György – Florida
 Ozsváth Ildikó – New York

Anglia

Sárközi Mátyás – London

Ausztrália

Leontine von Rheinberg – Melbourne

Ausztria

Dr. Bartók Miklós – Leopoldsdorf

Csipkó László – Bécs

Csutak Magda – Bécs

Dr. Forbáth Klára – Bécs

Gellérd Andor – Bécs

Finnország

Petteri Laihonon – Jyväskylä

Franciaország

Buna István – Antony

Dènes-Pichot Hanga – Chécy

Langrand-Escure Tünde – St. Pêray

Párizsi Magyar Intézet – Párizs

Izrael

Lichtenegger Vera – Nesher

Németország

Dr. Dobó Attila – Rheine

Dr. Dobó Tibor – Demmin

Gaál Julianna – Aalen

Haáz Katalin – Braunschweig

Juliana Johrend – Buchen

Kisslaki László – Steinbach

Schultz Orsolya – Rostock

Szabó Kristóf Imre – Düsseldorf

Szakács-Konnerth Mihály –

Friedrichshafen

Száva Péter – Krefeld

Dr. Wieser Györgyi – Starnberg

Svédország

Antal Imre – Ljungby

Csata Attila – Västra Frölunda

Szentkirályi Csaga – Vällingby

Török Ernő – Vällingby

Szerbia

Bolyai Tehetséggondozó Gimnázium
és Kollégium – Zenta

Fekete J. József – Zombor

Jovan Jovanovic Zmaj Általános

Iskola – Magyarkanizsa

Kosztolányi Dezső Tehetséggondozó

Nyelvi Gimnázium – Szabadka

Nagybecskereki Gimnázium –

Nagybecskerek

Rancz Károly – Pancsova

Tari István – Óbecse

Szingapúr

Marosi Gábor – Szingapúr

Szlovákia

Fehér István – Komárom

Kiss Mónika – Örös

Pallér Péter – Komárom

Selye János Gimnázium – Komárom

Olaszország

György Alfréd – Róma

Kovács Gergely – Róma

Oroszország

Dr. Fazekas Márta – Moszkva

Ukrajna

Vári Fábián László – Mezővári

SZÉKELY KÖNYVTÁR

111MD30 0301

1. Székely népballadák	35,00 lej
2. Mikes Kelemen: <i>Törökországi levelek</i>	35,00 lej
3. Tamási Áron: <i>Ábel a rengetegben</i>	35,00 lej
4. Böződi György: <i>Székely bánja</i>	35,00 lej
5. Kányádi Sándor: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
6. Apor Péter: <i>Metamorphosis Transylvaniae</i>	35,00 lej
7. Benedek Elek: <i>Székely népmesék</i>	35,00 lej
8. Tamási Áron: <i>Ábel az országban</i>	35,00 lej
9. Zsögödi Nagy Imre: <i>Följegyzések</i>	35,00 lej
10. Farkas Árpád: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
11. Hermányi Dienes József: <i>Nagyenyesi Demokritus</i>	35,00 lej
12. Tomcsa Sándor: <i>Válogatott írások</i>	35,00 lej
13. Tamási Áron: <i>Ábel Amerikában</i>	35,00 lej
14. Balázs Ferenc: <i>A rög alatt</i>	35,00 lej
15. Király László: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
16. Székely népdalok	35,00 lej
17. Kóváry László: <i>Székelyhonról</i>	35,00 lej
18. Márton Áron: <i>Válogatott írások és beszédek</i>	35,00 lej
19. Szabó Gyula: <i>Válogatott novellák</i>	35,00 lej
20. Páll Lajos: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
21. Cserei Mihály: <i>Erdély históriája I.</i>	35,00 lej
22. Cserei Mihály: <i>Erdély históriája II.</i>	35,00 lej
23. Tompa László: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
24. Tamási Áron: <i>Válogatott novellák</i>	35,00 lej
25. Vári Attila: <i>Volt egyszer egy város</i>	35,00 lej
26. Régi székely költők	35,00 lej
27. Kriza János: <i>Székely népmesék</i>	35,00 lej
28. Petelei István: <i>Válogatott novellák</i>	35,00 lej
29. Tamási Áron: <i>Hazai tükör</i>	35,00 lej
30. Ferenczes István: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
31. Bod Péter: <i>Szent Hilárius</i>	35,00 lej
32. Jancsó Benedek: <i>Válogatott írások</i>	35,00 lej
33. Szabédi László: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
34. Cseres Tibor: <i>Foksányi szoros</i>	35,00 lej

35. Csiki László: <i>Titkos fegyverek</i>	35,00 lej
36. Székely népi imádságok	35,00 lej
37. Tamási Áron: <i>Publicisztikai írások</i>	35,00 lej
38. Horváth István: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
39. Kurkó Gyárfás: <i>Nehéz kenyér</i>	35,00 lej
40. Bogdán László: <i>Az ördög Háromszéken</i>	35,00 lej
41. Bölöni Farkas Sándor: <i>Utazás Észak-Amerikában</i>	35,00 lej
42. Sánta Ferenc: <i>Válogatott novellák</i>	35,00 lej
43. Fodor Sándor: <i>Válogatott novellák</i>	35,00 lej
44. Székely János: <i>A nyugati hadtest</i>	35,00 lej
45. Szócs Géza: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
46. Tivai Nagy Imre: <i>Cirkálások szeredai emlékeimből</i>	35,00 lej
47. Tamási Áron: <i>Szülőföldem</i>	35,00 lej
48. Kemény János: <i>Válogatott novellák</i>	35,00 lej
49. Ignác Rózsa: <i>Torockói gyász</i>	35,00 lej
50. Markó Béla: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
50+ Siklódy Ferenc: <i>Könyvjegyek I.</i>	35,00 lej
51. Szentkatolnai Bálint Gábor: <i>Válogatott művek</i>	35,00 lej
52. Benedek Elek: <i>Édes anyaföldem! I.</i>	35,00 lej
53. Benedek Elek: <i>Édes anyaföldem! II.</i>	35,00 lej
54. Böződi György: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
55. Czegő Zoltán: <i>Katonabogár</i>	35,00 lej
56. Régi székely írók	35,00 lej
57. Nagybacsoni Nagy Vilmos: <i>Végzetes esztendők</i>	35,00 lej
58. Domokos Pál Péter: <i>Moldvai útjaim</i>	35,00 lej
59. Szemplér Ferenc: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
60. Györffi Kálmán: <i>Válogatott novellák</i>	35,00 lej
61. Bartha Miklós: <i>Nemzetpolitikai írások</i>	35,00 lej
62. Tamási Áron: <i>Bölcső és Bagoly</i>	35,00 lej
63. Székely János: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
64. Ágoston Vilmos: <i>Godir és Galanter</i>	35,00 lej
65. Sütő István: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
66. Orbán Balázs: <i>Válogatott írások és beszédek</i>	35,00 lej
67. Tamási Gáspár: <i>Vadon nőtt gyöngyvirág</i>	35,00 lej
68. Beke György: <i>Föld és lélek. Székely riportok</i>	35,00 lej
69. Ferencz Imre: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
70. Mózes Attila: <i>Válogatott novellák</i>	35,00 lej
71. Kacsó Sándor: <i>Válogatott írások</i>	35,00 lej
72. Tamás Menyhért: <i>Vigyázó madár</i>	35,00 lej

73. Szőcs Kálmán: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
74. Lőrincz György: <i>Válogatott novellák</i>	35,00 lej
75. Tánczos Vilmos: <i>Elejtett szavak</i>	35,00 lej
76. Kőrösi Csoma Sándor az újabb kutatások tükrében	35,00 lej
77. Tamási Áron: <i>Jégtörő Mátyás</i>	35,00 lej
78. Székely költők az árnyékos oldalról	35,00 lej
79. Panigay Róbert: <i>Válogatott novellák</i>	35,00 lej
80. Magyari Lajos: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
81. <i>Látom az életem nem igen gyönyörű – A madéfalvi veszedelem tanúkihallgatási jegyzőkönyve 1764</i>	35,00 lej
82. Székely írók az árnyékos oldalról	35,00 lej
83. Paál Árpád: <i>Válogatott írások</i>	35,00 lej
84. Székely János: <i>Három dráma</i>	35,00 lej
85. Egyed Péter: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
86. Bartalis János: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
87. Tamási Áron: <i>Négy dráma</i>	35,00 lej
88. Fábíán Ernő: <i>Válogatott írások</i>	35,00 lej
89. Molnár H. Lajos: <i>Volt egyszer egy udvar I.</i>	35,00 lej
90. Molnár H. Lajos: <i>Volt egyszer egy udvar II.</i>	35,00 lej
91. Bethlen Gábor leveleiből	35,00 lej
92. <i>A székelyek (Rólunk írták)</i>	35,00 lej
93. Szabó Gyula: <i>Gólya szállt a csúrra</i>	35,00 lej
94. Zágoni Attila: <i>Válogatott paródiák és humoreszkek</i>	35,00 lej
95. Tompa Gábor: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
96. Benkő József: <i>Transsilvania specialis (A székelyek földje)</i>	35,00 lej
97. Földi István: <i>Századelő az udvartereken</i>	35,00 lej
98. Gazda József: <i>A XX. század, ahogy megéltük</i>	35,00 lej
99. Király László: <i>Kék farkasok</i>	35,00 lej
100. Egyed Emese: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
100+ Siklódy Ferenc: <i>Könyujegyek II.</i>	35,00 lej

A könyvek megvásárolhatók vagy megrendelhetők
a Székelyföld szerkesztőségében
vagy online a www.szekelyfoldfolyoirat.ro oldalunkon.